

Arratsalde bat
AUÑEMENDIKO
LOREAREKIN

Patxi Salaberri Muñoa

BOOKTEGI

Guztion liburuak, guztiontzat

booktegi.eus

PATXI SALABERRI MUÑOA

**Arratsalde bat
AUÑEMENDIKO
LOREArekin**

Atari-atarikoak

Bizitza-legea balitz bezala, guztiok ohi dugu maltzurkeria-keinuak berezko dituen adiskideren bat. Alegia, maltzur samarra eta, horrexegatik ere, biziki estimatua den adiskidea. Esan nezake horrelako batek zirikatuta dakardala gaur liburutto hau hona, nonbait, ez irakurtzeko jarri omen ditugun aitzakiak indargabetzeko –haren hitz hutsak dira– irakurketa-baliabideak eta zirkuitoak areagotu eta erraztu egin behar baitira etengabe.

Batzuk ez dugu ideia hori hain garbi, baina, tira..., adiskideak, maltzurak zein onberak, adiskide dira eta adiskide nahi genituzke aurrerantzean ere. Eta adiskide zirikatzaileari, hortaz, nire esker ona.

Lana osatzen duten bi atalok Egan aldizkarian argitaratu ziren, ale banatan bereizirik¹. Ukitu ñimiñoren bat edo beste egin bazaio ere, oraingo berrikuntza nabarmenena lana sortu bezala eskaintzeko asmoa izan da, hots, elkarrekin eta bat eginik. Eta hauxe duzu, irakurle, kumetxoa.

*tra noi si discute piú che altro
per tenerci in esercizio*

C. Pavese

zuk eta nik hutsa leitu dugun liburua

A&P

*probetxu handikoa izan ohi da liburua
idazleak nahi duen ez bezala irakurtzea*

W.H. Auden

*eta sabela uzkurto zitzaidan ulertu nuenean zein aurkako
izango nuen mundua aurrerantzean*

J. Updike

Hariratzen

Zinezko jakituriaren sotoetan erdi gorderik bizitzen jakin izan zuen Pierre Hadot-ek berretsi ohi zuenez (Hadot 2009, 105 or.), idazle baten obra behar bezala ezagutzera iritsi ahal izateko, argi eta sakon begiratu behar zaie hiruzpalau galderak ekarraraz ditzaketen erantzunei. Galdera sakonak eta, guztiarekin ere, formulazio xume hauetara laburbil litezkeenak, hots, zer idatzi behar du idazleak? zer idatzi ahal du? zer idatzi nahi du? Eta, azkenik, zer idatzi du hondarrean?

Erraz suma daitekeen bezala, galdera bakoitza errealitate bilaka zitekeen obra mota zehatz batez mintzo zaigu, baina, lehenik eta behin, emaitza izan zitekeen horren burutze-baldintzak agertzen ditu.

Behar izan aditzak idazlearen balio moralez, sinesmenekoez eta, finean, konpromiso politiko-sozialez hitz egiten digu. Ez baitirudite inolaz ere berdin, esaterako, ofizioz apaiz den batek eta, adibidea muturreraino eramateagatik, bokazioz akрата agertzen denak idatzi behar dituztenek.

Bigarren galdera, agerikoa da, idazlearen beraren adorea eta testuinguruak haren eginkizuna baldintzatzeko duen indarraz mintzo zaigu batik bat. Idazleak egin behar lukeen hura mugatzeko aparatuz, hain zuzen. Ahalmen psikologiko-pertsonalaz, alegia, eta sistemaren – sistema guztien– errepresio- eta bideratze-mekanismoez, oro har.

Idazleak idatzi nahi duenari erreparatzeko orduan, erantzuna ez da hain objektibagarri agertzen, norberaren apeten, gustuen eta idazteko eginkizunean jarritako xedeen jolas-zelaia aldakorregia baita. Edonola ere, eta normalean, a posteriori buruturik geratu ohi den ekoizpenean badira alde zuzeneko galderari emandako erantzuna ezagutzeko zantzuak, ilun samarrak badira ere maiz asko.

Zeren idazleak azken emaitza gisa ematen duen obrak (“zer idatzi du?” galderari ihardesten dionak, noski) aurreko galdera horietaz guztiez jarduteko aukera paregabea eskaintzea du xede nagusi.

Jolas horretan sartzeko gonbit espresa egiten dute gizakiaren buru-eskutik sortutako lan guztiek eta, nola ez, gonbidapen hori medio, diosala egin nahi genioke beste behin Txomin Agirreren Auñemendiko Lorea liburuari ondoko lerrootan. Izan ere, egungo gizarteak bor-bor dirakiten gatazkaren, historiaren eta kontatzeko moduen gaiak arreta bereziz hartu nahi dituen

honetan ez dator gaizki gogoratzea aspaldi ekin zitzaiola gurean ere erronka horren jorratze literarioari, eta bereziki XIX. mendearen amaierako autore zenbait hasi zirela gai horien inguruko irakurketak, interesak eta laztasunak islatzen beren idazlanetan.

Garbi nabarmendu beharra dago, halere, gure narratiba larriak hastapeneko obran bertan jaso zuela gai nagusizat egungo lazkaren –gatazka politikoaren, esan nahi baita– sustraietan datzan eta oraindik orain irmo daragion errealitatearen auzia. Eta berariaz diogu “jaso zuela”, eta ez “heldu ziola”, zeren eta oraino ez baita argi geratu zinez “heldu” nahi ote zitzaien gaiari ala jarduera narratiboaren eragin hutsez iritsi zen haren isuria fikzioaren orrialdeetara.

Txomin Agirreren lehendabiziko nobela ez-ospetsu honetan, ordura arte literarioki ia ukitu gabekotzat geneuzkan gai larri horiei heldu zitzaien, esan bezala, nahi baino era oharkabeagoan akaso, baina, guztiarekin ere, autoreak desira uste zezakeena baino zuzenago.

Euskal munduak garai historikoetan jasan duen kolonizazio- eta akulturazio-prozesu eskergenez eta hedatuenaz bete-betean diharduen aurreneko euskal eleberria izanik, bistan da eztenkada egokia gerta dakigukeela hori “euskal” izendapenarekin datozkigun gatazka eta errelatoaren gaiak mahaigaineratzeko eta Txomin Agirreren ikusmoldeak eta trataerak eragindako ondorioak baloratzeko.

Auñemendiko Loreak eskaintzen dituen historiaren eta azal eta ehundura ideologikoen berri emateko ahalegina eta osatze-lana genituzke, beraz, hemen hizpide. Agerian gera bedi, hortaz, ez direla ondarrutarrak irudikatutako istorioak, jolasak edota literatur artifizioak aztertzea lan honen xedea, obra bat ulertzeko biziki interesgarriagoa eta adierazgarriagoa den azal azpiko errelatoari erreparatzea baizik.

Azal azpiko jario horretaz ohartu ahal izateko, horratik, azal gaineko islak beste era batean dekodifikatzea baino ez dago. Eleberria autoreak ezin espero zezakeen moduan irakurtzea, alegia.

1 – Hagiografia eleberrirantz erroizten hastean

Txomin Agirrek 1898an argitaratu zuen eleberria hizpide, has gaitezen aurren-aurren hiruzpalau oharño esanguratsu bezain maltzur astalkatzen.

Gogora bedi, lehendabizi, narratibaren bokazioa berandu samar ezagutu zuen eta lanbidez apaiz zen baten lehen eleberria izanik, ezin espero zitekeela harengandik –eta ez gintuen horretan defraudatu– alderdi tekniko depuraturik edota narrazioaren mekanismo guztien jabe agertzerik². Baina formalki bederen, lan duina izan zen harena bere garairako³ eta, ezbairik gabe, ohi dena baino irakurriago izatea merezi zukeena eta, honetaz gain, ohi ez bezala irakurria ere mereziko lukeena.

Bigarrenik, liburuaren hasieran adierazi bezala, Hegoaldeko irakurleak ditu Agirrek ikusmiran. “Zatoz neugaz batera Frantziaruntz: Auñemendi tantaiaik igaro daiguzan biok” (Agirre 1898: 1986, 25 or.), dio idazleak hasi bezain azkar. Oraingo –ez orduko– mugaz bestaldera⁴ garamatza, beraz, eleberriak, bestalde hurbilera, eta hara goazenok Hegoaldeko irakurleak baino ezin gara izan haren ustez, espainiar irakurle euskaldunak hain zuzen, beheraxeago iradoki legez, irakurle garenon anaia frantziarren eskualde euskalduna izango baitu eleberriak agertoki: “emendik prantsez anaien errietaraiño osterea berealaxa egingo dot, ango barri guztiak zuri ekartearren” (25 or.).

Hirugarrena: Auñemenditik urrunxko geratzen den hizkeran –bizkaieraz– zuzentzen zaio irakurle horri, eta, are larriago dena, balizko errotaren irin-jasoleen kopurua askoz murriztuago utziko zuen bizkaiera larramendizale gisako batean zuzendu. Zeren eta, ez orduan eta ez beranduago, bikote horren uztarketak ez du opari zorionsuaren efekturik egiten irakurle usatugabeen artean, alderantzizkoa baizik: hizkera horrek berak, inon gutxitan erabili ohi den lexiko ezezagunaren hegaldi zorabiatzailea eransten die⁵ oharkabean irakurle askoren uxatzaile automatiko gertatzen diren eragozpen dialektologiko arruntei⁶. Ideologikoki, beraz, bizkaitar euskaldun alfabetatu eta kultuen esparrukoa dirudi Agirrek hasieratik irudikatu nahi izan zuen irakurleak, eta hartara bideratua egin zuen hautuak.

Horren ondorioz, bizkaitar irakurle xumeak ere berez gera zitezkeen –eta geratu ziren!– liburuaren irakurle izatetik at⁷. Hizkuntz zailtasunak aitzakiatzat⁸, horratik, azken mendeon ez bide dira gutxi izan eleberria bertan behera utzi duten ilustratu eta letra-jende bizkaieradunak berak ere⁹.

Laugarrena: Euskal irakurleen esparru zentralera iristeko aukera gutxi zeukan euskalki batean idatzia zetorren, hortaz, liburu, muturretako hizkuntz aldaerak, euskalkizaleek diotena diotela, inoiz ez baitira izan euskal munduaren erdigune geografiko-linguistikoetan historian zehar garatu den literatur irakurle indartsuenaren gogoko hizkera. Lehenago lapurtera, beranduago gipuzkera –egun, haietan bietan oinarritzen den batua ahaztu gabe–, nabarmen markatua izan da betidanik literatur hizkeren zentraltasunaren premia, obra batek mutur-euskalkietatik kanpoko irakurlerik izango bazuen. Nekez espero zezakeen inork, bada, ez

irakurleen aldetik eta ez literatur historiografiaz arduratu diren besteren aldetik eleberriaren balorazio berezirik. Funtsean, eta kasu honetan bereziki –barkatuko ahal zaigu hitzez egitera goazen bekatu larria!–, hizkeraz bizkaitar ez den inor gutxik irakurri duelako Auñemendiko Lorea. Ez eta, goian adierazi bezala, bizkaieradunek berek ere. Onaindiak dioen moduan: “gure baserritarrak ez eben ezagutu irakurgai au” (Onaindia 1964, 24 or.). Eta uste dugu horretan behintzat bazekiela zertaz ari zen erudito amorotarra¹⁰.

Azkena edo: gerokoan hizkuntzaren maisutzat azalduko zen arren, guztiarekin ere ezin ahantz daiteke, ez eskaintzeagatik, hizkuntzaren jario natural gehiegirik ere ez zuela eskaini Agirrek obra horretan. Ortopedikoa zenbaitetan, akastuna inoizka, idorxko eta gaitz gertatzen da sarritan haren mintzoa narrazioaren harian. Ezeroso, azken batean.

Irakurketa lasaiaren eragozpen artetegarrien artean, esaterako, Agirrerren hitanozko aldaerak eta akatsak¹¹; nonbait hartan trebatuegi ez ziren garaiko apaizek bezalatsu moldatuak, erants liteke jarraian, adiskide min zuen Azkue jakintsua ere ez zen-eta salbuespen izan¹². Peccata minuta, seguru asko, euskaraz lar usatu gabea zen genero erraldoi bati ekiteko ahalegin eskergaren hasieran berehala barkaturik ez uzteko. Baina traba deserosoa irakurlearentzat, edonola ere.

Edozein modutan –gurean ez baitira kontu txarrak sukaldetik kaleratzen–, Agirrerren eleberriaren irakurketa gaitz hari buruzko lehen adierazpen ozena, handik mende laurdenera Lhandek utzitako konstatazio beltz batetik xurgatu ahal izan zuen nahi izan zuen orok¹³: “Agirre'ren lendabiziko irakurgai ori jakintsu ta euskaltzale batzuen artean gelditu zan” (Lhande 1923, 107 or.; g.l.e.). Izatez, esaldi haren ifrentzua agertuz Onaindiak beranduago idatzi zuen moduan, “euskaldun geyenak Auñemendiko lorea bildu gabe gelditu ziran” (Onaindia 1964, 24 or.).

Bildu gabe eta narrazio-gose, alegia; eta ez bakarrik baserritarrak, langileak eta jende xeheak, “euskaldun gehienak” baizik. Orain bezala, beharbada.

Ezerosoa eta, are, gaitza da, zaila, bai, Auñemendiko Lorea liburuaren irakurketa. Ezerosoa irakurle xumearentzat eta ezerosoa, orobat, Txomin Agirrerren obra, honengatik edo hargatik, gogoko-edo bihurtu nahi lukeen ororentzat ere. Eta ez genuke, ustez, oker larririk egingo Agirreri berari ere –nahiz arrazoi desberdinengatik, gero ikusiko den bezala– liburuaren burutzapena deserosoa gertatu zitzaiola pentsatuko bagenu.

Baina bada arrazoi gehiagorik ere eleberri honen irakurketa tentagarriegia ez dela uste izateko. Batetik, Agirrerren liburua tematika erlijioso hutsarekin lotua izan da hasiera-hasieratik, eta horrek ere ez dio fabore lar egin. Emakume santu baten bizitzak –honako hau bezain luzea den bizitza batek, behinik behin– ez du normalean, ez lehen eta are gutxiago orain, irakurle gehiegi hurbilarazten, ez eta irakurle gisa espero omen zituen XIX. mendearen amaierako baserritar piadosoak ere. Lehen euskaldun emakume santuaren bizitza izanda ere.

Ezin falta -nola bai, nola ez!- liburua eskuetan hartu orduko irakurlea artegaraz dezakeen eragozpenik ere. Esate baterako, eleberrian azaltzen den ikusmolde ideologikoa eta haren

tratamendua eta garapena. Gai luzea, halere, eta horren mingostasun-goxotasunez beherago jardungo dugu.

Eta liburuaren zamaz eta eragozpenez dihardugula, zer esan eleberria inoiz osorik irakurri gabe, haren aurkako propaganda –kritika?– zabaltzean, litezkeen irakurleen aurreiritziak eta prebentzioak mingosten aritu izan diren adituek sutara ekarritako egurrez? Ez da zalantzarik haietako batzuen argumentario “literarioa” izan dela Agirreren obra honi irakurle gehien uxatu dizkiona, besteak beste, errukirik gabe tratatua izan delako lehen eleberri hau, eta aldi berean, egileak narratiba historikorako omen zituen gabezia lar zehaztugabeak nabarmendurik, ohitura eleberrigintzarako omen zituen dohain paregabeak goretsi egin direlako, harako hura baztertzeko eta ahantzarazteko gonbit inplizituak eginez.

Ziur asko, Lhanderen hegatsetik etorri zitzaizkion irakurleari Agirreren liburua bazterturik uzteko kritika garratzenak¹⁴. Haren ustez, ondarrutarrak oker jokatu zuen Auñemendiko Lorearen gaia, hizkuntza, egintzak, gertaldiak –ba ote du besterik eleberri batek?– aukeratzean. Irakurria izateko eta arrakastarik izateko, gai eta hizkera ezagun eta errazagoetara jo behar izan zuen idazleak, haren aburuz:

[...] jakintza gabeko nekazari ta langileak, ta, xuberotarrak dionaz, jende 'xeeak' irakurtzeko gutunak zuzendu nai baditugu, euskera adi-errexera erabili biar degu, ta ortarako gai edo arlo ulergarriak autatu biar ditugu. Beraz, euskerak errexenik aitatuko dituanak dira euskaldunen gora-berak, euskaldunen esanak, euskaldunen bizitza (Lhande 1923, 106-107 or.).

Baina, batik bat –bide “pedagogiko”-aren indarra!– pertsonaien onomastikaz baliatu zen liburua erridikuluan jartzeko, gaitzesteko... eta gera zitezkeen irakurle saiatuak sekulako aienatzeko:

An zebilzkigun arrotz zarren egiteak, Txilperiko, Txildeberto, Teodoriko ta beste perretxiko orienak gure baserritarren egitekoakiñ antzarik etzeukaten (Lhande 1923, 107 or.).

Liburuaren aurkako karikatura bidegabekoa Baionako zuberotarrak erabili zuena hitz-jolas huts izatetik igarotzen ez zen xeblekeria hura papereratu ahal izateko, karikatura eta gehiegikeria, ez baitira berak aipatu leinu merovingiarreko izen horiek eleberrian bost lerro eskas betetzera iristen¹⁵.

Nolanahi ere, argi zeritzon Lhandek Agirreren akatsari: agerikoa eta ebidenteak omen zen hori guztia –“egia ori” dio berak– “etzuan Agirre'k astapen-astapenetik, ondo asmatu” (Lhande 1923, 107 or.)¹⁶.

Baina Lhandek eta bestek¹⁷ diotena diotela, Auñemendiko Loreak ondo asmatu zuen transmititzen Agirrek akaso modu kontzientean bilatzen ez zuena ere. Izatez, Auñemendiko saltus eta ager erromantiko haietan hedatzen ari zen konbultsio ideologikoa eta politiko-soziala irudikatuz, hemeretzigarren mendearen amaierak bizi zuen egoera islatzen du eleberriaren hasieratik ia azken kapituluraino. Berririo diogu, Agirrek, nahi gabe apika, inguruan zuen

errealitatea eta, aldi berean, bere hautu ideologiko propioa transmititzen ditu liburuan barrena.

Eta, jakina, biziki interesgarri bilakatzen da eleberria, besteak beste, faktore haiekiko erakusten dituen herren, enpatien, sintonien eta, apaiz integrista obendiente eta euskalzalea izanik, kontraesanen bilduma ere badelako. Eta batik bat, eta modu bitxi samarrean bada ere – hagiografia honen ederra!–, XIX. mendeko euskaldunek bizi zituzten kolonizazio-/deskolonizazio-prozesuekiko sentimenduen irudikapena ere falta ez duelako.

Garoa eta Kresala baino problematikoagoa eta konplexuagoa, beraz, Auñemendiko Lorea. Zalantzarik gabe. Eta agian horretxegatik ere interesgarriago eta premiazkoago Agirreren diskurtsoaren –errelatoaren– harien ehundurari eta nondik norakoan jolasari erreparatzea.

Hogeita hamar urte inguru zituela ekin bide zion Txomin Agirrek Auñemendiko Lorea idazteari. Eta beherago ikusiko den bezala, ez dirudi ondarrutarraren ordura arteko irakurketak lar bideratuak izan zirenik nobelaren esparruan barrena, garaiko Pereda edo Barojaren bat kenduta, irakurketa piadosoetarako baino ez baitzuten izaten betarik eta bitartekorik eliz karreran barneratzen zirenek.

Pentsatzekoa da, beraz, apaizgaitegian hala moduan ezagututako literatura klasikoa izango zuela Agirrek formakuntza narratibo bakarra. Eta “hala moduan” esateko ausardia dugu, zeren, logikoa denez, apaizgaitegietako prestakuntza gehiena bide erlijiosoetatik zehar abiatu izan baita betidanik, ia aisialdi hutserako geratzen zen literaturaren –eta are literatura garaikidearen– ezagutzari tarte txikia besterik ez utziz. Jakina, XIX. mendeko nobela, batik bat molde erromantikoekin identifikatzen zena, espresuki ekiditeko artefaktutzat hartu ohi zen ingurune eklesiastikoetan¹⁸.

Edonola ere, aitortu behar da ez zela Agirreren ikasketa tipikoen adibidea izan, makurragoa baizik. Villasantek gogoratu legez, arotz baten semea izanik, bere burua aitaren lanbide berberera bideratua zuen ondarrutarrak eta, ordura arteko formakuntza eskasa tarteko, hamazazpi bat urte izan arte ez zuen besterik ere amestu. Bilboko artzapezaren laguntzaile eraman zuten arte, hain preseski.

Lan hartan –bizitzaren lasaia ikustean, nonbait– sortu omen zitzaion elizgizon izateko gogo eta, adin batetik aurrera zailago ohi zena, aukera.

Hiru bat urtetan Latina eta Humanitateak ikasi ondoren, hogeit urekin abiatu zen Gasteizko apaiztegira Filosofia eta Teologia egitera. Handik lau urtera, 1888an hain zuzen, apaiztu zen. Abiadura handiko “prestakuntza”, bada; eta literaturari tarte gehiegirik ezin utz ziezaiokeena.

Ohikoagoa eta, aldi berean, sakontasun desberdinekoa dugu haren lagun min izango zen R.M. Azkueren kasua. Behin batxilergoa Bilboko institutuan buruturik, 1881ean, hamazazpi urte zituela, hasi zen filosofia eta teologia egiten Gasteizko apaizgaitegian. 1885era arte egon zen bertan. Bukatutakoan, oraindik gazteegia apaizteko, Salamankara abiatu zen erlijiozko ikasketak osatzera. 1888an, ordenatua izateko ezinbestekoa zen adinera iritsirik, apaiztu egin zen, Agirre bezalaxe, eta antza denez, Agirrerekin batera.

Askoz denbora gutxiago egokitu zitzaion, bada, ondarrutarrari fikziozko irakurketen unibertsoan murgiltzeko, gainerako apaizgaiei baino.

Badirudi, beraz, oker aritzeko beldurrik gabe baieza daitekeela apaiztu ondoko urteetan ezagutu zuela Agirrek narrazioaren mundua eta, batik bat, arrakastatsu eta sozialki masa-fenomeno gertatu ziren obrak, obra “onak” esan nahi baita, hala nola Navarro Villosladarenak.

Prestakuntza-maila hori abiapuntu, inoiz ez da oso garbi geratu nola eta zeren edo noren eraginez heldu zion Agirrek kaleratzean Auñemendiko Lorea izenburua hartuko zuen Riktrudis izeneko eleberria idazteari¹⁹.

Egia esan, maiz aipatzen da adiskide okerrenak ohi direla, sagar ustelen antzera, eragin –barka bekigu erredundantzia– eraginkorrena dagitenak, onerako zein txarrerako. Eta uste izatekoa da hala gertatu zela Agirreren kasuan ere.

Jakina den bezala, R.M. Azkue apaiza zuen adiskide, ikaskide eta ia herrikide ere. Bata Lekeitikoa, bestea Ondarrukoa, herri bien arteko etsaigo tradizionala adiskidetasun bilakatu bide zen bi apaiz gazte haien artean.

Agirrek eleberriari ekitean bi-biak ziren hirugarren hamarkadan sartzear edota sartu berri. Ordurako, halere, euskalgintzatat edo definitu izan den horrekiko adore berezia erakusten hasia zen Azkue. Eta jarduera sutsu hartan Euskalzale aldizkaria ere jarria zuen abian.

Ez da gure asmoa aierutan urrunera joatea, are gutxiago gaizki eta gaziki oldozteari ekitea, baina aldizkari hartan bertan nobela idatzi berriarekin Agirrek irabazi zuen narrazio-lehiaketak erraz eramaten du pentsaraztera Azkue bera izan zela idazteko eztenkada sartu ziona.

Besteak beste, lekeitiarra lehendik ohartua zelako gurean ments genuen narratiba luzeak inguruko hizkuntza nagusietan zituen garrantziaz eta ahalmenaz. Eta argi zekusalako formula narratibo berri hark askoz ere balio handiago har zezakeela euskalduna bezalako gizatalde linguistikoki eta kulturalki ahulduetan, non ezin faktore larriagoa suerta baitzitekeen hizkuntzaren berrikuntzarako eta baita haren erabilera sustatzeko ere.

Ildo horretan, Azkue ongi jabetua zen literaturaren potentzial sozialaz eta sinetsi ere egiten zuen literatur obrek gizakiengan piztu zezaketen aldaketarako suhartasunean. Ongi ezagutzen zituen, esaterako, Frédéric Mistral-ek 1859an probentzeraz idatzitako Mireio obraren balioa, arrakasta eta hizkuntz eta gizarte-eraginerako erakutsi zuen ahalmena²⁰.

Letra idatzietan jaso egon ez arren, bada uste duenik adiskide lekeitiarraren aholkua hurbil baino hurbilago izan zuela Agirrek bai hegatsa hartzeari ekiteko orduan (“odol zurbilekoa” omen zen ondarrutarra eta etengabe xaxatua izateko premia ei zuen²¹), bai gaia aukeratzerakoan eta bai eleberriaren ehundura taxutzerakoan, argumentuaren joan-etorri batzuk bihurregiak baitirudite hura bezalako eleberrigile gazte batentzat.

Nolanahi ere den, handik aurrera ere ez zitzaizkion eskas Txomin Agirreri eleberria ehuntzeko tresnak eta laguntzak.

Ba omen da, halaber, bigarren motibo bat, prosaikoak berak, Agirrerri narratibaren mundua hurbilagoko bihurtu eta eleberria bera egingarriago-edo bilakatu ziona. Hipotesi horretaz mintzo da Lhande – peut-être adberbio eransten baitu, badaezpada ere– gorago aipatu Navarro Villosladaren nobelaren arrakastak ondarrutarrarengan irazeki zuen erakarpena dela eta:

Séduit, peut-être, par le succès du célèbre roman espagnol, de Villoslada, Amaya le débutant voulut écrire en basque un roman historique des temps mérovingiens (1920, 150 or.).

Nonbait ezagunak ez diren beste faktore desberdinen metaketa ere medio, Agirrek irakurgai luze bat lantzeko erronkari heldu zion laster asko.

Ongi gogoratu behar da, horratik, ordura arte idazten izandako trebatze-saio bakarrak ipuin eta poemaren bat ontzera mugatu zirela.

Eliza-eginkizunetatik urruntzen ez zitzaion heinean, Txomin Agirrek ezin egokiago iritzi zion hagiografien esparruko euskal protagonista larri batez baliatzeari bere lehen saiakera narratiboa ehuntzeko. Eta, antza denez, Vianako semea zen Navarro Villosladaren Amaya izan zuen eredu²².

Gai hagiografiko haren inguruan zeuden erreferentzia idatziak ez ziren asko, egia esan, baina bai ezagunak. Eta eleberria irakurrita, ez dirudi Agirrek dokumentatzeko hartu zuen lana Lhandek iradoki bezain handia eta astuna izan zenik²³. Idazlanaren amaiera aldean egileak ematen duen bibliografia eta haren erabilera urria, lekuko.

Bertan aitortzen denaren arabera, hiru liburu besterik ez zuen erabili Agirrek eleberriaren oinarri eta hari historiko nagusiak bilbatzeko: Haristoy-ren Recherches historiques sur le Pays Basque (Paris, 1884, II), E. J. Labayruren Historia general del Señorío de Bizcaya (Bilbo, 1895)²⁴ eta Baionako bikarioa zen J. M. Menjoulet-en Saint Amand, apôtre des Basques (Auch, 1869) liburuxka²⁵.

Ez dirudi besterik irakurri zuenik, eta ezer gehiago aztertu baldin bazuen ere, ez gogoan ez gogoko izan zuenik. Ildo horretakoa da, adibidez, Mixel Elizanburuk zortzi bat urte lehenago Karakoetxeako solasaldietan tartekatutako euskarazko bertsioa²⁶, non Menjouletek dakartzan euskaldun gaiztoak eta Adalbaldoren hiltzaileak “piadosoki” desagertzen diren, euskaldunon ospe onerako ziurrenik. Baina ezaugutu ala ez, horrek ez bide zuen ezer berezirik eskaintzen Agirrek behar zuen tramarako.

Ezagunagoa izan zezakeen, beharbada, Xahoren Voyage à la Navarre pendant l'insurrection des Basques delakoa. Baina, printzipioz bederen, ez dirudi ondarrutarrak aintzat hartzeko modukoa izan zezakeenik basabürütarra bezalako “abertzale” fedegabeko baten iritzia, berak obrari eman nahi zion taxuketa kristauaren arras kontrakoa, eta are gutxiago oraindik Xahok frankoen xede ez-bakezaleez nabarmendu zuen datua, eleberriaren norabidea arras honda ziezaiokeena:

El autor de la Vida de Santa Rictrudis nos comunica que los señores aquitanos iban a terminar su educación y a formarse en el manejo de las armas a la escuela de los belicosos Vascones. Varios de ellos se casaron con jóvenes vascas imitando con ello a su rey (Xaho, [1836] 1995, 89-90 or.; g.l.e.).

Anekdoten arloan bada ere, azpimarratzekoa da Joanategiren Ehun bat sainduen bizitzea (Baiona, 1876) liburuan Riktrudisen berririk ez egoteak ekarri zizkiola egileari Duvoisinin kritika zorrotza. Eta “en qualité de patriote” eskatu eta aholkatu zion gutun batean Joanategiri (1877) liburuaren hurrengo edizioan tokia egin ziezaien “Laskorreko semea” zen Xabierreko Frantziskori eta

aux saints basques: Paterne, de Bilbao; Martin Aguirre [...], aux tois bienhereux martyrs: Jean de Madoya ou Majorga, de St.-Jean-Pied-de-Port, Julien de Lizardi, d'Asteasu, Domingo de Erquicia, de Regil; Ste. Rictrude, fille d'un chef basque (RIEV 21, 93 or.; g.l.e.).

Joanategik, ezaguna da, ez zuen onetsi Duvoisinin gomendioa, eta ez Sainduen bizitzea. Lehen zatia (Baiona, 1890) izenekoan²⁷ eta ez maiatzeko santuak²⁸ barnehartzen zituen azken Sainduen bizitzea (Paue, 1900) liburuan ez zion kapitain euskaltzaleak eskatutakoari erantzun.

Ez dakigu horren guztiaren berri zuzenik edo zeharkakorik izan ote zuen Agirrek, baina ez da dudarik idazle ondarrutarra izan zela santa Riktrudisen bizitza nobelatzeko xedea burutu zuen lehena.

Formalki, Lapitzek irekitako hagiografia-ildo fikzionatuari nolabaiteko segida ematera etorri zen Auñemendiko Lorea, nahiz eta haren Bi saindu heskualdunen bizia (1867) idazlanaren narrazio-xedeak eta tamaina aise gainditu zituzten euskal fonetikari ezin arrotzago zitzaion Riktrudis izenekoarenek.

Azaletik begiraturik, hagiografiaren kume birjinala izan nahi bide zuen obra berriak. San Frantzisko eta san Inazioaren irudikapenen pareko zerbait, nonbait. Barneko muinari erreparatuta, ordea, agerikoa da ez zuela Agirrek lan hagiografiko hutsik edo irakurgai erakargarri soila burutu nahi izan, askoz bideratuagoa –biziki ideologizatua– zen beste zerbait baizik.

Beherago azalduko den legez, euskal irakurleen artean mezu integrista kristaua hedatzea izan zuen eleberriak xede nagusi inplizituztat. Ez agerikotzat edota aitortuztat, esan nahi baita.

Beti ere gabezia historiografikoak lagun, Mixel Elizanbururen Lehenagoko Eskualdunak zer ziren (Baiona, 1889) obraren amarru metodologikoa oroitarazten duen bidea hautatu zuen Agirrek hartarako. Historia aizunduaren bidea, alegia: egun autoreak baloretzat hartzen dituenak lehenaldian aurkitu izan balitu bezala aurkeztu eta gero, ustezko tradizioaren atal sendo bilakaturik, zahar-itxura guztiarekin orainaldira proiektatu. Horixe, beraz, arlo gehienetan –berdin hizkeraren erabileran, anakronismoenean, pertsonaien eta ekintzaren jardueran zein

balore etiko-moralen eta gainerako osagai ideologikoen aldarrian– islatzen den eskema orokorra.

Navarro Villosladaren *Amaya o los vascos en el siglo VIII* (1879) eta Araquistainen *Tradiciones Vasco-Cántabras* (Tolosa, 1866) irakurtzetik omen zetorren Agirre eta, inpresioak inpresio (eta ez dirudi inpresio ahul-eskasak zirenik obra haiek irakurleen baitan sorrarazten zituztenak²⁹), jolas historiko haien antzeko zerbait idaztea otu bide zitzaion³⁰, nahiz eta gero papereratuko zuenari inoiz ez zion haiekin biekin erkatzeko mailarik ikusi³¹.

Hegatsa hartzeko eta narratzeari ekiteko motibazioei dagokienez, zilegi litzateke pentsatzea Haristoy-ren ildo “aberkoi” bertsuan zeutzala Agirrek izan zituen arrazoi aitorgarrienak eta agerikoenak:

Le lecteur se sera demandé sans doute comment notre sainte et sa pieuse famille ne sont pas plus connues au Pays Basque. À cette question [...] nous opposerons: 1° cet isolement que sa langue, ses moeurs, ses relations, voire même son indifférence pour tout ce qui n'est au pays, ont fait au peuple basque; 2° l'absence presque total de documents historiques; 3° enfin l'inadvertance des évêques [...] le plus souvent étrangers par leur origine [...] Esperons qu'un jour nos pontifes obtiendront de la cour romaine l'introduction de ses offices et de ceux des autres saints du pays dans le bréviaire diocésain (1884, II, 10 or.; g.l.e.)³².

Lehen begiratuan, bada, idazle ondarrutarrak eredugarri jotzen zuen emakume santu ahantzi baten bizitzaren irudikapena burutzea eta haren fedea, konbikzioak eta bertute piadosoak aurkeztea izan zitezkeen eleberriaren motibazioak eta xedeak; eta, jakina, hura guztia medio, mezu erlijioso gizarteratzea, santuarekiko interesa sorraraztea eta, nola ez, baita hura liturgian agerrarazteraino iristea ere.

Alabaina, Riktrudisen irudia eliz-ofizioetan tartekatua ikusteko izan zezakeen desioa gorabehera, idazle euskaltzale batengan guztiz garrantzitsua zen zerbait erantsi zien Agirrek bere motibazioei, hots, lehen emakume euskaldun santua³³ euskal jendearen artean euskaraz ezagutarazteko xedea. Baina horrekin batera, eta perspektiba ez galtzeko, ez dezagun ahaztu lehenago aipatu eta beherago garatuko den motibazio/xede ideologikoa.

Jakina, apalak eta elizkoi hutsak ikusi nahi izan ditu Lhandek Agirreren xedeak ere, baina inondik ere ez dirudi Luis Coloma jesuitaren “Pequeñeces, bere gertirudi aitatur” hizpidera dakarrenean iradoki bezalakoak izan zirenik. Honatx Colomaren hitzak, Lhandek euskaraz jarriak³⁴:

Egia bada ere itxuraz irakurgaikiña naizela, izatez misiolaria naiz. Antxiñako mendetan lekaidiak, karrika ta bide zabalak gaindi Eleizari itzuri zebiltzan jendeak biltzen ta an bertan Jaungoikoa'ren itza adiarazten zijoazten bezela, nik ere nere itzaldia irakurgai baten orrietan eskutatu det, ta iñorri bildur ematen [ez] dion alki

orren gaiñetik, eleizara ez datorzkitzadan aditzailentzat egi argi ta zorrotzak entzunarazten ditut (ik. Lhande 1923, 103-104 or.).

Lan honen hasieran mahairatutako galderetara itzul gintezke, beraz. Baina orain, erantzunak jadanik erdi perfilatuak ditugula, argigarriago izan daiteke galderak formulatzeko ariketa bera. Alegia, zertan dautza Agirrek egin behar-ahal-nahi zuena eta, finean, egin zuena? Fikziozkoa zirudien azal mehe batez hornitzera mugatu al zen, akaso, funtsean hagiografia hutsa izatera deitua zena? Ala urrunagora joan zitzaion ondarrutarrari ahalegina? Hala balitz, ez ote lirateke sakonago bilatu beharko obraren gakoak? Zertan dira Agirrerren jolasak, enpatiak eta kontraesanak? Agirre euskaldun euskaltzaleari, irakurle zaildua ere zen heinean, ez ote zitzaion idazlan burutua etsigarri-edo gertatuko? Eta argitaratzean ez bazitzaion horrelakoa iruditu, geroago, sortutakoaz eta izandako arrakasta ezaz ohartzean, bai?

Zeren eta Azkueren Euskalzale aldizkarian 1897an argitaratua eta sariztatua izateak ez zion ez irakurlerik eta ez arrakastarik ekarri eleberriari, ez behintzat espero izatekoak zitezkeen irakurleen artean. Eta horrek arrazoiren bat izan behar zuen nahitaez.

Egia da maiztxo hitz egin dela nobelaren porrotaz³⁵, baina ez behar beste hura argitzeko bildu ziren arrazoi objektiboez. Geroago saiatuko gara horren inguruko hipotesiren bat ehuntzen, baina guztiarekin ere ez dugu uste sakoneko arrazoiak kritika tradizionalak azaldu dituenekin lotura gehiegirik dutenik. Ez, adierazia dugu jadanik, Lhande handiak formulatu zituenekin, esaterako³⁶. Lehen adierazitakoa errepikatzeko arriskua izan arren, kasu honetan inpresioa dugu ez ote zuen zalgizartuak aitzakia merkerekin funtsezko arrazoiak ezkutatu-edo nahi izan. Izatez ere, eta batetik, hizkera oro har ez zitzaion beste idazle gehienen irakurgaietakoa baino gaizkiago uztartu historia zaharraren “azalpena”ri³⁷. Are gehiago, artifizialtasunak artifizialtasun, ziur asko hori bera da nobela honek duen atalik sendoena eta egokiena. Eskarmentu gabeko autore hasiberriaren teknika narratibo eskasak gorabehera, istorioaren kontaketa ez da desegoki burutua, formalki bederen.

Maltzurak izanik, eta Lhanderen kritika suntsitzaileaz ari garela ahazteke, lehen kapituluaren erdialdetik aurrera irakurri gabe ez ote zuen ere pentsa liteke. Edo agian uste baino nekezago suertatu zitzaiolako bizkaiera urruneko liburuaren irakurketa orokortu eta aldarrikatu zuen gero haren porrota. Zeren eta azpimarratu zituen gainerako faktore “garrantzizko”-ei dagokienez –azaldua dugu goraxeago–, oso minbera behar zuten irakurleek belarria, nobelaren arrakasta ezaren gakoak behin edo bitan baino agertzen ez diren Txilperiko, Txildeberto eta Teodoriko izen euskaraturikoetan oinarritzeko. Gainera, ezer bitxi aipatzekotan, protagonistaren izena aipa zezakeen guztien buruan, nekez aurkitu ahal izango baitzuen Riktrudis-ena baino euskal fonetikarako bitxi-arrotzagorik. Halere, tradizio kristauan ongi finkatua zegoen izen arrotz haren ahoskatzeak ez bide zion zuberotar apaizari hozkirririk sortu³⁸.

Ikus daitekeenez, kritikaren ahuleziak funtsezko azalpenik gabe uzten ditu liburuak jasan zuen porrotaren gakoak. Hortaz, orain arte iradokitakoekin zerikusi gehiegirik ez duen eta liburuaren

porrotean eragin handiago izan zuen beste faktoreren bat ote dagoen galdetzea litzateke erronka.

Baina utz dezagun hipotesien jorraketa gerorako eta itzul gaitezen eleberriaren ontze-prozesura.

Liburua, esan bezala, genero hagiografikoan sailkatzeko moduko idazlana da bere kontzepzioan; baina ez, gero, haren garapen formalean. Hein batez, Joanategik eta Lapitzek elkarrekin aritu izan balira egin zezaketenaren ildokoa, nahiz eta Agirrerena nonbait luzeagoa eta baita, azken batean, fikzionatuagoa ere. Hain fikzionatua, ezen eleberri izatera igaro baitzen idazketa-prozesuan barrena.

Industrializazio eta inmigrazio eskerga bizitzen ari zen XIX. mendearen amaierako urte eta gizarte ideologikoki eta politikoki gatazkatsuetatik urruti kokatua –VII. mendean, hain zuzen–, eleberriak ez zirudien buru-hauste gehiegirik eman zezakeenik, ez autoreari eta ez, azken buruan, irakurleari ere. Are gehiago, bilbatze-hariek ere nekez lardaska uste zezaketen haren burutzapena, izan ere, tesi ideologiko-erlijiosoa ardatz, trama ez hausteko moduko finkotasuna eta aldagaiztasuna eman zitzaizkien hasiera-hasieratik eleberriaren osagai nagusiei: jada aurkezpenetik bertatik ezin alda eta ezin hobe zitekeen protagonista, haren santutasuna ageriago eta nabarmenago uzteko giro gatazkatsu –paradoxikoki, egonkor– minimo bat, inolaz ere problematizatu nahi ez zen kristautzeak zekarren akulturazio-arazoaren lausotzea, euskaldunen aspaldiko etsai odoltsuen ontasun-estatus kristaua, ohiko amodio-konturen bat –kristautasunak eskatu bezain purua eta garbia, betiere–, protagonistaren kontraposizio gisara benetan gaiztoa zen pertsonaia, zeina trama guztia aurrera eramateko ezinbestekoa izateaz batera, ezin har baitzitekeen ez Añemendiko eta ez beste inongo euskaldunen prototipotzat, etab.

Laburbilduz, hagiografiko-historiko gisara ondu nahi zen liburuaren haria teoriar inozoa bezain garaerraza agertzen zen, bipolarizazio xume batekin jokatzeko baitzen gakoak. Alegia, mutur batean, euskaldunen salbazio eternala (eta sinesmen zaharren eta bizimoduaren ordezkari fedea eta aztura berriak) eskaintzen zuen kristautze-aparatua jarri behar zen eta, harekin batera, euskaldunak menderatzeko asmoa zekarren armada frankoa; beste muturrean, aldiz, ez bata eta ez bestea onartu nahi ez zuen euskaldun-samalda –horrexegatik beragatik nonbait– maltzurra. Egoera hartako bipolarizazio manikeoaren hausketa lehen euskal emakume santu eta eredu-garriaren ontasunari egokituko zitzaion. Horixe bide zen idazleak pentsatutako eskema. Idazketa-prozesuaren errealitateak, baina, okertu –edo zaildu, bederen– egin zuen plangintza babo hura. Eta konplexuago bihurtu, aldi berean.

Idazlanaren koordinada kronologikoak, izan ere, Riktrudis santuaren biografiari buruzko erreferentziak³⁹ ziotenera mugatu behar izan ziren ezinbestean, horrek lausotze edo egokitzeren bat eska bazezakeen ere kristautze-prozesu historikoa zela eta⁴⁰.

Guztiarekin ere, eleberriaren hasiera-urtea 637 bide da, honela kokatzen baitu egileak istorioa Riktrudisen ama den Luziaren bitartez: “orain berrogeta amaseiren bat urte, 581garrengoan” (Agirre 1898: 1986, 29 or.).

Agirrek derrigorrez jakin behar zuenez, ez zen hura urte aseptikoa eta esanahirik gabekoa, guztiz gatazkatsua baizik; eta, are, eleberriari beste irakurketa bat derrigortuko ziokeen eszenatokia aurkezten zuena.

Fredegario kronikari frankoaren arabera, urte haietan (636-638 aldera, hain zuzen) gertatu zen Dagobertoren espedizio ospetsua baskoien aurka⁴¹, eta hartako ondorio doilorrak ez ziren, inolaz ere, ondarrutarraren nobelan irudikatu nahi zen giroa sustatzeko modukoak.

Honatx Larrañaga Elorzak Fredegarioren kronikatik euskaratutako bertsioan –eta kronikari frankoaren interesak gorabehera–, giroaren inguruko ideia bat egiteko baliagarri izan daitekeen pasarte klasikoa:

[...] eta Baskoinak, beren mendietako harkaitzetatik irtenda, borrokara abiatzen dira. Guduak hasirik, bizkar eman zioten, ohiko zuten bezala, beren burua galtzeko arriskuan ikusi zuten bezain laster, eta Pirinioetako mendi-lepoetan bilatu zuten babeslekua, beren mendi-gailur helezinen atzean ezkutatu. Armadak, dukeen agindupean, atzetik jarraitu zien, Baskoin mordo handia atxilotuz, beste pila bat hilez, beren etxeak erre eta haien ondasun eta aberastasunak eskuratuz. Horrela, garaitu eta menperatuak izan ondoren, Baskoiek, aipatu dukeei errukia eta bakea eskatuz, Dagobertoren maiestatearen aurrera joango zirela agindu zuten eta, orotan honen boterea onartuz, beronek agindutako guztia beteko zutela. Armada hau inolako eragozpenik gabe itzuliko zatekeen etxera, ez balitz Arimberto, bere axolagabekeriagatik, Baskoinek Subola-ko [Zuberoa?] haranean hil zutela, bere armadako seniore eta noble askorekin batera. Buurgundiatik Baskoniara joan zen armada frankoa garaile itzuli zen bere jatorrira [...] Dagobertoren erregealdiko hamabosgarren urtean, Clichy-ra agertu ziren, honen aurrera, lurralde hartako jaun Baskoin guztiak, Aygina dux-arekin batera; eta han, erregearen maiestateak izuturik, Jaun Dionisioren [St. Denis] elizan babestu ziren laster batean. Eta Dagobertoren bihozberatasunari esker salbau zuten bizitza. Eta han zin egin zuten beti leial mantenduko zirela bai Dagobertori nahiz haren semeei eta Frankoen erresumari ere emandako hitzean; baina zina bete zuten beren usadioa zen bezala, eta ondorengo gertakariak frogatzen dute hori” (Larrañaga Elorza 1992, 79-80 or.; parentesietakoaz gainerako letra etzana gurea da).

Edo Agirreren dokumentazio-oinarri den Menjouletek irakurtzen duen moduan:

La Vasconie est couverte en entier par l'armée française [Auñemendi delakoa zeharo “okupatua” dagoela, alegia] et les Vascons sont encore renfermés dans les défilés de la montagne (Menjoulet 1869, 9 or.).

Errealismo nahiak edo gabeziak gorabehera, ondarrutarraren eleberrian marrazten diren gorroto pertsonaletatik eta berekoikeria hutsetatik askoz harago zihozten giroa eta gizartea ziren orduko haiek, beraz.

Bestalde, esparru formalean aski garbi mugatua utzi zuen Agirrek jokalekua ere, agerikoa baita, maiz sinbolotzat hartua izan den toponimoaz (Auñemendi toki-izenaz, hain zuzen) baliaturik, saltus vasconum delakoaren parte bat irudikatu nahi izan zuela eleberrigileak (lar zehaztu gabeko Pirinioetako ipar isuriko esparrukoa betiere⁴²).

Nabarmenezkoa, orobat, hagiografiari funtsezko pisua erantsi ahal izateko leku eta garai hartan kristautzearen azken uneei ematen zaien garrantzia, huraxe izango baita, ezinbestean, eleberriaren euskarri larrienetako bat.

Amando gotzain frankoak⁴³ Auñemendi euskaldunera⁴⁴ omen zekarren eginkizun nagusia deskribatzean agertzen da ongienik zer-nolako egoeratan jokatuko den eleberria:

Ta baeukan elizgizon nagusiak (lehen bidaian barneraturik zebilen Amandoz ari da ondarrutarra) laguntasunen bearra, bada Auñemendiko euskaldunik geienak fedegabeak egozan oraindiño (82 or.; g.l.e.).

Oinarri hori zuen tesi zentralari dagokionez, bada, erraza bezain literatur jolaserako emankorra zen hautua: gizakiarentzat ezin funtsezkoago eta bereizezin den izaera biologiko eta kulturalaren aurrean –sozializazio–tresna ere baden hizkuntza ahaztu gabe–, sinesmen hutsaren esparruko ezaugarria lehenestea eta, haien artean kontraesanik sortu behar zenez gero⁴⁵, berezko identitatearen eta kulturaren aurretik fedea jartzea.

Hori baino ez zirudien mezu nagusiaren muinak: zerura-bide hutsa omen den bizitza honetan, sinesmena lehendabizi, fedea guztiaren gainetik. Edo Txomin Agirrek eleberriko koblakari ofizialaren⁴⁶ ahoan jarritako diskurtsoaren azken korolarioan finkaturik agertu bezala, “euskaldun ona baino kristiñau benetakoa izatea askozaz hobea da” (Agirre 1898: 1986, 117 or.).

Eleberria eleberri, mezu horrek bazukeen bestelako iruntzirik ere, nork irakurtzen zuen. Izan ere, Agirrek, euskaldunen kristautze-prozesuak –batzuk akulturazio izendatzen duten horrek– obraren planteamendu ideologikoari kalterik ekar ez ziezaion, trebetasunez erabili zuen Kristoren aurreko nolabaiteko “kristau” izatearen kontzeptua. Alegia, euskaldunak, ohartu gabe ere, betidanik izan bide dira kristau⁴⁷ eta betidanik izan dute kristautasunaren sinboloa bere sinbolo nagusitzat, zertxobait desberdina bazen ere. Ezin hobeto irudikatzen da ideia hori lauburuaren sinbolismoaz diharduen pasartean⁴⁸:

Baita beste zerbait bere esan gura deusku –gaiñeratu eban Arnoldok–: ezergaitik bere ez dogula aztu bear aitona zarren ekanduakaz. Jainkoak daki noiztik asi ta Berberak daki zergaitik, bada emen ez dakigu, euskaldunak, itxaropenik onena legez, Lauburu edo kurutze bat eroan dabe beti guda guztietara, aldean gizonen buru gaiñetik, danak ikusi eien ondo, ta berari begiratuta indartu eitezen biotzak

eta gogortu besoak. Euskaldunena izan da beti kurutzea Lauburu-ren izenagaz, euskaldunakandik, eta gure auzoko kantauritarrakandik artu eben erromatarrak Lauburu. Berak gorde genduzan gatx askotatik geuk ez genkiala, berak lagunduko deusku aurrerantzean bere, beragan siñisterik badaukagu (Agirre 1898: 1986, 79 or.; g.l.e.).

Baina esan bezala, ondo eta egoki joan zitzaiokeen planteatutako argumentu hagiografikoa Agirreren idazlanari, baldin, aldi berean, horrek bestelako elementuekin loturarik izan ez balu edota bestelako ifrentzurik aurkitzeko aukerarik eman izan ez balitzaio. Eta, batik bat, egiantzekotasunaren osagaia zalantzan agertu izan ez balitz.

Izatez, nobelak ehuntzen duen argumentuan egiantzekotasunarena da kontraesanik latzena sortzen duen faktorea. Alegia, hagiografia batean egiantzekotasuna –itxurazko egia lirudikeena, bederen– baldin bada narratzen denari balore guztia ematen diona⁴⁹, hagiografiarekin batera bilbatzen den fikzio narratiboarekin nekez jardun daiteke egiantzekotasuna –edo, nahiago bada, errealitatearekiko doikuntza– erabat uxatzen edo horrelakoek santuaren kronikan zerikusirik ez balute bezala jokatzen.

Lan honen bigarren atalean helduko zaie Auñemendiko Lorea liburuan hori guztia bideratzen eta desbideratzen duten hari nagusiei, baina pare bat puntu aurrera liteke horrek eleberriari dakarkion konplexutasunaz jabetzeko eta, orobat, bestelako irakurketarik ere egin daitekeenetz baloratzeko.

Protagonista euskaldunarena izan daiteke horretan elementu arginetako bat. Euskal agintari handi baten alaba bada ere, Riktrudis denbora ezin laburragoan –egun batean, preseski– maitemintzen omen da franko inbaditzaileen agintari batez, gero harekin ezkontzeko. Ez gara hemen sartuko, noski, orduko ezkontzetan maitasuna osagai baliagarria ote zen eztabaidatzera, baina egoera hura sinesgarritasun hagiografikoarekin bat etor litekeen arren, haren egiantzekotasuna finkatzeko baliatu nahi den errealitate historikoak ez dirudi hizkera bera eta ez berdina balia zezakeenik. Eta hori Agirrek berak, urrunera joan gabe, egiazta zezakeen bere istorioa dokumentatzeko erabili zuen bibliografian bertan. Honela dio Menjouletek:

Après la mort de Caribert et la conquête de la Vasconie par la grande armée de Chadoind, les officiers de Dagobert arrivaient en nombre dans les vallées pyrénéennes, qui ne leur présentaient plus aucun danger. Or un des ces jeunes seigneurs, du nom d'Adalbaud, duc de Douai, en Flandre, eut occasion de voir Rictrude et la demanda en mariage (Mejoulet 1869, 24 or.; g.l.e.).

Errealitate historikoa okupazio militarraz mintzo da, beraz, eta harekin batean, okupatzaileen “eskubideez”, tartean –ohikoa baita– nahi zutenarekin ezkontzea zegoelarik.

Agerikoa da, halaber, santutasunerantz abiatua zen neskatoa garaiz hasi zela elizpean aterpea bilatzen⁵⁰ eta horrek ekarri zuela gerokoa. Eta agerikoa da, orobat, geroko hartan neskatoak – eta ezkontza baimendu edota onetsi zuten guraso eta ahaideek⁵¹– uko egin ziola endaren barneko lege idatzigabeari –enda eta kultura berekoekin baino ezin ezkon zitekeela zioena–,

eta, okerrago zena, bere herriak zanpatzaile aitortuaren aurka zeraman borrokari muzin eginik eta, ondorioz, traizio bortitza burutuz, etsaiarekin ezkontzera joan –eta ezkondu ere egin– zela, horren guztiaren aitzakia erlijio-kidetasuna bezain argudio “sendoa” izan bazen ere.

Nolakoa izango zen traizioaren zauskada, ezen, lege idatzigabe horri segituz, Riktrudisen ahaideak berak⁵² izan baitziren gero Adalbaldo hil zutenak⁵³. Nonbait hagiografiaren eredugarritasuna nabarmentzeko edo, Agirrerren eleberriak ez zuen datua jaso eta, planteamendu manikeoari bide zabalagoa emanaz, hilketaren erru eta erantzukizun guztia Portunen gainean jarri zuen.

Berriz ere, egia –ustez– historikoa eta eleberriaren egiantzekotasuna dira hagiografiaren aldarean sakrifikatuak geratzen direnak.

Bestelakoez ere mintzo da Agirre eleberrian. Arreta handiz, gainera, interesa duenean; oharkabean bezala edo, atsegin ez dituen pasarte interesgarrietan.

Modu ezin kartsu eta esplizituagoan dihardu, esaterako, kristautzeaz; eta gertakari aspaldi burutuak balira bezala frankoen inbasio politiko-militarrez. Baina bi kolonizazio-motaz mintzo da horretaz ari denean. Eta bi akulturazio-bidez, hain zuzen.

Eta horretan ere, bi kolonizazio-prozesuren baitan murgildurik –sibilinoa, ideologikoa eta fedearen esparrukoa bata, kristaueña⁵⁴, eta, isilduagatik, agerikoagoa, bortitza, politiko-militarra bestea, frankoena–, fronte bikoitz horri aurre egin nahi dion gizataldeari traizio egiten dion emakume euskaldun santua –Herriak berak gurtua izatera bideratua bide zen lehen emakume euskaldun santua – aurkezten du Agirrek elaberrirantz amilarazi duen hagiografian. Bietan, gainera, jokatzen du protagonistak gainerako aũnemenditar gehienek ez bezala: batetik, kristau bilakatuz –santutasunaren muturreraino iritsiko den kristaua–, eta, bestetik, arerioarekin ezkonduz eta harekin atzerrian sortuko duen leinu etsai bateko franko gehiagoren ama izanez.

Eleberriko adibide horien aurrean⁵⁵ zaila gertatu behar zen, noski, Agirrerren gogokoa ez zen irakurketarik ez egitea, bestelakoa baitzen irakurle izan zitzakeen garaikideek jasaten zuten egoerak bulkatzen zuen interpretazioa. Izatez ere, XIX. mendearen amaieran Hegoaldeko euskal gizarteak barne-barnean bizi zituen hainbat gatazka desberdin, esanguratsuenak eta oinazetsuenak kolonizazio-prozesu orokor eta latz batekin uztartuta atzeman zitezkeenak. Alegia, estatu espainiarretik euskal mundura lehenagotik irradiatzen hasiak ziren presio eta hertsapen demografikoak, linguistikoak eta sozio-kulturalak politikoki ere areagotuz joan ziren 1876ko guda galtzean.

Zinez baieztatu liteke, estatu espainiarrak Hegoaldeko herrialdeetara bideratutako inmigrazioaren aurrez aurreko aurpegia tarteko, Agirrek arras bereganatua zuela Kanpiondarrek eta bizkaitar bilakatuko zirenek egoera soziopolitikoaz egina zuten

diagnostikoa. Nekez ahantz daitezke, esaterako, Agirrek berak 1890ean Euskal-Erria XXII delakoan kaleratutako poema hartako bertso-lerrook:

Galdu badira gure foruak/ ta galdu ekandu zarrak,/ ausi badeutsez gure Aritzari/
maite genduzan adarrak,/ zer dogu egiten, adiskidia,/ zetan gagoz bizkaitarrak?/
[...] Ain laster, bada, galdu ete da/ euskaldun arraza ona? (ikus Onaindia 1964, 119 or.).

Edota aldizkari bereko beste hauek:

Bizi beitez beian erdaldun guztiak,/ [...] itxi guretzako baso ta zelaiak,/ itxi
guretzako gure mendiak.// Maite badozue zeuen erderia,/ zeuentzat beietan gorde
egizue;/ erdera bagarik ondo bizi gara,/ bakarrik euskera nai dogu gorde (ikus
Onaindia 1964, 112-113 or.).

Baina egoeraren diagnostikoz gainera, bereganatuak zituen, halaber, antikolonialismoaren jokamoldeak eta haietatik ondorioztuz zena⁵⁶. Agirreren adiskide min zen Azkuek –apaiza bera ere, ez ahaztu– ezin hobeto islatuak zituen orduko posizionamendu antikolonialista hartatik ondorioztatu behar omen ziren jokamoldeak, pedagogikoki azalduta geratu zirenak bere Vizcay'tik Bizkaira antzezlanean (1895) eta haurrei zuzendutako Sasi-eskola lantxoan (1898).

Azkueren idazlan haietan ez ziren fedea edo sinesmen-kidetasunak borroka antikolonialistaren aringarri gisara proposatzen, egiantzekotasunari eta errealismoari bide eginez konfrontazio politiko-ideologikoari ematen baitzitzaion lehentasuna eta, are, protagonismo bakarra. Soldaduska, antolamendu politikoa, ustelkeria eta hezkuntza-sistema ziren lehen antzezlaren ardatza, eta eskolak eta maisu erdaldunek dakarten akulturazioa bigarrenarena.

Agirrek, ordea, beste norabide bat hautatu zuen eleberriari heltzean, kontraesanik eta arazorik handienak sorrarazi zizkiona nonbait, obra hagiografikoan guztien gaintetik goratzen zituen fede eta baloreek gero eta estuagoa utzi baitzioten irakurle izan zitezkeen garaikideek bizi zutena ikusteko eta ulertzeko leiho-tartea.

Eta hain zeritzon ezinezko mutur bien uztarketari, ezen eleberriaren hasieran Agirrek Riktrudisen amaren ezpainetan jarri bazuen ere zapalkuntza-egoerari buruzko diagnostiko politiko zorrotzena, azkenean alabaren ondorengo portaera⁵⁷ onartzeraino –legitimatzeraino– eraman baitzuen emakumea.

Berariaz ala oharkabean planteatu, oso zen larria Agirrek eleberriaz baliaturik ustezko irakurle kristaua eta, aldi berean, ideologikoki eta politikoki konprometituena zenaren eskuetan jarri zuen arazoa, hots, nola izan zitezkeen bidezkoa euskaldunak bezain kristau ziren espainiarrak etsai eta kolonizatzailetzat hartzea? Ez al ziren, akaso, fede zintzoa eta benetako maitasuna santa Riktrudisen portaera eredugarriak gatazka oro konpontzeko eta gaintitzeko predikatzen zituen bitartekoak? Hori horrela, ez al ziren, bada, kristauen arteko gatazka ideologiko-politiko guztiak bertan behera utzi behar?

Osagai hagiografiko nagusia aldatu ezean, agerikoa zen nobelak koherentziaz transmiti zezakeen mezua –egoeraren diagnostiko antikolonialistak oihuka aldarrikatzen zuen

konfrontazioaren guztiz aurkakoa zena— arras desmobilizatzailea zela garaiko gizarte eta irakurle euskaldunentzat.

Jakina, Agirrek lagun artean besterik senti bazezakeen ere, konfrontazio-diagnostikoa susta zezaketen garaikideak —sozialki indarturik zetozen Aranazaleak eta Azkue adiskidea bera barne— eleberrian gaizto ofiziala zen Portun gisakotzat hartuak izan zitezkeen Auñemendiko Lorearen bidez luzatutako ondorioen arabera.

Eta hartan, bada, paradoxa kiribilduta: nori zuzendu eta transmititu mezua, eta euskaraz — bizkaieraz, gainera— irakurtzeko gai ziren ia bakar haiei berei! Eta sentsibiltate bertsua izan zezaketen lau karlistari!

Baina irakurri ote zuten haiek egiatan liburua? Eta irakurri bazuten, zer-nolako interpretazioa eman zioten? Zinez eman al zekioken bestelakorik?

2 – Hagiografiatik kolonizazioaren legitimaziora

Esana dugu jadanik ez zuela Auñemendiko Loreak arrakastarik izan agizko irakurleen artean. Eta ez zitzaien beharbada arrazoi-puntturik falta Lhanderi, Onaindiari eta besteri porrotaren alderdi bat hautatutako gaiaren eta hizkeraren inguruan aurkitu uste zutenean. Horixe zitekeen, izan ere, irakurleak liburura lar ez hurbiltzeko arrazoi bat⁵⁸; baina, lausoago agertu arren, ahoa mikatzago utzi behar izan bide zion orduko irakurleari –honatx frogatu beharreko hipotesia– beste zerbaitek, askoz larriagoa zen beste ezaugarri bat islatu baitzuen euskal narratiba sendoaren estreinaldia egitera iritsitako eleberri mardul hark: istorioaren harian lazkatutako ikuspuntu eta trataera ideologikoa alegia, eleberriaren norabide aldagaitzari – hagiografia baten burutzapenak ez baitu irudimen askerako toki larregi uzten⁵⁹– irakurleak ezin itxaron zezakeen taxu partikularra emango ziona, azken batean. Gatazkaren errelato esperogabea, bestela esanda.

“Banbalinen artean eta fikzio erromantikoaren atze-oihal gisa historiaren zehar-interpretazio bat eskaintzea” (García Gual 1999, 148 or.; g.l.e.) bilatu nahi izan balu ere, hein handi batean apaiz gisara zekarren sinesmenaren lehenesteak berak korapilatu zuen Agirreren errelatoa, nekez salba zitekeena salbatu nahi izan baitzuen Riktrudisen jokamoldea XX. mendeko euskaldunentzat eredugarri jarri nahi izatean⁶⁰.

Ezin da, gainera, ahantzi printzipioz Agirrek berezkoen izan zitezkeen irakurleak, prestakuntzagatik adina motibazioengatik behinik behin, bizkaitar sentsibilitatearen giza-taldekoak baino ezin izan zitezkeela nagusiki. Haiek ziren, izatez, “literatura nazionala”-ren aldeko aldarria egiten hasiak zirenak. Gogoratu beharrik ez dago nola hiru urte lehenago Sabin Arana Goirik berak goraiatu eta euskal antzerki nazionalaren sorrera-lantzat bataiatu zuen Vizcay'tik Bizkai'ra. Agirreren adiskidearen antzezlan, hain zuzen.

Baina une haietan, Azkueren adiskidea, ageriko buruhauste politikoetara emanegia ez zirudiena⁶¹, beste inon baino erosoago zebilen karlismo atzerakoenaren aterpean⁶². Beraz, baldin oso faltsua ez bada Eleizalde hartaz irudikatutako nortasuna⁶³, ozta-ozta pentsa liteke idazle ondarrutarrak atxikimendu ideologiko haren erroak eta lokarriak eleberrian agertzeari utzi ziezaiokeenik. Erdi oharkabean itzuri izan balitzaio ere gogotik paperera.

Gaindigaitzak, hortaz, neska santuaren urratsak loreztatu eta proiektatu nahi izatea eta idazlearen garaikide politizatu askorentzako irakaspén ideologikoa zabaltzeko asmoa uztartzeak zekartzan kontraesanak eta eragozpenak. Ahaztu gabe, noski, kanpora begira bizitza pertsonalean Agirre karlista amorratua ematen ari zen irudia bera.

Ideologikoki lar eskoratua atera zitzaion eleberri haren aitzinean, bada, zail zuen Agirrek esparru bizkaitar –ez karlista– biziko irakurleen gorespen askorik erdiestea, nahiz eta formalki bederen euskal narratiba helduaren zinezko zutarria finkatua-edo uzten zuen.

Egia esan, haren alde mintzatu zen lehena, eta luzaroan bakarra, Karmelo Etxegarai adiskide “apolitikoa”⁶⁴ izan zen. Atalkako narrazioaren aurkezpena egiteko Agirrek berak hautatua⁶⁵, idazlanari jositako hitzurre zeharo apologetikoaren lehen lerroetan laburtu zuen eleberria irakurtzeko gakoetako bat:

Agirre Jaunak geiena goratzen dituen euskaldunak, dira, nere iritziz, euskaldunik onenak. Zergatik neri galdetzen badidate zein dan onena euskaldunen artean, bereala erantzungo det: Kristok erakutsitako bideari ongiena jarraitzen diona (Etxegarai 1898, 13 or.).

Onesteko moduko mezua agian bai, baina ez inondik ere erakargarria, ziur asko, gatazkan txertatuak, gatazkaz inguratuak eta gehienbat literatura etxeko gatazka gainditzeko ere baliatu nahi zuten irakurleentzat.

Erantsi dezagun, datu bezala, Sabin Aranari eta haren jarraitzaileei independentziaren aldeko jarrera publikoa eta espainol kolonialisten aurkakoa⁶⁶ harraraziko zien Kubako gerra piztera zihoala une hartan bertan. Sorgunean egon zen Maine destruktorearen leherketa, adibidez, otsailaren 15ean burutu zen, hain zuzen ere Agirreraren eleberrian arras gaitzetsia izango zen Portun gerlari “antikolonialista”-ren berririk oraindik ia ez zenean, handik bi (2) egunera kaleratu baitzuen Euskalzalet Portunez ziharduen kapitulua, laugarrena, “Portun barrutik” ezagutaraztera zetorrena.

Baina funtsezko datu, kezka eta argitzapenetatik abiatu ondoren, hel diezaiogun orain irakurleoi dagokigun beste eginkizunari, hots, historia-eleberriak egiten digun gonbit zorrotzari:

La novela histórica invita a su lector a reconsiderar una cierta época y a revalorizar intelectual y sentimentalmente ciertos hechos o figuras del pasado que dramatiza (García Gual 1999, 149 or.; g.l.e.).

Auñemendiko Lorearen sortze-eskema taxutzean, Agirre “odol zurbila” –Azkuek dio, Azkuek dixit– ez zen konplikaziotan sartu. Kanpotik ikusita bederen, inguruan gaztelaniaz arrakastatsu bilakatutako historia-eleberrien antzeko zerbait euskaraz burutzea baino ez zuen bilatzen idazle ondarrutarrak, agian Azkuek Euskalzaletan antolatu gogo zuen literatur lehiaketan aurkezteko asmoarekin⁶⁷.

Hizkuntzaren ahalmen narratiboaren erakuspena, beraz, Agirrek burutu nahi bide zuena, betiere euskaltzaletasun zintzoak bultzatua⁶⁸.

Hartarako, dokumentuen eskasiagatik fikzioari tarte zabala utzi ziezaiokeen iraganera jotzea zuen bide zuzenena eta erosoena⁶⁹, eta han baliagarri-eredugarri izan zitekeen pertsonaia aukeratzea. Apaiz izanik, eta akaso Azkueren iradokizunen bat tarteko⁷⁰, ia erabat ezezaguna zen lehen euskal emakume santuaren irudia zeukan egokiena eta “baldintzak” – dokumentazio(ez)arenak zein fikzionalak– ongien betetzen zituena.

Horrelako idazlan larri bati ekitean, bestalde, espero izatekoa zen haren ahalegin hagiografiko-historikoa ezaugarri zenbaitez tindaturik agertzea eta, maiz azpimarratu den bezala, funtsezko eginkizunak ere egokiro betetzea, hots,

[...] descifrar el sentido de ciertas figuras o sucesos del pasado desde una reconstrucción de esa época histórica. No [...] solo recuperar cierto pasado interesante, sino [...] ofrecer una interpretación ideológica de ese pasado. Nostalgia sí, pero inducida y guiada; vistazo a la historia con nuevo colorido, en el que el novelista no esconde su propia valoración (García Gual 1999, 150 or.).

Agirrereren eleberria argi samarra da horretan, islatzen duenaren arabera ez baita zail asmatzen noraino jorratu nahi izan zuen egileak berreskuratze-interpretatze lan hori eta noraino zuen aurreikusia lerroetan barrena garatuko zuen joko ideologikoa. Edonola ere, guztiaren orientagarri izan litekeen datu zehatza da urtebete lehenago, hau da, 1897ko otsailean, kaleratu zuela Sabin Aranak Alderdi Karlistaren kritikarik gogorrena⁷¹, non argi ikusarazi nahi baitzuen abandoarrak Euskal Herria erro-errotik mehatxatzen zuen arriskua:

la inminencia de una guerra intestina en el Pueblo Vasco, guerra que sería ocasionada por un error de éste y empeñada por una causa exótica (errege espainol baten aldekoa, azken batean), y cuyo efecto inmediato habría de ser la completa destrucción del país [...] que si hoy tal vez está expirando por las anemias y consunción que le causa su extravío y por las profundas heridas abiertas en su pecho por dos extranjeristas luchas (lehen eta bigarren karlistaldiak, alegia), con una tercera guerra de este género vendría á suicidarse y á extinguirse para siempre. (Arana Goiri 1897, 1. or.).

Bestelako iritzia zuen Agirrek hartaz guztiaz. Alabaina, ezkuta ezinezko gudu ideologikoz gainera, beste xede bat ere bide zuen gure autoreak hagiografia fikzionatuaren bitartez: irakurleria aranistarengana hurreratzeko baliagarriago zirudien lokarria, hots, kristautasunaren osagarria ageriago uztea eta, bide batez, lakio gisara ere erabiltzea. Azurmendik jaso bezala,

Aranak integristen tesi politikoak arbuiatzen ditu. Baina abertzaleen eta integristen arteko elkarren sinpatia nabarmena da. Aranaren txit gogozko zen integristak fede katolikoaren aldezkari hain suhar ikustea, gotzainen eta apezen hain esaneko (Azurmendi 1979, 37 or.).

Agirrereren benetako asmoak eta korapiloak nolana hikoak izanda ere, kontua da plano desberdinetara proiektatu zituela, oro har, liburuaren hariak.

Azaleko planoan, gogoratu beharrik ez da, Erroma urrunak⁷² santu izendatua zuen Riktrudis delako euskaldun emakumearen bizitza fikzionatua eskaintzen du⁷³ eta, horretaz baliaturik, baita gandupeko Euskal Herriaren kristautzearen pasarte ganduizkoago baten irudikapena ere⁷⁴. Eleberriaren soslai –erdi– biografiko horretan nabarmen uzten dira, noski, kristautasunari buruzko asmo apologetikoa eta narratzaileak irakurle garaikideei aurkezten dien erlijiozko oinarri, diogun, programatikoa.

Plano harekin uztartua, bestalde, Agirreren garai ideologikoki gatazkatsuen proiektzio lañoa legoke, funtsean historiaren eta literaturaren baliabideekin bilbatutako diskurtso eklesiastiko ofiziala baino ez litzatekeena –ondarrutarraren kontzientzian sakon asko zizelkatua bide zegoena–, eta, azken buruan, emakume santuaren jokamoldearen (berr)interpretazio politikoki interesatuan lagunduko ziona.

Barne-muineko edo dei litekeen mailan, ordea, Agirreri arazo narratibo-ideologikoak sorraraziko zizkion pertenezia identitarioaren faktorea atzematen da ehundua, eleberria idaztean era bizian eragin bide ziona, eta, hautatutako hari narratiboak berak areagoturik, egileak aurreikusi baino haratago eraman uste zuten ondorioak ekarri zizkiona.

Ganduz eta lanbroz estalitako plano horretan dautza osagai gatazkatsuenak, hau da, akulturazio-prozesuetan botere politikoez zein erlijiosoez gizatalde menderatuekiko jokatzeko duten funtzio alienatzailearen gorespina dagitenak, batetik, eta kolonizatuek haien aurka ohi duten zilegizko erantzunaren bidearen deslegitimazioa dakartenak, bestetik.

Horiekin jokatzeko du Agirrek aurrenik.

Baina ez horiekin bakarrik, aldi berean inbaditzaile-menderatzailearen zerbitzuan jarritako moral zerutiar baten aldarrikapenez tindatu baitzuen ondarrutarrak diskurtso guztia, hain zuzen ere, XIX. mendean etxean bertan sentitutako kolonizazioaren eraginei aurre egiteko jaioa zen hurbileko ideologia abertzalearen kontrako zena eta, are, justiziaren bila aritzea eta menderatuaren alde jokatzeko eragozten zituena.

Azken batean, Agirreren eleberriak XIX. mendearen amaierako irakurleari ondorioztarazi nahi ziona obraren une batean padarraren ezpainetan jartzen duen portaera-proposamena zen, hots, “euskaldun ona baiño kristiñau benetakoa izatea askozaz ohea da” (117 or.).

Horrela, lan honen lehen ataletan aipatutako irakurketa-deserosotasun agerikoenei, irakurle motibatuenentzat liburua zinez gaitzigarri bilaka zezakeen faktore ideologikoa –eta distopia– ere erantsi zien Txomin Agirrek Auñemendiko Lorean. Gordin-gordinki gainera⁷⁵, nahiz eta orokorrean antolatzen ari zen feriaz lar ohartu gabe, beharbada. Izatez, VII. mendeko euskaldunei eskuarki erlijioa eta kolonizazio politikoa faktore berri eta onartezin agertzen zitzaizkien bitartean, XIX. mendeko euskal gizarte erreala irentsia eta berezko egina zuen faktore erlijiosoa⁷⁶, baina ez, inondik ere, arlo politikoari zegozkion penetrazio frantsesa eta hispanoa, alderantziz baizik: guztiz aienatu beharreko kolonizaziotzat harturik, haietatik independizatzeko plangintza politikoa ari ziren egikaritzen euskal munduan.

Zail askoa, hortaz, VII. mendeko kolonizazio-egoera hartatik Agirrek atera nahi zituen ondorio ideologiko eta portaerazkoak irakurle garaikide sentsibilizatuei eredugarri gisa irentsarazteko prediku-lana.

Bi ardatz nagusiren inguruan izurturik antzeman litezke, labur-zurrean, erronka ideologiko-narratibo horren hariak: formalki luze garatua –nahiz eta, kronologiari bagagozkio, denbora laburrean gertatua–, euskal mundu menditarra dirudienaren ikuspegi orokorra, kolonizazio-

egoeraren diagnosia, inbaditzaileen aurkako gerraren legitimazioa eta hartara abiatzeko erabakia jasotzen dituen mataza litzateke lehendabizikoa.

Askoz orrialde eta interes gutxiagokoa da, berriz, bigarrena, protagonista nagusien erabakiez eta jokabide pertsonalez mintzo dena eta, behin euskal emakume santuaren traizio etniko-politiko fedearen aitzakiarekin zurituz, eta jadanik kolonizazio-auzi oroz arras ahaztua, eleberritari hagiografiaren amaiera ortodoxoa ahalbidetuko diona.

Tartean, edonola ere, bada bien arteko jostura/hausketa-une interesgarririk: Riktrudis euskalduna –jainkoarekiko albokotasunagatik sakratua den pertsonaia eta lehen begiratuan sortutako ustezko amoratze batek eropozten duena– frankotar agintari kolonizatzailearekin ezkontzen deneko unea, hain zuzen. Une erabakigarria.

Eta ohargarria, besteren artean, narrazioaren bidegurutze horrek pertsonaia-multzoen benetako perspektiba-desitxuratzeak, jarrera-aldaketak eta desbideraketak ekarriko dituelako ondorioztat, eta batik bat bando kontrajarrien konformazioa ordura arte bateraturik ziharduten añaemenditarren artean. Handik hara, eta adiskide diruditen arrotz batzuen laguntza estimaezinarekin, bitan banaturik gertatuko da frankoek erasotua zuten jendea: gutxi batzuk –protagonistaren hurbileko zenbait ahaidek eta kristautu berrik– ontzat hartuko dute Riktrudisen ezkontzeko hautua, eta gainerakoek –frankoen menderakuntzaren kontrako borrokan segitu behar dela uste duten añaemenditar gehienek– traizio larritzat hartuko dute⁷⁷ Riktrudisek egindakoa⁷⁸.

Baina honako hau bezalako saio baterako interesgarriena, ez da zalantzarik, lehen iritzi-desbideraketen inflexio-puntura arteko atala dugu, eleberriratu protagonistaren irudikapen historiko-erlijiosoan izanik liburuaren xedea, “kondaira” interesatu horren agindupeko kontakizun belaxka besterik ez baita handik aurrerakoa. Horri erantsi behar zaio, jakina, lehen uneetan irekita utzitako atal zenbaiten itxiera zoriontsua, besteak beste, Portun “arro putz” (43 or.) eta menderakaitzaren⁷⁹ kristau-artalderatze funsgabea.

Hizpide dugunari helduz, hortaz, argi da Agirre apaizak ez duela batere eragozpenik Euskal Herriaren historian ezin munta handiagoa izan zuen lehen akulturazio-prozesu nagusiaren aurrean ezikusia egiteko eta, haren gainean, Herri baten erabateko sumisio politiko-kulturala baino ez zena zerbaite positibo balitz bezala eraikitzeko, horrela aurkezteko eta huraxe defendatzeko, betiere fede kristauaren aldarria bide.

Edo era gordinago batez esanda: gure idazleak ez zuen inolako kezkarik izan bere Herriaren historia, ez zaharra eta ez garaikidea, ulertzeko, ez haren interpretaziorik eskaintzeko, eta are gutxiago errealitateari zegokion errelato koherentea ontzen saiatzeko, bestelako xedek baitzizkion idazlanari jarriak, azalean bere sinesmen eta lanbide erlijiosoekin lotuagoak⁸⁰, eta, ulertarazten duenagatik –eta modu berezian azpimarratu nahi genuke hau, sarritan ahazten den puntua baita–, barren sakonean estrategia bizkaitarra lausotzera eta ikusmolde politiko hegemonikoekin bat egitera bideratuak.

Begi bistakoa da historia errealak, osagai funtsezkoenetatik hasita, nekez izan zezakeela tokirik proposamen narratibo hartan. Orduko euskaldunen bizimodua, frankoen aurka bortizki ari

ziren euskaldun haien irudikapena, adibidez, inolaz ere ezin zen errealitateak hartua izan, horrek goitik behera hautsiko baitzion eleberraren garapena.

Eleberrian barrena –eta baluke horrek paralelismorik egun ere– Agirrek une historiko zehatz bateraino baizik ez du ulertu nahi –eta ez du ulertzen– Euskal Herrian frankoek abian duten kolonizazio-prozesua. Eta une hartarainoxe eramaten du kolonizazioaren aurkako defentsaguduen legitimazioa, ez gehiago. Handik aurrera, eta goibehera zenbaitekin bada ere, norbanakoen haserrez eta gorrotoz ehundutako fikzio manikeo bat besterik ez da izango Agirrek irudikatuko duen “egia historikoa”; fikziozko errealitate interesatua, beraz, nonbait –horratx erdietsi nahi duen korolariora– bizitza ulertzeko pentsakera edo sinesmen berri batek baizik ezin konpon lezakeena.

Kontrasteak nabarmentze aldera, Agirreraren euskal errealitatearen “interpretazio” horrekin erkatzeko modukoa izan liteke garai bertsean Hegoaldean gertatu ohi zenaz Azurmendik eskaintzen duen ikuspegi historikoa, zeharo bestelakoa eta ondarrutarrak bilatu eredugarritasunekin zerikusirik ez duena:

Euskaldunek errespetu gutxi zioten Eliza Aman santari eta haren etxe eta pertsona santuei. Receswinthoren aurkako iraultzan, euskaldunek ez zuten tenploen, ez aldareen, ez klerikoen miramenik agertu. Aldean harrapatu zuten dena erre eta kiskali zuten, elizak apurtu, monastegiak eraitsi, aldareak porrokatu, monje eta klerikoak jo eta garbitu, hilak bazterretan bota, zakurren edo beleen janaritako... (Azurmendi 1992, 87 or.).

Gauzak –historia eta ideologia– horrela, ez dirudi Agirrek samur eta erakargarri jarri zienik irakurleei euskal narratibaren sorreraz ilusionatzeko abiapuntua eta, are gutxiago, narratibaren sorrera nazionalaz mintzatzen hastekoa.

Baina hitzak hari-bira, goazen eleberrira, idatzitakoa zuzenean galdekatzera, hura da-eta lekukorik biziena eta berritsuena. Eta bidea egiteko, pertsonaiek eta eleberriak berak Añemendiko errealitateaz luzatzen duten ikuspegia garantzen hasiko gara.

Bitxikeriak eta kontraesan arinak gorabehera, bat datoz narrazioaren lehen unean bizitza politikoaz zerbait dakiten pertsonaia nagusiak Añemendin bizi den errealitatea atzemateko eran, narratzaileak berak sentitzen eta azaltzen duenaren ildoko modua edonola ere. Izatez, irakurleari egoeraren berri emateko orduan, Agirrek argi uzten du kontakizuna “euskaldunen lurreen” (25 or.) garatuko dela, ageri-agerian jarriz orobat XIX. mendeko Frantziaren menpeko lurraldean dagoela delako gertaleku hori.

Ondarrutarrarena da, hortaz, errealitatearen lehen diagnostikoa, eta ez, bidenabar esateko, inolaz ere aseptikoa edo irakurketa-ondoriorik gabea.

Gure neskato santu eskarmentugabea salbu, gainerako pertsonaiek, berdin euskaldunak zein erdaldunak, berdin lagunak zein areriotzat hartuak direnak, guztiak datoz bat egoera soziopolitikoa deskribatzean. Eta horrela, bai Riktrudisen ama Luziak, aita Arnoldok⁸¹, euskal

leinetako kideek, euskaldun gazteen arketipo sutsu den Portunek berak⁸² eta bai, azkenik, gutxien espero litzatekeen Adalbaldo duke frankoak ere, guztiek egiten dute bat errealitatearen analisisan. Hau da, argi dute guztiek Auñemendi izendapenaren bidez irudikatzen den euskal lurraldea –edo, nahiago bada, Euskal Herria⁸³– frankoek inbaditua izan dela eta, oro har, inbaditzaileen menpe segitzen dutela bertako euskaldunek, arrotzen uztarpetik ateratzeko etengabeko borrokan ari badira ere.

Ildo horretan, eredugarritasun ororen ifrentzuan seinalatutako pertsonaiak egiten duen diagnostikoa da, ikuspuntu guztietatik begiratuta, xumeena, zuzenena eta argiena. Honatx, franko inbaditzaileak eta haien bidez ezarritako sinesmen arrotza hizpide hartuta, Portunen hitzak:

Zer da emen prankotarra, atzo goizean agerturiko arrotz lapurra baizen besterik? Eta zeinek ez dauka lapur bat irainduteko eskubidea? Kristoren sinismenekoak ez garala! [...] Orain artean ondo bizi izan gara fede zarreko gizonok beste euskaldunakaz (52 or.; g.l.e.).

Ezer gutxi gehiago erantsi zitekeen lerro pare horretan Portun azkarrak⁸⁴ atzematen zuen kolonizazio-egoera akulturatzailearen deskribapena hobetzeko: a) franko inbaditzaile etorri berria arrotza –integratu gabea, alegia– eta lapurra baino ez da hemen; b) euskaldunak lasai eta ondo asko bizi ziren, frankoen konplizitatearekin batera etorri eta beraien estrategia politikoaren atala bihurturik ezartzen ari diren fede berria gabe.

Diagnostikoa ez ezik, jarraikako jokamoldea ere oso izango du Portunek koherentea pentsatzen eta esaten duenarekin. Kolonizazioaren aurkako koherentzia sutsua, esan nahi baita.

Eta geroago honetara itzuliko garen arren, merezi du pare bat puntu aurreratzea. Hain zuzen ere, Agirrek Auñemendiko gatazka guztiaren iturburutzat aurkeztu zuen gertakari anekdotikoren unean⁸⁵ koherentzia berarekin jokatzeko segitu zuen Portunek espia hutsa izan zitekeen Adalbaldo frankoari honako hau aurpegiratu zionean: “Zein zara zu emen niri esondeak [aholkuak] emoteko?” (58 or.). Eta are koherenteago jokatu zuen honelako baieztapena jaurti zionean bertako sinismenak egiazkoa omen zen erlijio berri batez ordezkatzera etorri zenari:

–Zure siñistea ta zure gisakoena guzurra dala diñotsut, guzurra Jesukristo ta guzurtokiak zuen Elizak” (idem).

Agerikoa da Agirreren hautua: hark jakintzat eta onetsizat du kristau-erlijioa dela egiazkoa eta egiazko bakarra, eta, ondorioz, berak, Adalbaldok eta edozein kristauk eskubidea dutela bertako sinismenak gezurra direla esateko eta predikatzeke⁸⁶. Haren ustez, hori aldarrikatzea ezin zen inondik ere irain izan⁸⁷; alderantzizko aldarrikapena –Portunek dagiena–, ordea, bai, irain nabarmena.

Gorago esan bezala, ez du Agirrek historiaren ispiluan lar begiratu nahi eta, are gutxiago, euskal gizarte errearen argazkirik atera. Halabeharrez, muturreko norbanako zenbaiten erreakzio soltetzat aurkeztu behar ditu une batetik aurrerako portaera bortitzak, batik bat, franko (eta)

kristauen aurka doazenak. Eta abagune horretan Portun pertsonaia gaiztoa jarri behar du ezinbestean, eredugarri nahi dituen kontraste manikeoz beteriko narrazioak aurrera egingo badu.

Baina fikzio hagiografiko kristau bat da Agirrek funtsean eskaini nahi duena, eta akaso horrexegatik beragatik dira Portunena baino diagnostiko esanguratsuagoak santutasunaren bidea hautatuko duten protagonistak kristautu berrien diskurtsoak.

Honela mintzo da, esaterako, Riktrudisen ama frankoek ezarritako inbasio eta menderakuntza politiko-militarra dela eta⁸⁸:

– Guda barri bat ostera, gure artean, guztiz erraz sortuten dan gauzea da. Eun urte oneetan guda bat amaitu orduko beste bat asi oi daroagu, or beeko prankotarrakaz, gu menderatu ta euren legeen azpian ipiñi gura gaituelako (29 or.; g.l.e.).

Agirrek erdi zuriturik utzi bide duen jauzi dialektiko bat egiten du, halere, segidan, orrialde berean, euskaldunek frankoekin izandako guda nagusien kronikaren amaieran. Auñemenditarren borroka antikolonialistaren diskurtsoa apaltzeko prestatutako jauzia, hain zuzen. Zeren eta Luziaren hitzetatik isuritakoaren arabera frankoen gurari hutsa zirudiena (hots, frankoek “gu menderatu ta euren legeen azpian ipiñi gura gaitu”) zeharo errealitate desberdina zeni zatez: “gureak” – euskaldunak, alegia– “menderatuak izan ziran” (29 or.). Hau da, uztarpeturik zituzten frankoek auñemenditarrek, arrotzen menpe zeuden euskaldunak, haien agindupean.

Guztiarekin ere, ez da hor amaitzen delako jauzi diskurtsiboa, hagiografia fikzionatua behar bezala bideratua uzteko ezinbestekoa den menderatzaileen bihotz ona –kristaua, noski– agertzen hasiko baita hurrengo lerroetan:

Egia esateko, etziran gero prankotarrok euskaldunakaz ain gaizki akindu (hots, portatu). Jenial kondea izan zan emen erbestetarrek ipiñiriko agintaria [...] (30 or.; g.l.e.).

Are gehiago, Luzia bera da, harrigarriro, diskurtso antikolonialistaren barnean honako hau tartekatzen duena, hots, agintari modura bidali zutela (nork? nondik?) gotzain frankoa:

[...] bialdu euskuen Amando, gizon zuzena, ona, ta euskaldunakaz gauza askotan bat egiten ekiana. Alan da guztiz bere, beti izaten genduan zerbait: etzan Amando jatorriz euskalduna, ta emen, euskalduna izan ezik, atzerriko agintariakaz, doneak izanda bere ez da egundo gauza onik izan (30 or.; g.l.e.).

Lerro labur hauetan, beraz, menderatzaileekin ulerkorra izaten hasia den borrokalari antikolonialista gisara irudikatzen du Agirrek Luzia, era xume-xumean, amek ohi duten goxotasunarekin, inolako kontraesanik ez balego bezala.

Jakina, agerikoa da pasarte honetan Agirrek “ona vs euskalduna” binomioaren jolasa prestatzen hasi nahi izan zuela eleberrian defendatuko zuen tesia egokitzen joateko.

Baina Agirrek, protagonistaren santutasun-bide eredugarrirako lautu behar duen “gidoiak” eskatuta edo, Luziari emanarazten dion jauzi horrek ez dio inolaz ere egoeraren gainerako perspektiba lausotzen. Eta horrela, alabarekin didaktikoki bezain grafikoki mintzatzen ari delarik, hitz bakar bat ere sobran ez dagoela laburtzen dio Riktrudisi inbaditzailearen aurkako gerren garrantzia eta premia⁸⁹:

–Nai ta naizkoa da gu azpiratzera datozenen kontra guda egitea (30 or.; g.l.e.).

Eta bereziki ohargarria da nola azpimarratzen dion Luziak alabari euskaldunek inbaditzaileen kontra pizten dituzten gerra guztien zilegitasuna, Riktrudisek defentsa-eskubidea zalantzan jartzen duenean⁹⁰:

–[...] neuk esaten deunat bein bere ez dala bide txarrekoa euskaldunak prankotarren kontra hasten daben gudea (33 or.; g.l.e.)

Galdera-baiezpenetan xehatuago utziko du tesia hurrengo lerroetan:

–Zek dakarz gure mendietara jente arrotzak? Zer galdu jake basoan? Zer deutseegu zor? Ezer galdu badabe, emongo jake billatzen dogunean: ezeren zorrik badaukagu, emongo deusagu arpegia zorrari; baiña gure ekandu zar, oitura on ta txaboletako jenteari itxi daioela bakean” (30 or.).

Erraz asko ekar liteke hona planteamendu teoriko horren ondorioztatze zehatzagorik ere⁹¹, istorioak inposatzen duen egiantzekotasunarekin lotua doan pasartea, esaterako, non Auñemendin “arrotzak” frankoak direla aitortzen den:

Bego geldirik arrano goitarren abia, arpegiko narrua bere erpe gogorraren artean itxi gura ez badabe ikutzailleak; itxi geldirik arkaitz zuloetan bizi dan otsoari, bere agin artean zatitua izan gura ez badau prankotarrak (30-31 or.).

Are gehiago, Luziaren ustez, orduko euskaldunek ez zuten frankoak baino etsai okerragorik, alabari jaurti dituenengatik –“anaia prankotar”-ez hasi baitzaio mintzatzen Riktrudis– errieta botatzen hasten zaionean adierazten duen bezala:

–[...] Baiña Jesus! Jesus! Euk bere andiak esaten ditunan. Ez dedilla gure Aita anaien kontra asi! Gure anaiak noiztik ona dira prankotarrok, maite? Noiztik ona! Gure areriorik okerrenak ez dira beti? (34 or.).

Errealitatearen bipolarizatze ideologiko-sinbolikoa erakutsiko duten bizpahiru lerrotan garatutako tesia⁹² eta haren bidez transmitituriko sentsibilitatea, jarrera eta jarduteko gonbita dira, beraz, Luzia amak istorioaren protagonista denari helarazi (nahi) dizkionak. Guztiarekin ere, laster asko sumatu du Luziak zer etorriko zaion alabari hartu duen bidean jarraituz gero:

–[...] Esango daroe ez daukanala ik eure zanetan arako gure mendiak, gure itzate ta izkuntza zarraren alde il ziran anaia errizaleen odola (33 or.).

Aldi berean, ez dirudi Riktrudisen aita ere gatazkaren hautematean atzean geratzekoa denik⁹³, laurogei urte baditu ere. Hala kontatzen dio haren emazte Luziak Riktrudis alabari:

–[...] Iru egun da Arnaldo etxera agertu ez dala, ta bildur naz guda berriren bat or beeko prankotarren kontra asmauta, eure Aita esukaldun gudarien buru ta zuzentzaille ipiñiko ez ete dabe. Ta ez da gaur orain ogetamar urteko gizona [...] Bere otsein, morroi ta maizterrak bialdu daizala: ez dau beste batek Arnaldok aiñia gizon Euskalerraren alde bialduko” (27 or.).

Luziaren hitzetatik inferi daitekeenez, argi da Arnoldorentzat gauza bera dela “beeko prankotarren kontra” egiten den gudua eta “Euskalerraren alde” egiten dena⁹⁴, eta, adinkontuak direla eta, bera joaten ez bada ere borroka-frontera, bere jendea bidaliko duela gudukatzera. Zeren eta, Arnaldok berak aitortuko duen moduan,

–Ez dira [euskaldunak] gudazaleak [...]. Ez deutse, eurentzat, arra bat lur ostuko iñori; baiña Euskalerrak daukazan mugetatik barrura badator iñor zematuz edo zerbait kentzeko asmoetan, naiz ta izan munduaren jaubea, jarkiko jakoz aurrez aurre euskaldun guztiak, aitorren seme, morroi ta nagusi, Ama ta alabai; leoi biurtuko dira danak, eta euren jaiotetxean arrotz etsaiaren oiña sartu baiño lenago, banan banan atari ondoan illotzik geldituko dira, arrotzaren kontra esatera joiazan azkenengo apaldiz edo biraoa ortz estutuen artean geldituten jakoela. Olangoak dira euskaldunak; esan daidan obeto, olangoak gara: onean onak, txarrean okerrenak (62-63 or.; g.l.e.).

Hil hurraren denean ere argi agertuko du Arnaldok bere pentsakera⁹⁵:

–[...] arrotza gogorrean badator gogorrean jaurti daiela erritik kanpora; gure arteko gauzetan geuk izan bear dogu nagusi, etxeoketan etxeokak izan bear daben senera; lapurrak ostu deuskuena beti da gurea, gizaldiak igarota bere ta geure etxera ekarten saiatu bear dogu[...] baiña ez da ondo erbestekoari gorrotoa gordetea atzerritarra dalako beste baga. Gauza okerra da guri egindako gaiztakeria ez aztutea, naiz eta gaiztakeririk mingarriena izan, niri egin deustena dan legez... Lurbira guztikoai parkatuten deutset, lurbira guztikoai parka eska naiakoe, ta Jaungoikoak parkatu daidala neuri (102 or.; g.l.e.).

Baina itzul gaitezen Luziaren diskurtso arras aratzera, zeren eta, esandako guztiaz gainera, emakumeek segitu ohi dituzten –eta segitu beharko dituzten– jokamoldeak ere iritsarazten baitizkio Riktrudis alabari:

Emengo emakume bakotxa lehoi eme aserratua baiño aserreago jarten da erbestetar gudariak ikustean (31 or.; g.l.e.).

Areago, amak berak ere esperientzia anticolonialista hori nola bizi izan duen kontatzen dio alabari:

–Biotzean naigabea ta begietan malkoa dodazala, neuk, Riktrudis, neuk berotu ditut askotan etxe onetako gizonak erbestetarren kontra joan eitezan; neuk, emakumea, emaztea, gurasoa, Ama izanik! Neuk bialdu ditut prankotarren kontra neure senar maitea ta neure seme kutunak (31; g.l.e.)

Ikaragarri latza –eta gogotik ezabatzeko gaitza– inbaditzaileen aurkako borroka militarretan ama batek bi seme galtzeak duen oinaze-sinbolismoa, gutxietsi gabe, noski, amek semeekiko duten atxikimendu bereziak horrelakoei erantsi ohi dien tragedia-zama gogorra. Baina horrek beste maila batean lekarkiokeen ezin ahantzizko mendekatze-nahia gorabehera, Luziak aratza du diagnostikoa.

Santutasunaren bidean abiatzear egonik, horrelako giza-kutsadura lurtarrik ezin izan zezakeen alaba txintxoaren erantzuna berez mintzo da: amaren jokamolde patriotiko irmoaz miretsirik geratzen da eta, aldi berean, alaba leial bezala, aitortu ere egiten du amaren portaerarekiko harridura, haren borroka antikolonialista Euskal Herriari dion maitasunaren pareko edo sinonimotzat hartzeaz gainera, atxikimendu haren ondorioztat ere jasotzen baitu:

–Arriturik nauka, Ama, zuk Euskalherriari izan deutzazun maitetasunak (31 or.).

Erantsi behar da, halaber, amak ez duela zalantza-izpirik erakusten historian zehar frankoen aurka eramandako borroka guztia onesteko –aurreko garaietako esan nahi baita⁹⁶– eta inongo damurik gabe hartzeko. Ikus, adibidez, 581ean hasitako jazarpenez Luziak egiten duen kronikaren pasarte hau⁹⁷:

–[...] 581-garrengoan, jatsi ziran menditik gureak, otso amorratuen antzera, ta eroan zituen arerioak beterritik zear igesik gure lurretik kanpora, artalde bat euren aurrean otsoak eroan oi daben era berean. [...] etorri ziran barrero: ugari etorri ziran [...] baiña txiñurriak baizen erraz euskaldunen oiñazpian zapalduak izan ziran [...] (29 or.).

Baina ezagun da Agirrek, eleberri hagiografikoarekin era ortodoxoan segitzeko, kamustu behar izan zuela testuinguru politikotik atera zitekeen sen antikolonialista guztia. Nahiz eta zapalkuntza kolonialistaren diagnostikoa ez zen, aurreratu bezala, bando bakar batekoen pertzepzio eksklusiboari zegokion kontua.

Izatez, egoeraren analisisa egitean erabat irizkide dute, paradoxikoki, auñemenditarrek etsaia. Honela mintzo da protagonistaren senar bilakatuko den Adalbaldo frankoa⁹⁸:

–[...] autortu bearrean nago aspalditxoan eurak (bere “erritar agintari” frankoei buruz ari da Adalbaldo) izan dirala bakearen areriorik gogorrenak emen inguruetan (62 or.; g.l.e.).

Are zehatzago mintzatuko da franko inbaditzaileek berek ezarritako kolonizazio-egoeraz eleberriaren amaieran, erregearen aginduz euskaldunei bakea eskaintzera joatean buruzagi franko zenbaiti zuzentzen zaienean:

–[...] Gogoratu zaitzeze [...] luzaroko gizaldietan menditarrakaz darabilgun gudea, tema ta lelo zar bat baizen besterik ez dala gaur; eurak eta geuk, danok erruak ditugula, geuk geiago eurak baiño, bada gutarrak ziran Euskalerrira joan ta lurra ostu, gizonak il, etxeak erre ta beste oben negargarri asko egin zituen gudariak (166 or.; g.l.e.).

Lehenago ere agerian utzi du nola jardun ohi zuten frankoek euskal eremuak “modernizatzer” zihoaztenetan⁹⁹:

–[...] Bideak egitera [zabaltzera, alegia] neu joango nitzateke; baiña indarrean, gogorrean, guda soiñuan joan bearko neuke, ta ori ez dot nai. Ez dot gura geiago gorrotorako apukori ipiñi (137 or.; g.l.e.).

Egoeraz egiten duen diagnostiko horiengatik¹⁰⁰, hain zuzen, ez da harritzekoa eleberriaren hasieran egiten duen aitortpena, nonbait lapurtutakoaren errestituzio kristauaren kontzeptuarekin zerikusi gehiago duena zor kolonialistarekin baino, bide batez esateko:

–Nire eskuetan balego, gure artean bakea betiko izan dedin euskaldunei emongo neuskioez indarrean malmuzkatu ta kendu jakoezan lurrak; itxiko neuskioe buztarri baga, beren lege ta ekanduakaz gura daben eran bizi daitezen (60 or.; g.l.e.).

Beraz, haren ontasuna –kristautasuna– erakusteko premiagatik ere esanarazten zaio Adalbaldori esaten duena, hots, injustizia-egoera kanpotarrek ekarri izan dutela Auñemendi delakoak sinbolizatzen zuen Euskal lurraldera eta, gauzak horrela, damu edo zirela bera bezalako kristau zintzoak beraiek inposatutako egoera hartaz.

Alabaina, euskaldunak “beren lege ta ekanduakaz gura daben eran bizi daitezen” utziko lituzkeela dioenean, ez bide dabil frankoa egiazki pentsatzen duena aitortzen, monoteismoen berezko espantsionismo- edo zabaltze-nahiak tarteko, lege berriak –frankoen interes hutsekoak– eta forma erlijioso arrotzak –denborarekin bertakoen ekandu bihurtuz joango direnak– ezartzen ari baitira gupidarik gabe Auñemendin, sinesmenaren esparruko ezarpen-ahaleginetan Amando gotzain frankoa estrategaburu dutelarik.

Pertsonaien diagnostikoen artean, gorago aurreratu bezala, bada salbuespenik, Riktrudis protagonistarena bezain garrantzitsua eta larria den salbuespenik hain zuzen, eskarmenturik gabeko neskato kristautuaren pertzepzioa justu kontrakoa baita hasieratik, kontrakoa bezain inozoa, alegia¹⁰¹. Eta ez ikusteagatik, bere senarra izango denak ikusten duena ere ez du ikusten gaixoak:

–[...] Beste edozein emakume bestean euskalduna naz ni: zanetan neure anaia maiteen odola daroat, Mendiolako etxeakoandrearen odola: ez neuke bidurrik izango euskaldun guztien aurretik, Aitaren orde zedo Aitagaz batean, neure erriko etsaien kontra, aizkora bat eskuan dodala joateko, gure lurra, gure izkuntza edo gure izatea zematuz baletoz: etsai ugariak ikusi arren nire aurrean, ez litzateke orduan ikaratuko nire biotza, ez neuke dardararik izango nire besoan jente arrotzaren buruak erdibituteko [...], baiña ez dago gaur, Ama, olango gauzarik (33 or.; g.l.e.).

Baina auñemenditarrentzako mehatxuzko egoerarik ez dela argudiatu arren, besterik du neskatoak buruan, espiritual huts diruditen bestelako baldintzak –martiri bilakatzeko baliagarri izan litzakeen baldintza kristauak¹⁰²– baititu zinez gogoan, aurreko lerroaldean berariaz ezabaturik utzi ditugunak:

–[...] nire gorputz edo arimako bizia kentzera baletoz, nik geien maite nai ditudan arimako ondasunak ostuteko gogoak balekarrez, guda zuzenean jokatuko genduke, baiña ez dago gaur, Ama, olango gauzarik (33 or.; g.l.e.).

Espiritu kristau horrek berak eramango du analisi sinplista bat aurkeztera:

–[...] gizon gaizto batzuen bidebagako andinai izateak edo beste batzuen kurruka egarriak, aspaldietako ikusieziñak, edo norbaiten umekeriazko eztabaidak, auts artean ia estaldurik egoan su kaltegarria barriro biztu nahi dabe. Ta ori ez da ondo: gudara joan bear da, guda egin bearra nahi ta naiezkoa danean, ta ez batek edo bik bere griña zatar guztiai asete bat emon gura deutseelako (idem).

Ez du askoz argumentario hoberik behar Riktrudisek, oso baitira berekoiak –kristauak?– bere asmoak gerra piztu ez dadin¹⁰³:

Pedro Marik esango deutsa, nigaitik ezer egin nai badau Portunek [hartaz itsuki maiteminduta egon arren, Riktrudisek maitatzen ez duen mutilak, alegia], amatau daiala gudarako sua, edo gitxienez, egin daiala zerbait nire Aita gudara joan ez dedin...” (32 or.; g.l.e.).

Eta berdintsu pentsatzen du Portunek berak ere Riktrudisen benetako motibazioei buruz:

Uste dau Riktrudisek gudan asi bear dogula; gogoratu jako bere Aita orretara jarrita badago, iñok ez dabela atzeratuko; ni nabillela guda billa ta neure eskuetan egoala gudarik ez izatea esan deutse [...] (53 or.; g.l.e.).

Antibelizismo interesatuegia, bada, Riktrudisi islarazten zaiona, eta ez lerro batzuk lehenago, eta ondoren, malko lehorrez argudiatutakoaren ildokoa: “zer negargarria dan, Ama, gizonak anaiak izanik, alkarregaz beti gudetan ibiltzea” (30 or.), “guda bat beti da txarra” (32 or.), etab.

Horrelako klimax ideologikoraino helduta, eta ohiko eleberrian ez bezala –errazago baitu honek topikoekin haustea eta irudimenezko bide berriak urratzea–, zail izaten du narrazio hagiografikoak kontrasteen konplexutasuna eta aberastasuna mantentzea. Urek ezinbestean iritsi behar izaten dute-eta bai idazleak eta bai irakurleak alde aurretik ezagutzen duten laku miresgarrira.

Hortaz, Agirrerren intereseko osagaiak izango dira gure “eleberri” honetan azaleratzen eta indarra hartzen hasiko direnak, eta horrekin batera, baita apaltzen ere esparru narratibo eta ideologikokoak, haren motor behar zuten pertsonaien motibazioak eta bilakaerak arras sinpleturik geratuko baitira handik aurrera. Guzti-guztia, agidanez, hagiografia hertsia eskatzen uste zizkion baloreen aldarean sakrifikatua.

Irizpide onetsia da, izan ere, ezin luzaz iraun dezakeela mezu bortitz-desorekatzaileak hagiografia kristau batean –protagonistak martiri bilakarazteko azken orduko bortizkeriatik at, esan nahi baita–, eta gehienik ere haren konbertsioaren fruituak agertzeko uneraino baino ez. Beraz, hagiografiatua martiri ez izanki, Agirrerren idazlanean ere espero izatekoa zen,

guduarekin erantzutera eraman zezaketen horrenbeste printzipio, hausnarketa eta jokabide antikolonialista agertu ondoren, “kristau” guztien ezpainetatik arras desaktibatuz uztea portaera biolentoak ahalbide zitzaketen diskurtsoak, berdin protagonistarenak zein gainerako kristau eredugarrienak. Eta areago, “bizitzak” aurrean jarritako motibazioengatik desaktibatuak hain zuzen ere, eta ez, inondik inora, motibazio arrazional, politiko edota nolabaiteko konbentzimendu ideologikorik adieraz zezaketenengatik.

Nonbait –horratx narratzaileak hautatu bidea– afektibitatearen esparrutik bakarrik etorritako arrazoiak izan zitezkeen Agirreren eleberrian eragingarri¹⁰⁴, bihotzaren –ba al da sentimendu kristauak, onak eta positiboak, sinboliza ditzakeen gorputz-atal hoberik?– mugimenduarenetik isuriak, hain preseski:

–Baiña gaur, [...] negar asko egiña nazalako, edo neure zanetan odolak otzitu jatazalako, edo eu, Riktrudis, lurrean bakarrik gelditu ez adin, edo etxakiñak nik zegaitik; baiña Arnaldo gurea emengo gudarien aurretik joatea ez neuke nai (31 or.; g.l.e.).

Ordura arteko diagnostiko eta azterketen arrazionaltasuna, bada, sentimenduek ordeztua; esku-liburu arruntetako erromantizismo loretsu gisara, azken buruan. Baina ondoren eta ondorioz, hain erromantikoa ez dirudien efektua: Herri baten zilegizko estrategiak eta defentsa-mekanismo kolektiboak norbanakoen emozioekin estaliak eta, larriago dena, afektuen manipulazioaren bitartez deslegitimatzen eta desaktibatzen hasiak. Riktrudisen portaerak –Agirreren diskurtso kristauaren gauzatze narratiboak, alegia– ezin ageriago utziko du hori amaren aurrean negar-zotinka hasten denean:

bere alaba ederraren begi ederrak malkoz beterik ikusi zituanean, andra Luziari biotza samurtu jakon, damutu jakozan esanak guztiak [...] (34 or.; g.l.e.).

Ama, Luzia, izaeraz ez baita inondik ere doilorra edo odolzalea, eta dagoeneko hasia baita oldar- eta menperakuntza-presio objektibo eta sistematiko hura azken urteetan inbaditzaile zenbaitetik utzitako fruitu bakandu-leundua balitz bezala “irakurtzen”, batetik, “etziran gero prankotarrok euskaldunakaz ain gaizki akindu” (30 or.) esanez, eta bestetik, inbaditzaileek ezarritako agintarien arteko desberdintasunak nabarmentzen: “urte batzuetan [...] bakean bizi izan giñan”, etab.

Diskurtsoren ordura arteko parametroak eta diagnostikoak, hortaz, analisi politikotik psikologiaren dibanera aldatuak.

Jakina, logika desaktibatzaile horren bidez aurkeztu nahi diren franko zintzo(ago)en zakutoan sar liteke Amando agintari inbaditzailearen kasua –hots, “gizon zuzena, ona” eta euskaldunekin hainbat kontutan “bat egiten” zuena–, eta baita gertakarien unean bertan agintari dagoen beste frankoarena ere: “oraingoa bere ez da ain txarra” (30 or.), dio Luziak.

Hau da, Auñemendiko jendea menderaturik zeukan kanpoko inbaditzaileek ba bide zuten, logika indibidualizatzaile haren arabera, haien kontra altxatzea eragozten zuen ezaugarriren bat, betiere elipsien bidez adierazten hasia, baina narrazioan esplizituegi –ez behintzat ona eta

hain txarra kalifikatibo orokorretatik harago— agertu nahi ez zena. Harik eta, jauzi kualitatiboa emanaz, une hartan bertan santutasunaren ataria urratzen hasiko zen Riktrudisek bere esku kristaua —Erromak kontsokratuko zuena— tartekatu zuen arte:

O! Zer negargarria dan, Ama, gizonak, anaiak izanik, alkarregaz beti gudetan ibiltea (30 or.; g.l.e.).

Jadanik erdi kristauturik dirudien amaren¹⁰⁵ jarrera, edozein gisatan, inbaditzaileen aurkakoa da oraindik, eta erantzuna ere, goian aurreratu bezala, zeharo garbia: “Nai ta naizkoa da gu azpiratzera datozenen kontra guda egitea” (30 or.).

Estrategia-iraulketa horren ondoren, eta batik bat erakusten duen xumetasunagatik, nabarmentzekoa da Agirrek antolatuko duen joko bikoitza: batetik, zeharo jarrera zuritzailea erakutsiko du erlijioide sentitzen dituenekiko —inbaditzaile frankoak barne— eta, bestetik, jokabide kriminalizatzailea gainerakoekiko, kristautu gabeko euskaldunekiko batik bat.

Narrazioa horrela makurrarazteak, erantsi beharrik ez dago, manikeismo hutsa(goa)ri irekiko dizkio ateak, eta handik hara, behin arlo politiko-ideologikoaren gatazka alboratuta, are gehiago erantzungo diote pertsonaiek eta haien jarrera eta portaerek onak/gaiztoak, kristauak/fedegabeak eskema interesatu bezain narratiboki interesgabeari¹⁰⁶.

Nolanahi ere, lehen “zuriketa” gogoragarria eliz hierarka den Amando izeneko gotzain frankoarekin burutuko du ondarrutarrak, gorago aipatu dugun bezala, eta, ondorioz, ez du haren jokabidean inolako arerio-itzalik ikusiko¹⁰⁷ eta ez ikusaraziko, ez eta akulturazio-lanen aztarnarik ere, eta are gutxiago, antza, estrategia inbaditzaile-zapaltzailerik¹⁰⁸; nahiz eta etengabe ari den gotzaina erlijioaren esparrua gaingitzen duten lan berezietan, besteak beste, herrikide dituen frankoen aurkako ekimenak atzeman nahian —espioitza?¹⁰⁹—, eta gauza publikoa bere gustu eta interesen arabera bideratu guran.

Agirrek antolatutako bipolaritateen jolas horretan, Portun euskaldun fedegabeari egokituko zaio atalik bortitzena —kriminalizatua izatearena—, huraxe izango baita Riktrudis euskaldunaren eredugarritasun erlijioso-pedagogikoarekin kontrajarria izateko beste muturreko euskaldun pertsonaiarik esanguratsuen¹¹⁰. Eta hartan, Amando santu frankoari emango zaio albiste-sortzaile, transmititzaile eta, Agirrek horrela ikusarazi nahi ez badu ere, manipulatzaile izateko erantzukizuna¹¹¹. Kasurako, Amandoren ezpainetatik jasoko du Riktrudisek aspaldidanik maiteminduta¹¹² duen Portunen izaeraren irudikapen hau, gotzain frankoa baitu aitorle eta egia ororen iturri¹¹³:

—[...] Prankotarra bere bidean elizara eioan, ta Portun orrek, siniste bagea ta arroxo samarra zelan dan, fedearen kontra zerbait esan ta barre ta ziñuren batzuk egin bear izan eutsazan fedezaleari [...] ukabildakaren batzuk alkarri emonak izan bear dabe. Ordutik ona, or dabil Portun su ta garrak arturik, euskaldun altsu guztiai deiezka, Altzibarrenen jazo zana berak nai daben eran guzurraz apaintzen, ta alde guztietan deadarka, ez dagola lur onetan gauza onik prankotar guztiak inguruetatik bein betiko kendu gabe” (35 or.; g.l.e.).

Jakina, Portunen irudikapen zeharo deskalifikatzailearekin jokatzearan, agerian geratzen da gotzain frankoaren estrategia komunikatiboak duen arrakasta, neskatila inozoari kontatutakoa izango da-eta euskaldunen artean zabalduko den bertsioa. Kate horren lehen lekukoa, Mendiolako Pedro Marik Arnoldori helarazten dion bertsioa, gotzain frankoarengandik jaso ondoren Riktrudisek kontatutakoa bera:

–Amando apezpikoak esan ei deutsa [Riktrudisi], Aitzbarrengo eliz atarian, Portunek eta prankotar batek eztabaidaren bat izan dabela, Portunek Elizara eioan prankotarrari barre ta ziñuren batzuk egin deutzazalako (39 or.).

Amandok zabaltzen dituen bertsioen benetako iturria Adalbaldo frankoa eta bestelako euskaldun kristauak badira ere¹¹⁴, sinesgarritasunaren areagotzea dakarkie albisteei berri-emailea hierarkia kristauan goi-mailako elizgizona izateak. Eta horretaz baliatzen da gure franko santua.

Nonbait erlijio-kide duelako edota geroko kroniketan apôtre des Basques –euskaldunon apostolu– izendaturik agertzen delako¹¹⁵, kontua da Txomin Agirrek ez duela Amandori buruzko iritzi enpatikoa zalantzan jartzeko ez asmorik eta ez, antza, ahalmenik¹¹⁶, nahiz eta, hori bai, begien aurrean uzten dion irakurleari gotzain frankoari interesatzen zaion gauza bakarra –Agirre euskaldunari bezalatsu, oro har– kristautzearen hedapena dela, eta ez inondik ere Auñemendi edo euskal jendea.

Egia da, horratik, haren diskurtso formalak bestelakoa dirudiela inoizka:

Nabillen toki guztietan bakezko mandataria naz ni, ez prankotarren aldekoa; [...] ez euskaldunen arerioa. Gizon guztiak ditut nik adiskide ta gehiago Jesusen adiskideak badira: gizon guztiak gura nituke nik maitetasunezko lokarriakaz alkartu (35-36 or.; g.l.e.).

Baina hori esanarazten dion Agirre narratzaileak ez dirudi jabetu nahi duenik –ezin bide du, lanbideak berak galarazten baitio– gotzainarekiko erlijio-identifikazioak dakarkion joko aizunduaz¹¹⁷. Izatez, franko haren praktika pastoralak garden adierazten du diskurtso neutroarena estalki hutsa dela, eta bere herrikide inbaditzaileen menpeko Auñemendi baten alde eta hura kristautzearen alde egiten duela sistematikoki. Eta euskaldunen konbertsiorako estrategia argi uztearren, eta zalantzarik gera ez dadin, garbi aldarrikatzen ere du “orretarako bakea bear dogu[la], luzarorako bakea” (60 or.). Bestela esanda, frankoen agintaritzaz ezarri, finkatu eta onestean baino ezin erdiets daitekeen bakea “bear dogu”.

Eliza kristauaren araberrako santutasun-onespena laster irabaziko zuen Amando gotzainak ez zuen, noski, egoeraren inguruko diagnostiko sakonik egin beharrik hori guztia defendatzeko. Ezer aitortu gabe ere, aski zeukan estatus erlijioso-hierarkikoa bere bertsio kolonialistak egiazat hedatzeko¹¹⁸ eta jendeari sinetsarazteko¹¹⁹, eta baita zioen guztiaren legitimazioa homologatua ikusteko ere, isilpean jorrazten zituen arlo eta estrategia politiko-militarrei zegokiena barne¹²⁰.

Mundu kristauaren begirune horretatik iritsi zen hagiografia fikzionatura Amandoren autoritate hierarkiko-erlijioso, autoritate berezia, edozelan ere, ezinbesteko argudio arrazionalak kanporatu behar zirenean ere, elipsi ulergaitzetan urtzen baitzituen arrazoibideak. Hari horretan, ezin grafikoagoa da euskaldunek inbaditzaileen aurkako gerrari ekin ez diezaioten gotzainak plazaratzen duen argudioa:

[...] oraingo aizkorak artzea ondo ez dalako, euskaldun ta prankotarrak alkar barrirajo ez daien alegiñak egin bear ditut (36 or.; g.l.e.).

Bestelako analisi taktiko-estrategiko sakonagoren faltan, “ondo ez dalako” moralista-kristau horrek bideratuko du Agirrerren eleberriaren alderdirik manikeoena eta, era berean, kristautze-prozesuan auñemenditarrek inbaditzaileekiko erakutsiko duten enpatia miresgarria.

Handik aurrera, Amando gotzainaren ustezko inpresio horrekin bat ez datozen euskaldunak zeharo irudikaturik geratuko dira narrazioan maltzurkiro jokutzen duten fedegabe berekoi malapartatu huts gisara. Eta inolaz ere ez, hortaz, inbaditzaile frankoei –eta haiekin batera datorren sinesmen berri akulturatzaileari– aurre egin nahi dieten zinezko euskaldun leial eta ausart bezala.

Iraulita uzten du, bada, Agirrek erdi zeharka edota oharkabean marraztu duen errealitatea bera, hankaz gora jarria eta errotik desitxuratua.

Horren ondorioz, konfrontazio-zelai aratza aurkeztuko du jagoitik eleberriak: Auñemendi inbaditu duten frankoak “onak” izango dira, behar bezalako kristauak¹²¹, kultur eta sinesmen-berritzaileak, Jainkoaren agindupekoak eta euskaldunak onbideratzera etorriak –harako Hark berak bidaliak, antza–, eta orobat, ez inolaz ere euskaldunen etsai eta ez zapaltzaile. Eta ildo berean, haiekin bat dagiten auñemenditarrek –de facto Pétain mariskalaren gogoko kolabo huts ziratekeenak– santutasunerako bidean diharduten pertsonaia eredugarritzat finkatuko ditu Agirrek argazkian.

Aitzitik, franko kristau horiek aurrez aurre aurkituko dituzten euskaldunak, Auñemendin bizi diren eta bizitzen segitu nahi duten menditarrek, burujabe eta sinesmen eta ohitura zaharretan iraun nahi dutenak, gaizto, traidore eta gaitzesgarri gisara irudikatuko ditu eleberriak. Lehenago edo beranduago ezinbestean konbertitu beharrekoak, bada, zeren eta atzerria, hondamendia edo burua edekita ikustea baitute, horrela aitortzen ez bada ere, dilemaren beste muturrean.

Jakina, basati haien aitzinean bitarteko guztiak erabili beharko ditu hurbilen dabilkien elizgizon frankoak –eta ez da txikia horretarako Amandok bederen lortu duen hertsatze-indarra: berari zilegizko iruditzen zaio edozeini edozertaz galdekatzea, eta elizgizon eta konfesore bezala, inork ez bide dio informaziorik ezkututzen–, euskaldunak, inbaditzailearen aurkako guduak direla eta, arras desmobilizaturik uzteko eta “bakea” –bake militarra, esan bezala– finkatzeko eginkizunaren ildoan jar daitezten¹²².

Eta hain eginkizun kristaua zen hartarako sareak hedatzean, ez zaio hitz on eta melengen artean amarru zitalik ere faltako gure gotzainari. Honela jokutzen du, adibidez, Riktrudis gazte

inozoarekin, hala haren ama Luziaren konplizitatea lortu ahal izateko (“Bai, zure biotzaren barri banekian nik: zuk lagunduko deustazu, bada; baiña zure Amak?” [36 or.]¹²³, nola, amaz oraindik mesfidati, aita eta agintari nagusienetakoa den Arnoldorengana zuzen iristeko (“morroi zarra Aitagana bialdu egizu... Amari esan barik [...] Amari gero esango jako” [36 or.; g.l.e.]).

Baina hain ziren nabarmenak Amandoren amarruak¹²⁴ ezen, gorago ikusi bezala, Portunek berak ere iturri horretara begiratzen baitu egoeraren inguruko barne-gogoeta egiten duenean, errudun-bila (53 or.).

Horren guztiaren azken xedea, agerikoa da, Arnoldo buruzagi –baina batez ere aita– denaren gogo-bihotzera iritsi ahal izatea du gotzainak hasieratik, eta, alaba bakarraren maitasunaren xantaiaz baliatuz, haren jarrera politiko-militarra aldaraztea; eta ondoren, haren agindupeko añaemenditarren borondatea frankopekotu eta kristautzea.

Horixe du Amandok, iraulketa ideologiko-erlijiosoaren eta akulturazioaren buruzagiak, helburu; eta bera agertuko da frankoen kolonizazioaren bitartekari¹²⁵ eta euskaldun munduaren kontrako eragile ezkutu eta sibilino gisa. Hori bai, azpikari on guztien antzera, beti aitzakia on batekin jokatu; eta zer hobe “beti laguntasunen billa, Jaungoikoaren izenean” aritzea baino? (83 or.).

Franko inbaditzaileek –Adalbaldo dukea ikur– garbi dute ez zaiela gerraren zama interesatzen, aski baitute agintean segitzearekin eta menperatzeaz dituzten euskaldunak bakean eta gudurik pizteko adorerik gabe mantentzearekin¹²⁶. Gainera, kasualitatez bezala edo –bakearen eta gizaki guztien arteko anaitasunaren ideologia hedatzen du-eta erlijio berriak–, haien interes politikoen defentsarako estrategiarekin bat dator kristautzearen hedapena bete-betean.

Osagai objektibo nagusiak daude, beraz, sinesmen arrotzaren penetrazioarako prest eta, armadak eta ezpatak tarteko, menditarrak inbaditzailea “onesten” has daitezten gertu.

Lorpen gehiegirik ez zekarten kanpaina militar hutsak osatzera etorritako estrategia berriaren habiatzat Mendiola etxea aukeraturik, bertako pertsonaia larriak izango dira federatzen hasiko diren lehenetakoak.

Luziak ekingo dio, frankoez besterik diagnostikatu eta pentsatu arren, Riktrudisen –eta hortaz, Amando franko kristauaren– lerroetan jartzeari, alabak burutu duen manipulazio afektiboaren ondorioz¹²⁷.

Ondoren, Arnoldoren txanda etorriko da. Baina behiala euskal leinargiko buruzagi hoberena izandakoak –hori ere “Jesusen sinismenekoa nazarari eskerrak” (63 or.) nonbait– jadanik ez daki non dabilen, eta ez dirudi adinaren zama ilunagatik bakarrik denik¹²⁸.

Berak aitortzen duenez, “prankotarrakaz gudetan ibilteko amorratzen egon izan naz neure bizitza guztian” (63 or.); orain, aldiz, euskaldunen buruzagi izaten segitu arren, apalduki sentitzen bide du iraupen-konfrontazioarako premia eta aski omen du “Euskalerrriak ostu jakozan lurra eskatuteko araua galduten ez” bada (65 or.). Eta, Amandoren hitzak sinetsiz,

nahikorik dauka “Jainkoaren legea”-ren bermea, kristau guztiek –inbaditzaileak barne– betetzen dutela sinetsarazten baitio gotzain frankoak: “Jaungoikoaren legea zuzen-zuzena da, ta bakotxari berea emoteko agintzen dau” (65 or.). Eta, itun berriaren sinadura gisa, prest dago garai bateko buruzagi euskaldun ausarta frankoen burua –inbaditzailea baina fededuna– besarkatzera joateko.

Hori bai, badaezpadako (prekauzio-)klausula bat markatuko duela ematen badu ere¹²⁹, de facto franko guztiak –erabateko etsai historikoak zirenak– besarkatzeko grina gorria piztuko zaio jarraian. Eta zozotu berrien ilusioarekin, “neu izango naz lenengo prankotarrentzat maitetasuna erakusten” (65 or.) aldarrikatzen du gizagaixoak kristautasunaren mezua –“diligite inimicos vestros!” delakoa– bereganatzean.

Erreparatu bekio, berriz ere, Agirreren “logika” narratiboan egiten den presakako behartze-lanari: Arnaldo buruzagiak Adalbaldo frankoa besarkatu du –edo, nahiago bada, harekin adiskidetu da– beste franko inbaditzaileak bezalako ez omen delako, zeren eta euskaldun agintari gotorrak inolaz ere ez bailituzke, antza, etsaiak besarkatuko. Berehalakoan, haatik, franko inbaditzaileak maitatzen hasteko lehena agertu da gure buruzagia.

Ez etsaigorik menderatzaileekiko, beraz, eta ez gerrarik kolonizatzaileen aurka; eta guzti-guztia, sakonagoko beharko zukeen baina orrialde eskaseko azalpena besterik hartzen ez duen azaleko lerroalde pare baten ondorioz. Edo bestela esanda, botere militarreko agintari franko batekin eta botere eklesiastikoko gotzain frankoarekin izandako elkarrizketa gaitz –euskaraz? erdaraz? mordoiloiz?– baten ondorioz.

Larria bezain epifanikoa, baik, Arnoldoren bilakaera, izan ere, analisi politiko objektiboaren ildokoak ziren arrazoiak, orain, mutatis mutandis, “arima barruan daukadazan atsekabe” (65 or.) espiritual bilakatu baitzaizkio mirakulutsuki, inbaditzailearen aurkako guda guztiak apeta hutsezko edota haietan aurretik bititza galdu zuten semeen saminagatik soilik gertatu izan balira bezala.

Nonbait, egiazko fede berriaren eraginez sortutako transmutazio miresgarria. “Eta kolonizazioaren onarpen erreala eta akulturazioaren lehen urrats erabakigarria”, pentsa lezake irakurle bizkaitar maltzurak.

Behin planteamendu bikoiztua irekirik, kriminalizazioa eta deslegitimazioa egokituko zaizkie Portuni eta hura bezalako ei eleberrian, haiek baitira konkistatua izanagatik amaitzeaz dagoen mundua ordezkatzan duten azken “gaizto ofizialak”¹³⁰. Harik eta, kasurik hoberenean, kristau daitezen arte, bederen.

Baina edozein modutan, Ozinbeltzeko Portun Otxoa hasieratik da eta gero ere izango da – Agirrek bizkarreratu nahi dizkion berekoikeria eta inbidien eragina gorabehera– egoera politikoa ongien aztertu eta ulertzen dutenetakoa, eta, are, horrelakoetan betidanik idatzi eta esan denari segituz¹³¹, era koherenteenean ere erantzun nahi duena:

–[...] nik esan nituan gauzak urten dabe argitara –zirautsan Portunek etxerik etxe– . Arnaldo salduta egoan ta bere Sorterria saltzeko prest, eriotzea etorri jakonean. Bakotxari berea emon bear jako, ta nik ezagututen dot gaztetan Errizalea izan zala; baiña zartzara, bere alabeagaz txotxinduta, Riktrudis andi ikusteagaitik, errege usaiñekoakaz ibilteagaitik, eta elizgizon arrotzaren esandekak entzunda, edozetara jarri zan. Ta Aita ta Ama il arren, Riktrudis petralak ez dau gero aztu gurasoen erakutsia, ta ekarri deutsa orain Euskalerriri izugarritzko lotsaria ta kaltea. Mendiola ta bere lurrak prankotarrenak izango dira gaurtik aurrera, gure etxean geuri agintzera sartuko jakuz arrotzak, ekarriko deuskuez euren oitura gaiztoak, eta agur gu ta gure gauzak, al dogunak al doguna egiten ez badogu. Aitorren seme, altxa bear gara danok; aginak erakutsi bear deusaguz arrotzari, ez dau emen erbestekok oiñik ipiñi bear (132 or.; g.l.e.).

Eta beranduago bada ere, haren ikuspuntuaren hobespenaz mintzatuko dira auñemenditar gehienak Riktrudisek buruzagi frankoarekin ezkondu ahal izateko alde egiten duenean. Orduan, dirudienez, esnatu eta bat egiten dute –baita neskatoaren ahaide askok ere¹³²– Portunen analisiak erakusten duenarekin:

Egia ziñoan Portunek, Auñemenditarren iritxiz: Mendiolakoak ondamendira eroien Euskalerrria (132 or.; g.l.e.).

Guztiarekin ere, etsituaren aitzakiaren soinua dute, izatez, euskal agintari zenbaitek inbaditzaile frankoen aurka ez jokatzeko erabiltzen dituzten arrazoiek.

Ubero zaharrak darabilena, ziurrenik, prototipikoa. Hau da, hasieran anekdotikotzat hartu nahi du arrotz eta kristau den aldetik bi aldiz inbaditzaile zaien frankoaren eta sinesmen berriak kutsatu gabe segitzen duen euskaldunaren arteko borroka:

–Nik neure eritxia esango dot [...] gizon bik muturketa bat izan dabelako, Euskalerrri guztia ez da barriri odoldu bear, euskaldunen izenari ta lurrari ikutu ez jakonean (40 or.).

Ezertaz ohartzen ez denaren gisako epaia eman arren¹³³, geroago, aurpegi-estalkia kendurik, Mendiolako Arnaldo bezain kristau –eta bertako sinesmen zaharrekiko etoi– agertuko du bere burua, “Prankotarraren alde!” (41 or.) erabakiko lukeela esan ondoren. Izan ere, Portunen “iraina”¹³⁴, frankoaren aurka bainoago, “neure Jaun Jesukristo, Jaungoiko egiazko bakarra” delakoaren kontra izan zen, haren ustez.

Jakina, darabilen diskurtsoaren legitimatze aldera, Diego Etxalar delakoaren erantzuna kontrajarri dio Agirrek berehala:

–[...] nik, euskaldun bat eta prankotarra burrukan ikusiko banitu, geiagoko barik jo buruan ta amaituko neuke erbesteko gizona (40-41 or.).

Baina erantzunaren bortitza gorabehera, auñemenditar gehienek iritzia jasotzen bide duen ikuspuntua aurkeztu du segidan Etxalarrek:

–[...] Atzerritar guztiak lurpean sartu artean ez dago emen gauza onik (41 or.).

Eta lehen unean Agirrek Etxalarren irizkide direnen kopurua lausotuxe uzten badu ere (“Ondo esana! Ondo esana” –diñoie askok” [idem; gurea da letra kurtsiboa]), berehala zuzenduko du, agerian utziz batzarrean daudenek aho batez onetsi dutela Etxalarren iritzia. Hain zuzen ere, Ubero zaharraren kristau-militantziaren aitorpenaren ondoren¹³⁵, “jende guztia” (idem) hasi zitzaion hitzez eta keinuz oldartzen¹³⁶; batzarturik zeuden guztiak, alegia, horrek egoeraren tentsioaz ematen duen argazkia ezin gardenago gelditzen delarik. Hori bai, berehalaxe zehaztu zuen Agirrek noraino ziren batzartutako gerlariak, gizon eginak izan arren, erraz erabiliak eta manipulatuak izateko modukoak, eta baita, behar bazen –eta hagiografiak ez zuen besterik behar–, iritziz aise aldatzekoak ere¹³⁷.

Nolanahi ere, inbaditzailearen aurkako ohiko fronte añaemenditarreko defekzioak hasi baino ez ziren egin Uberorekin¹³⁸. Jarraian, Arnoldo inplikatu da desmobilizazio-lanean, bere prestigio guztia eta Agirrek ezpainetartatu dion hizkera jadanik ebanjelikoa¹³⁹ baliatuz¹⁴⁰:

–Bada neuk diñotsuet, orain batzuek asmau ta asi nai daben guda onetan, nik eta nireak ez dogula aizkora bat artuko, ez dogula arri bat jaurtiko prankotarren kontra (42 or.).

Eta gehiago oraindik: guduan parte ez hartzeaz gainera, gaizki ikusiko du –kritikatuko du, etsaitzat hartuko du– hartaratzen den oro:

–[...] ta guda onetan asten danari begi txarrakaz begiratuko deusadala (idem).

Agirrek horretarako eskaintzen dion aitzakia, jakina, tokiz kanpoko “egia” subjektibo bezain arbitrario batekin lotua dator¹⁴¹, eta ez, inondik ere, ordura arteko gudak sorrarazi dituen errealitate historikoarekin eta inbasioekin, berdin frankoenekin zein sinesmenen esparrukoekin.

Oraindik agintari-maila izateko¹⁴², atzenduak ditu Arnoldok, agidanez, egoerak aztertzeke moldeak eta hizkuntza, eta ahaztuegia nonbait estrategia eta taktika oro.

Horretan askoz ere buruzagiago, zuhurrago eta eskuzabalago agertuko da fedegabekoen aterpe¹⁴³ omen zen Ozinbeltzeko jauregiko Otxoa –Portunen aita– Arnoldori eta gainerako batzarkideei honela zuzentzen zaienean:

–[...] Sinismenak alde batera bota daiguzan. Denok gara euskaldunak, eta alkarregaz sarri Euskalerrriaren alde jokatu dogunak. Nik eta neureak ikusiko dogu biar zer egin bear dogun; baiña bitartean Ozinbelzko ateak zabalik daukazuz, ta sartuko zara bertan apaitara ta lotara. Ta ez bakarrik zu: sartu bitez gaiñera euskaldun agintari guztiak: danentzat egongo da zer jana ta nun etziña, ta baita morroi gudalarientzat bere (42-43 or.).

Nondik eta noiz etorri zaion Mendiolako Arnoldori kristautze epifanikoa irakurleak jakingo ez badu ere –gorago ikusi den bezala, elizara ere ez zen joan “iragan larunbatean”, alabarekin batera prezeptua betetzera, baina, hori bai, aspaldikoa zuen etxean Amando eta bestelako kristauei abegi ona egitearena¹⁴⁴–, kristau militante agertzen da jada. “Gidoiak eskatuta”,

noski, narrazioaren gidoiagatik beragatik ezkututzen baita hain preseski garrantzizko datua, hots, aspaldiko kristaua dela Riktrudisen familia hurbil guztia¹⁴⁵.

Honela, ondarrutarrak isildu egiten du transzendentziarik gabekoa dirudien xehetasun hori eta amarrutsu jokatzeko irakurleak Arnoldoren inflexio-puntua, haren erabakiaren –hau da, auñemenditarren zilegizko defentsa-guduaren aurka jokatzeko eta frankoekin adiskidetzeko dakartzan erabaki larriaren– arrazoia Portunek Adalbaldoekin izandako portaeran ikus dezaten, eta ez lehenago. Alegia, Agirrek aditzera eman nahi du ordura arte Arnaldo gainerako auñemenditarrek bezalakoxea izan dela –inbaditzaile frankoaren etsai, hain zuzen–, eta Portunen ustezko berekoikeriak eta gezurrak aldarazi diotela pentsamoldea eta, ondorioz, baita jokabidea ere, aurrerantzean franko kristauak anaiatzat ikusten hasiko delarik.

Amarru hori sustatzeko diskurtsoa ere elizgizon frankoarena bezalakoa bilakatuko da unetik unera:

–[...] Osinbelzko jauregia [Portun fedegabearena] ez da Kristoren siñismeneko [..], ta jauregi orretako semeak prankotarra kristiñaua delako iraindu dabenean, ni iraindu nau ta beste kristiñau asko iraindu gaitu, kristiñau bizi ta kristiñau il nai dogulako (42 or.).

Eta orduan agertuko dira mugak eta jasoko dira harresiak, baina ez frankoekikoak, euskaldunen artekoak baizik. Eta ondorioz, gizartearen zatiketak eta mapa politikoaren berregituraketek errazago eta lauago utziko diote frankoari kolonizaziorako bidea.

Nonbait etsai inbaditzailea lasai ez lagatzea ohikoa izan delako¹⁴⁶ hartzen du Portunek –eta gainerakoek ere bai, ziur asko– harriduraz Arnoldoren jarrera hura¹⁴⁷, objektiboki handiegia baitzen kristautu gabeko gizarte batean etsaiekin batera etorritako erlijioari baino ezin zegokiokeen erdeinu huts batetik “erru” politikoak aipatzera eta leporatzera pasatzea.

Baina aski arrazoi handi deritzo horri Arnaldo konbertsoak frankoen aurkako defentsa-altxamenduei uzteko:

–[...] Kristiñau gudarriak, egia jakin dogun ezker, ez daukagu emen zer egiñik: bakotxa geure etxera goazen ta Jesusen arerioakaitik erregutu daigun (42or.).

Zehaztu beharrik ez da: kristautasunaren eta Auñemendik sinbolizatzen duen horren artean, Arnoldok garbi utzi du zeri emango dion aurrerantzean lehentasuna, horretarako politikoki era adiskidetsuagoan jokatu behar badu ere etsaiekin herrikideekin baino.

Jakina, batzarrera joandako inork ez zekien orduan hurrengo egunean, kasualitatez edo, bilduko zela Arnaldo buruzagia –eta Riktrudis– Amando eta Adalbaldo etsai franko kristauekin, eta, are, nolabaiteko estrategia antolatuko zutela arlo “pastoral” hutsera mugatzen ez zen lan hura –“Jesusen artaldera etxadi guztiak ekartzeko” (60 or.)– egin ahal izateko. Eta garbi ikusiko zutela, aurreratu bezala, “orretarako bakea bear dogu[la], luzarorako bakea” (idem).

Bestela esan, frankoen estrategian buru-belarri sartua geratzen zen euskal buruzagia, eta hartarako plangintza oso zen zorrotza: atzerritik etorritako fedea hedatu ahal izateko, euskaldunek atzerritar inbaditzaileekin zituzten liskarrak geldiarazi behar zituzten ezinbestean.

Eta hartan jardungo zuten Amandok –Elizak–, Adalbaldok –frankoan agintariak¹⁴⁸– eta Arnoldok –euskaldunen agintariak–, konfabulaturik¹⁴⁹.

Konploterako hariak, edonola ere, lehenagotik zetozen ehuntzen, Arnoldok berak itun esplizitua egin eta gero aitortuko zuenez,

–[...] Amando jauna, lagunduko deusut orain artean baiño geiago ta obeto (66 or.; g.l.e.).

Baina inork ez bide zuen hori sumatu.

Agerian zegoen, horratik, Ozinbeltzean¹⁵⁰ batzartutako auñemenditar agintari gehienek zer nahi zuten¹⁵¹:

Gudari nagusien artean iritxi bi egozan: batzuk guda zorrotz ta ikaragarritzko bat gura eben; beste batzuk (ez geienak, baiña onenak bai) Arnoldok itz egin eban ezkerotik, barriro gudetan asteko mugonean egozala ez eritxoan (45 or.; g.l.e.)¹⁵².

Nolanahi ere, arrakastatsu gertatuko bazen eleberrian bakearen eta santutasunaren hautua, ezinbesteko zuen haren gidoiak auñemenditarren desmotibazioa areagotzen zihoala erakustea eta konbertsoen de(sa)fekzioak nabarmentzea. Narrazioak egiantzekotasunean galdu behar bazuen ere, alegia.

Peru, “koblakaririk onenetakoa” (45 or.), da esanguratsuetako bat, baina ez Arnoldok konbentzitu duelako (Portunek ohartarazi bezala, buruzagiak “ezetz esan dabelako, ezetz beste guztiak bere” [52 or.]). Ez; ezkutatutik du padar koblakariak arrazoia, berehala ikusiko den bezala. Arnaldoren antzera, hain zuzen.

Eta oraindik hatu kristaua agerian ipini ez duelako eta garai batean taxuzko koblakari bezala jokatzen zuelako edo¹⁵³, orain inbaditzailearen aurkako gudura joateko erabakia hartua duten gizon gazteek adorea eta kemena indartzeko kantak eskatu dizkiote¹⁵⁴. Baina, nonbait zaharra eta etsia delako¹⁵⁵, aldatu egin zaio aldartea, eta harrigarriki haren mezua arras da desmobilizatzailea:

Gaur badakit ez dala ondo/ Zentzun baga zaunk eitea/ Ta bakean doianari/ Ortz-azurrak ezartea.// Geldi orain, menditarrak,/ Bakotxa geure lekuan:/ Elduko da ereti ona,/ Ta aupa mutillak orduan!” (48 or.).

Eta berriro ere, mailu baten gisan, Amando gotzain frankoaren “arrazoi” bera inbaditzaileen aurka ez jotzeko: “badakit ez dala ondo”. Eta eranskin modura, frankoak “bakean doaz”-ela iradoki.

Susmatzekoa zen legez, iritzi- eta jarrera-aldaketa horien guztien benetako arrazoia –orain artean eta oraindik ere isilik izandakoa–, padarra ere kristau egin izan dela bide da¹⁵⁶.

Oraingoan gainera, behialako plazagizon berriemaile guztiei onesten zitzaien autoritate eta indar intelektualaz baliatuz, Amando gotzainarena baino eliztarragoa zabaltzen ari da mezua:

Mendi tantai, errekondu,/ Ibai zabal ta itxasoak,/ Gizonentzat sortu ditu/ Gure Egille Jaungoikoak.// Beragaitik bizi naz ni,/ Beragaitik gara euskaldun.../ Gauza

guztien gaiñetik/ Euskaldunok maite daigun.// Maite dot nik sorterrria!/ Maite neban emaztea!/ Baiña bien gain gaiñetik/ Maite dot neure Egillea! (49 or.).

Horrekin guztiarekin, eta fluktuazio logiko-narratibo zenbaitekin bada ere, Agirrek transmititzen duena elur-ura baino aratzagoa da: isilka eta gordeka, agintariak eta orduko añaemenditar inteligentsia izan zitekeena, guztiak egiatzko egiaren bidean zeudela, isilkako kristauak zirela; eta franko inbaditzailearen aurkako gudua piztera zihoanean, orduan erabaki zutela bereganatutako fede berriaren hautua ezkututzen ez segitzea eta, hura argiratzu, añaemenditarrak desmobilizatu eta borrokatzetik geldiaraztea.

Puntu horretan ekiten dio eleberriak bereziki interesgarria ez den atal hagiografiko gero eta itxiagoari eta, orobat, ondorio kristau zuzenak erdietsi behar dituen pedagogia eklesiastikoaren jezteari.

Lar jabeturik egin izan ez balu ere, oso da ohargarria Agirreren ikusmolde ideologiko-narratiboak XIX. mende amaierako errealitateari egiten dion –diogun gordinki– arbuioa edo, apalago nahi bada, ezikusia [157](#).

Egia da ez dagoela guztiz garbi noraino ulertu eta atzeman –nahi izan– zuen Elizaren eginkizun akulturatzailea eta agintaritzaren politikoaren kolonizazioarekiko uztarketa, eta ilun dela oraindik zenbateraino ohartu zen bera ehundura hartan objektiboki betetzen ari zen legitimazio-lanaz.

Esanguratsua, dena den, bosgarren kapitulua, “Gizon arrotza” izenburuarekin eskaintzen duena.

Bertan, kristautzearen xedea duen Elizak –Amando apezpiku akulturatzailearen ahotik– laguntza eskatzen dio agintari politiko inbaditzaileari –Adalbaldori [158](#)– “Euskal Herri guztia Jaunaren siñismenera” ekartzeko.

Esana dugu jada Amando Euskal Herria kristautzera etorritako apezpikua dela, eta horixe duela, berak horrelatsu aitortua, egokitu zaion eginkizun historikoa:

–[...] lan andiak daukaguz emen Jesusen ikastegiko semeok, eta Euskal Herri guztia Jaunaren siñismenera ekarri artean, lan egin bear dogu gogotik. Orretara etorri naz ni ona (59 or.; gurea da letrakera etzana) [159](#).

Agerikoa da ez dela bera inguruetan dagoen elizgizon kristau bakarra, baina argi du, gotzaina izanik, bere zeregina ez dela besteena bezalakoa, garrantzi gehiagokoa baizik, eta laguntzaileak behar dituela eginkizun larri hartan.

Eta hartarako, ararteko-lana bainoago, lupukeria politikoraino iristeko prest azalduko da hasieratik [160](#), alegia, etorri berria den agintari franko gaztea, Arnaldo buruzagi euskalduna, Riktrudis alaba eta lauak elizan biltzen diren lehen unetik beretik, eta elkarren artean ulertzeko erabili ohi diren kode linguistiko-kulturalen desberdintasuna eragozpen ez zelarik.

Adalbaldo dukeak, edonola ere, jaiotzetik ditu uztarturik bere baitan sinesmenaren mundua eta politikarena, izan ere “done Jertrudisen loba ona, prankotarren erregetxeko semea,

Sijeberto eta Ernulfo kondeen ta Alando Remis-ko Lenapezpikoaren anaia” baita (57 or.). Badaki, beraz, norekin interesatzen zion aritzea eta nola beharko duen. Eta Agirrek maitasunaz dioena dioelarik ere, interes politikoko ezkontzarik ere ez zuen ziurrenik baztertzeko ¹⁶¹, bestelako bertute fisikoen artean, oraindik “gazte ta guztizko ederra” (64 or.) zen eta “ogetamarren bat urte inguru eukiko zituan” eta (idem).

Botere eta agintari frankoen ordezkoren erantzunak –egia esan, inoiz ez da zehatz jakingo zertara, zein misio ezkututara bidalia izan den Adalbaldo Euskal Herrira ¹⁶²– ez du zalantzetarako tokirik uzten:

–Jauna, zer esanik ez dago; nik gauza orretan neure indar guztiakaz lagunduko deutsut (60 or.).

Eginkizunak bakea behar duela komentatzean, elizgizonek –ez Amando gotzainak eta ez, antza, Txomin Agirrek ere– espero ez duten egiaztapen bat luzatzen die agintari politikoak erantzun gisa, hots, eleberrian barrena errespetatuak eta begirunez tratatuak bezala azaldu nahi ziren Euskal Herria eta euskaldunak frankoek menderatuta dituztela, kolonia prototipiko baten gisara. Horregatik, bestelako asmo batekin jaurtikia bada ere, merezi du berriz ekartzea Adalbaldo dukearen hitzetan dagoen konstatazio hori ¹⁶³:

–Nire eskuetan balego, gure artean bakea betikoa izan dedin euskaldunai emongo neuskioez indarrean malmuzkau ta kendu jakoezan lurak, itxiko neuskioe buztarri baga, beren lege eta ekanduakaz gura daben eran bizi daitezzen, ta euren adiskide egingo nitzateke (60-61; or. g.l.e.).

Beherago ere berretsiko da frankoaren iritzia:

–[...] Euskaldunak etziran asiko gure kontra gutarrak bakean itxi baleutse euren mendietan (62 or.).

Nolanahi ere den, azpimarragarria da nola botere politikoaren ordezkariak sinesmen eta moralaren arloan egiten duen diskurtsoaren aurrean Elizaren ordezkariak ez duen hitz hoberik.

Esan bezala, zintzoa izateko –halaxe agerrarazi nahi zuen Agirrek– harrigarria diskurtsoa, agintari politiko baten ahoan espero izatekoa ez zena, eta are gutxiago arma-gizon baten ezpainetan, edozein elizgizonena baino xamurragoa baita, izan ere:

–Nire aldetik, jauna, betikoa izango da [bakea]. Ez naz ni gudazalea [...] guda batek bere atzetik dakarz, laguntzailletzat legez, nekeak, goseak, aserreak, gorrotoak, gurrukak, negarrak eta odol errekek; eta nik, alkarrenganako maitetasuna, zer jana, jakinbidea ta biotz barruko atsegintasuna gura nituke erri guztietan (60 or.).

Eta tonu bakezale berean segituko du ondoko lerroetan ere zeregin sekreturen batekin etorritako arma-gizonak:

–Ez dot nik uste errien zoriona andi izatetik datorrenik, eta bai onak izatetik. Egin daiguzan onak, eta zorionekoak izango dira. Sortu daigun biotzetan bata bestean maitetasuna, ta makillak, arriak, aizkorak eta geziak berekatz

eskuetatik jausiko jakoez gizon guztiai. Danok dakigu gaiztokeri guztien jatorria non dagon: Jesusen lege bigun gozoagaz aztutean, zeruari gure betiko zorientasun guztien gordelekutzat ez begiratzean. Gizon danak gura dabe euren biotzak eskatzen deutesen gozamina, ta zeruagaz aztitua bizi badira, lurrari euren bizileku bakarra legeaz begiratuten badeutse, Jaungoikoaren aginduakaz aztuta badagoz, ez dabe beste enparauen ardurarik eukiko; bakotxak bere gozotaunen gose-egarria bete naiko dau, al daben bidetik, beste anai, lagun ta auzokoai beztun mingotsak iruntsi eragiten deutsezan edo ez begiratu barik. «Ibilli nadin neu ondo, –esango dabe euren kolkorako–bete daidala neuk beste guztiak baiño andiago izateko daukadan gogo beroa, ta nire auziko anaiak ondumuz urtu daitezela nire eskubide ta alizateak ikusirik. Emon daioedan nik neure griña guztia eurak deadarka eskatzen deusten betekadea, ta ondatu beitez, gura badabe, nire geide edo lagun urkoak». Orregaitik saiatu bear dogu Jaungoikoaren bildur donea erakusten, zeru goietan itxaroten daukagun ondo izatea gogoratuten, ta norberarenganako daukagun maitetasun oker ta geiegizkoa gizonen biotzetatik tutarrez kentzen. Olan izango dira errien agintariak errien guraso; mendekoak, seme on maitaleak; eta kristandade guztia etxadi zabal maitagarri bat (61 or.).

Amando gotzaina txundituta uzteko moduko diskurtsoa, bestalde:

–Ederto itz egin dozu, Adalbaldo; neuk bere geiagorik ez neban esango (62 or.).

Eta garrantzizkoago, baita etsai euskaldunen buruzagia bera ere liluratuta utziko duena, nahiz eta honek, Arnoldok, negoziazio diruditen orotan bezalaxe, “baina” bat erantsiko dien jarraian onespén-hitzei:

–Bai, ederto esana dago; baiña parkatu bear deustazu, adiskidea, gogoratuten badeutsut zure erritarrak ez dabela olango erakutsirik burutan artu, nire gomutan beintzat (62 or.).

Diskurtsoari berari, mintzakideei eta eleberriaren hariari ere oro har erreparatuta, argitu gabeko zalantza da zeregin sekretu haren barnean ez ote zegoen, sinesmen sakona baino gehiago, kristautasuna indartzeko eta hedatzeko estrategia diplomatikoa harilkatzera bideratutako errege-agindua eta, behin añaemenditarrak “on” bilakaturik uztean, inbaditzaileen presentzia –kolonizazioa– ere normaldurik ikusarazteko xedea.

Ondoko elkarrizketa guztia –errepikatu beharrik ez dago hemen– agintarien arteko akordiorako bidea besterik ez da.

Ohar bat, dena den: inbaditzailearen trebezia diskurtsiboak konbentziturik, Arnoldo sineskorra izango da defentsarako langak jaitsita utziko dituen:

–Ikusten dot, arrotza, bakotxari berea emoten dakizula (62 or.)¹⁶⁴.

Heriotza zela eta, ez zuen buruzagi euskaldunak ezagutuko zer-nolako harreman “orekatuak” eratorriko ziren konfiantza hartatik eta nola biziko ziren aurrerantzean arrotzak eta euskaldunak Añaemendin. Eta ezagutu izan balu ere, ez zukeen sinetsiko zer opatu nahi izango

zien euskaldunei bake-mezulari otxan haiek igorri zituen frankoen errege Klobis II.ak, gudukatzen jarraitzea erabakitzen bazuten:

–[...] jarraitu nai badabe, bialduko ditut neure erritar aginpeko guztiak mendira, iñoiz izan ez dan lango triskantza gogor entzungarri bat egin daien... (156 or.; g.l.e.).

Frankoak berehala ohartu dira euskaldunen agintariak, zaharrenetatik hasita, prest daudela kristautasuna erreferentziatzen hartzeko¹⁶⁵, nonbait sinesmen zaharrek baino kontsolamendu hobeak baitakarkie fede berriak menditar menperatuei. Eta hori gutxi bailitzan, baita etekin politikoak ere, Arnoldok Euskal Herriari “ostu jakozan lurak eskatuteko” eskubidea errebindikatzen-edo duenean, Amandoren erantzuna erlijiotik politikaraino irristatzen baita:

–Euskalerrriak ezer galtzen ez dabela. Jaungoikoaren legea zuzen-zuzena da, ta bakotxari berea emoteko agintzen dau. A! Maitetasuna [frankoak maitatzea, alegia] sartzen bada [euskaldunen] biotzetan, bereak eta geiago emongo jakoz auzokoari, gogo guztiagaz (65 or.; gureak dira parentesi barneko azalpenak).

Erromatarrei betirako gorrotoa izateko zina egin zuen Anibal Barkaren jarraitzaileekin batera errukirik gabeko gudetan zaildu omen ziren euskaldun haien beren¹⁶⁶ ondokoen agintari Arnoldoren inozotasunak dagoeneko ez du mugarik¹⁶⁷, Amandoren aipatu hitzek ondokoa esanarazten baitiote:

–Bada orduan, neu izango naz lenengo prankotarrentzat maitetasuna erakusten, arima barruan daukadazan atsekabe guztiak itota. Gaizkiesalaren batek esango dau ez nazala ni euskaldun ona, ta au samintasun barri bat izango da niretzat, bene-benetakoa gero!, besteren batek zoratu egin jatala adierazoten emongo dau; baiña ez da ardura, gure legeak agintzen daben ezkerro. Amando jauna, lagunduko deutsut orain artean baiño geiago ta obeto (65-66 or.).

Agerikoa denez, emaitza politiko ezin hobeak dakartzio erlijio berriak franko menderatzaileari, nahiz eta horretarako, “zergak” ordaintze aldera edo, koipekeriatan ere aritu beharko duen inoizka menderatuarekin. Honela mintzo zaio, esate baterako, Adalbaldo Arnoldori:

–Arnoldo zaldun leiñargia [...] itxi bear destazu neure besoetan estutu zaidazan” (64 or.).

Eta areago,

–Biotz andikoa zara, euskalduna, ta Euskalerrria erri andi bat. Bene-benetan da mingarria zuek ondo ezagutuak ez izatea (63 or.).

Eta aurrerago eta gehiago:

–Maitatuten ditut gizon guztiak, eta erakutsiko dot neureen artean, zein maitagarriak diran nik ezagutu ditudan euskaldunak (66 or.).

–Andiak dira euskaldunak (idem).

Euskaldun menderatuaren koipe-igurzketa da, halaber, Amando gotzainak egiten duena, etsai menperatzailea maitatzeko mezua –mezu politikoa, alegia– barnerarazten dion bitartean¹⁶⁸:

–[...] Jangoikoak ekarri zaitue gaur alkar ikusi ta ezagutu daizuen. Biok izango zare nire laguntzailleak emendik aurrerantzean, gizon guztiak bear daberen bata-besteaganako maitetasuna erakusten [...] Laguntzat zaukadaz biok gaurtik aurrera, orain artean baiño bere lagun obetzat, eta bat orrek be aldeko urietan, ta beste orrek baso bazterreko txabola ta mendi gaillurretako etxetxoetan, esan bear dozue zeruko oiarzun gozo batzuen antzera: ¡diligite inimicos vestros! (64-65 or.).

Errepara bekio zuriketa ideologikorako baliatzen den itxurazko simetria-jolasari, “bat orrek” (Adalbaldo, alegia) ahalegin gutxi egin beharko baitzuen gerra-aztarnarik gabe eta zeharo kristauturik zeuden behe aldeko hiri frankotartuetan. Benetako lana, lan eskergea, Arnoldori zegokion, izan ere, kristautu gabeko saltus delakoa bakean jarri, frankozaletu eta kristautzen lagundu beharko baitzuen.

Ezin ahaztu, bestalde, eleberrian Adalbaldo aspaldidaniko kristaua zela (“maitetuten ditut gizon guztiak” dio berak [66 or.]), eta Arnoldo, berriz, ez, eta, hortaz, ikasi egin beharko zuela maitasunaren “agindu” berri hori betetzen.

Baina Amandori bezala, Txomin Agirrerri ere egokia eta zuzena iruditzen zaio desberdinen artean planteatutako simetria-jolasa. Eta, jakina, lekuko gisa, adurra dario etsaien arteko gatazka politiko-militar oro kristautasunaren bitartez eta fede zuzenari esker gaiturik ikusten duenean:

Jagi ziran biak [Arnoldo eta Adalbaldo] besoak zabalik, eta bata bestearen kontra estutu eben alkar, Amando ta Riktrudis pozezko malkoak gorderik egozan bitartean! Ze laurka ederra! Gizon bizar zuri ainbeste urtekoa, arrazarik zarrenetakoaren aurkeztaria bere egun luzeak prankotarrakaz gudetan igaro zituana, prankotarrak ildako mutil eder maite biren gurasoa, prankotar gazte baten besoetan, biak siñismen batekoak eta itxaropen batekoak ziralako! (64 or.).

Alabaina, nolakoa izango zen egoera haren surrealismoa, ezen Riktrudisek amari gertatutakoa kontatzen dionean, Luziaren erreakzioa, sinetsi ezinik (“Ta neuri [gertaturikoa] aitatu ez” [87 or.]), txundidura hutsezkoa baita¹⁶⁹. Birritan gainera:

–Prankotarra Mendiolako Arnoldok bere bularraren kontran estutu! (85 or.)

–Ta batak bestea bularraren kontran estutu? (86 or.)

Baina Luziak badaki trikimailuak nondik datozen eta non dautzan. Horrela esaten dio alabari:

–Euk biurtu ditun etxe onetako gauzak atzekoaz aurrera [...] euk eroango uanan Amandogana nire senarra (86 or.).

Iruzkintzeke utziko dugu, lan honen luze-laburra dela eta, Arnoldoren desprestigioaren kronika, ustezko maiseatze eta esan-mesanak medio, eleberriak gaizki esaka ari zirenen

esparrura mugatu nahi izan baitzuen guztia¹⁷⁰, gertatutakoaren irakurketa politikoa bera ere maiseaketa hutsaren esparrura baztertuz¹⁷¹.

Baina garai, toki eta “iraultza” baten sinbolo eta ezaugarria izanik, ezin du eleberriak –Agirrek– haren portaera gehiago justifikatu gabe utzi, irakurle gaiztoak erraz asko susma dezake portaera pertsonal zeken batzuk baino zerbait gehiago egon daitekeela Auñemendi guztian hedatutako iritzi eta erreakzio orokor hartan. Eta orriak eta orriak emango ditu Arnoldoren portaera zuritu ahal izateko. Honako pasarte etsigaitz hau adibide:

Ai ze atsekabea, ze atsekabea Arnoldorena! Erri zaleegia izan ete zan bildurrez egoan orduan, erri saltzaillea zala ziñoen! Euskalerra saltzaillea. Zein ta bera! Zeiñek asmau eban ain guzur arrigarria? Euskaldunak. Zeiñek siñistu? Euskaldunak (97 or.).

Esanguratsua, orobat, Amando gotzainaren ahalegin ezdeusa, euskaldunak zeharo irrazional bilakatu baitziren:

[Amando] apezpikoaren jakituri ta donetasuna etziran nahikoa Auñemendiko euskaldunen artean sartu zan itsumena kentzeko (90 or.).

Aspergarri samarra litzateke errepikatzea zuritze-saioan oso dela nabarmena narratzailearen esku-hartze ideologiko zuzena, baina Agirrek Arnoldoren portaera behin ere ez du etsaiekiko konplizitate edo traizio gisara hartuko; frankoen aldeko jokamolde hura ikusten ari diren Auñemendiko euskaldunei, ordea, etengabe leporatzen die, ikusi bezala, “itsumena” edo, okerrago dena, berebiziko gaiztakeria.

Ohartu, halere, ohartua da Agirre jokabide harekin sortu zaion arazoaz, eta ez dirudi onar dezakeenik euskaldun gehienak berak beatifikatu nahi dituen kolaboratzaileen multzotxoaren aurka egotea. Hori dela eta, eleberrigileak euskaldunen erreakzio sozial haren guztiaren errua ahalik eta gehien indibidualizatzea erabakiko du, eta horrela jakinaraziko dio irakurleari, honek istorioa oker irakurtzeko tentaziorik izan ez dezan:

Nondik baiña urten ete eban Arnoldoren kontrako salgaista oker bidebagakoak? [...] oraingoan badakit nik. Portun ta Loperengandik etorren dana (90 or.; g.l.e.).

Badaezpada, aurrerago ere, Arnoldoren morroi izandako Pedro Marik Portuni aurpegiratuko dio guztiaren errua, Ozinbeltzekoak omen zioena egia ez balitz bezala:

–Zuk zabaldu dituzu emen guzurak Euskalerra guztian, zeuk dakizu zergaitik, eta nik bere bai. Zuk esan dozu, guzurra dala jakinda, Arnoldo nire ugazaba, euskaldunik onena, garbiena, leiñargiena ta zintzoena, Euskal Mendiagaitik geien egin daben gizona, erri-saltzaille bat dala; zuk esan dozu, bere alabea ezkontuteagaitik, prankotarraren alde biurtu dala (107 or.).

Eta beste ertzetik ikusita, eta nolabaiteko damu-zauskada sentitu arren, biziki pertsonalizatuko zuen Riktrudisek ere egoera gatazkatsuen errua:

Noizean bein naigabe sakonak izaten zituan Riktrudisek bere biotzean, euskaldun ta prankotarren arteko guda guztien jatorria bera izan zeitekeala gogamenduten

jakonean; baiña bere senarrak eta elizgizonak kenduten eutsen burutik bere gogartea, bada, euren eritxiz, Portunek eukazan erru guztiak (155 or.).

Maite du Agirrek Portun madarikatzea, horretarako azken muturreraino eraman behar badu ere pertsonalizazioaren jokoak. Guduei ez baina Adalbaldori amaiera emateko unean ere, Agirrek Portun gaiztoari leporatu nahi izango dizkio gorrotorik sakonena eta azken aizkorakadaren egiletza (ikus 167 or.). Hori bai, ordura arteko bertsioaren gezurtagarri gisara, Menjouleten ohar bat jasoko du ondarrutarrak orripean: “il (Aldabaldo) fut mis a mort par les parents mêmes de Rictrude” (idem).

Fikzioaren esparrutik atera gabe ere, zaila zen Portun bezalako pertsonaia bakar batena izatea euskal munduak frankoen aurka mantentzen zituen borroka guztien errua. Hain zaila, ezen eleberriaren bukaera aldean, esaterako, Amando gotzainaren aginduz menditar batek Ostrabentoko Erbesteko kideei transmititu zizkien albisteak gatazka-egoera hedatu batez mintzo baitziren:

Auñemendin ez egoala gizonak baketuteko itxurarik; geroago ta sakoagoak zirala gorrotoak; Jesusen legea gorrotoan bizi ziran arimetan ezin zala sartu (153 or.).

Fikzioak ezin ezkuta zezakeen hagiografiari atzeko oihal gisa zerion Historia larria. Eta Historiak beste modu batez hitz egiten zuen.

Euskaldun frankozaleen portaera zurrizteko ahalegin horretan, merezi du auñemenditarrek berezko dituzten hizkuntzaren eta kulturaren errekan Agirrek dagiena ikusteko geldialdi motz bat egitea. Izan ere, protagonista nagusien portaerak babesteko eta haien zilegitasuna hauspotzeko erabiltzen ditu ondarrutarrak euskara eta hartan garatutako kultura eta tradizioa.

Arnoldok heriotzaren atarian dagoela egiten duen aldarrikapenean eta erakusten duen atxikimenduan aurkitzen da planteamenduaren laburpen teorikoa:

[...] euskaldunak alegiñak egin bear ditue, il arteraiño, euren lurra, euren ekanduak eta euren berbeta ederra gordeten (102 or.).

Baina egia da ez dagoela argi zer ulertzen zuen Arnoldok –eta ez, antza, Txomin Agirrek ere liburua idaztean– euskaldunek “il arteraiño euren lurra” gorde behar zutela zioen hura ahoskatu zuenean, ez baitzirudien oso bestelakoa Portunek eta etsaitzat hartu zituen gainerako euskaldunek frankoen kolonizazioaren aurka egin nahi zutenak eta egiten ari zirenak.

Hori bezain ilun utzi zuen buruzagiak, halaber, “ekandu” hitzaren bitartez adierazi nahi zuena, zeren eta aise pentsa zezaketen inguruko entzuleek eta hilburuko-jasotzaileek akulturazio-prozesuaren kontrako jarrera bat seinalatzen ari zela hil-hurrana eta, hura zela eta, ekandu haien artean sinesmen zaharrak eta hari jositako errituek, ipuinek, kondairek eta sorkariek berezko lehentasuna eskatzen zutela eta, eskaini ere, eskaini behar zitzaizela.

Eleberriak ezin aratzago aditzera ematen duena, ordea, zera da: Arnoldoren hilondoan, azken testamentu-asmo haiek begiratzearen edo, hizkuntza –euskara– eta alargunaren eta padar

koblakariaren eresi tradizioa amiñi bat bederen zaindu zirela, baina ez horrenbeste gainerako ekanduak, Amando gotzain frankoak bideratu baitzituen, paternosterrak eta bestelako latinak tarteko, hiletok, guztiak erlijio berriaren arabera burutuak gainera¹⁷².

Guztiarekin ere, Agirreren ahalegin xahutzaile-leuntzaile horiezaz jabetzeko, askoz ohargarriagoak dira zazpigarren kapitulua (“Euskal Etxea”) eta hamazazpigarrena (“Erbesteko bizia”).

“Euskal Etxea” izeneko atala, jakina denez, osorik eskaintzen zaio aipatu zuritze- edo legitimazio-eginkizunari. Eta lehen xedea agerikoa du: Arnoldo eta Mendiolarren endagarbitasunaren bermea finkatzea, jatorriz zuten zintzotasuna eta leialtasuna azaleratzea, eta bertako ohiturak eta azturak kutsatu gabeak zirela eta euskal tradizioarekin bat zetozela argi eta zalantzari tokirik utzi gabe erakustea.

Zertxobait sibilinoagoa da bigarrena, baina logika eta koherentziaren itxura eman nahi du edonola ere: etxe hartatik atera edo erator zitekeen guztia –pertsonak, iritziak, jarrerak, ekintzak...– berdintsua zen, berdin zuzena, garbia eta tradizioari lotua. Nola pentsa, beraz, haiek halakoak izanik, haietakoren batek traiziorik egin zezaketenik? nola bestek traiziotzat har haiek proposatutakorik, esandakorik edo burututakorik?

Hango jostaldi, olgeta, ipuin, kondaira (“Aitorren egunetako kondaira egiazkoak”), bazkari... den-dena egiten omen zen Mendiolan benetako euskaldunen eran¹⁷³.

Bestalde, kapitulu zuritzaile horren urruneko trasunto garbia den “Erbesteko bizia” atalari gagozkiola¹⁷⁴, oso da interesgarria nola baliatzen duen Agirrek Riktrudisi herriminak gogorarazten dion guztia (mendiak, zuhaitzak, harriak, soinuak...) neska santu erbesteratuak abandonatu duen Euskal Herriarekiko atxikimendu sakonak nabarmen distira dezan¹⁷⁵. Antonimoen esparruan legokeen “traizio” hitza zuritze aldera, jakina.

Eta hori zela eta, “Euskalerrri txiki bat egin eban Ostrabenton” (148 or.). Frankoen lurraldean, alegia¹⁷⁶.

Baina ondoren eransten den arrazoiari erreparatu behar zaio lehen baino lehen:

Erbeste ipiñi eutsan etxeari izena, zerren [...] erbestea zan Riktrudisentzat prankotarren erria (idem).

Neskatoa, hara egin arren, handik at bizi omen zen osoki, integratu ezinik nonbait. Baina zerbaitekin konformatu behar ezkon berria, eta “Erbeste”-k Ostrabenton eskaintzen zion txertatze fisiko haren barnean antolatu zuen Riktrudisek behin-behineko “Euskalerrri txikia”.

Nolanahi dela, atzean utzitako herriarekiko atxikimendua eta leialtasuna ezin ahantzizkoa zela adierazteko, “guztiz ondo ta Euskaldun bizi zan” (idem) eraiki berri zuen jauregian. Hots, gizakiak berezkoen duen ezaugarriari –mintzoari– zeharo atxikia, batetik, baina batik bat “Euskaldun bizitzea” hizkuntzaz haratago doan bizimodu oso eta zirrikiturik gabeko bat dela oroituz,

Euskeraz itz egiten zan beti Erbesten, euskeraz arren, euskeraz erestu, Euskalerriko ipuiñak esan, euskaldunen ekanduakaz bizi, euskaldunen gisara jantzi... Arkaitz ta mendiak etziran agiri eze, beste gauza guztiak euskaldunak ziran Erbestean (148 or.).

Barrea eragin lezake, ziurrenik, frankoen gortean bizitzera joan zen neskatoa, Auñemendikoen antzera, larruekin jantzita eta mendi arteko “ekanduak” gordetzen imajinatzeak¹⁷⁷, baina Agirrek erabateko euskalduna jarri nahi dio irakurleari begien aurrean, betegina oso, bere Herriari inolako traiziorik ezin egin diezaiokeena. Ikus, adibidez, nola mintzatu zitzaion euskal neskato santua Amando gotzainari “ezkontzarako berbea emon ebanean”:

–Naroian lekura naroiala patuak edo Jaungoikoak, euskalduna eroango nau, euskaldun biziko naz beti toki guztietan. Neugaz joango dira erririk erri, «euskal mendia, bere izkerea ta bere ekanduak» Euskerea erakutsiko dot nunnai, nire erritarren lege zarra adierazoko dot, al dodan giñoan. Nire gomutea, nire adimena, nire biotza, nire izakerea, euskaldunarenak izango dira beti; ta edozein tokitik, nire begiradarik gozoena neure mendientzat izango da, ta nire arrenik bero, sutsu ta onena euskaldunentzat eta euskeraz egiña (144 or.).

Honetara iritsita, azpimarra dezagun munta handiko puntu bat.

Agirrek traizioaren inpresioa ezabatzeko burutu nahi duen zuritze-lanean hizkuntzak du lehen mailako garrantzia. Esate baterako, Amandok Uberori Auñemendik ez duela Riktrudis galduko esaten dionean, nabarmen uzten ari zaio zertan datzan neskatoaren leialtasunaren gakoa:

–[...] Euskalerriko alabea, euskera zalea ta euskara zabaltzaillea izango da edonun (144 or.).

Zuritze-hitz eta aldarrikapen hanpatuen azpitik zerion bizitzak, dena den, beste zerbait adieraziko zuen gero. Eta narratzaileak “euskeraz itz egiten zan beti Erbesten” (148 or.) ohartarazten bazuen ere, agerikoa zen ezin zela hura egia izan. Are, ez zela, izatez, egia, berehala aitortzen baitzaio irakurleari “Euskalerriko guda ta kurruketatik igeska” edo “gudetan zaurituriko” prankotarrak jasotzen zituztela Adalbaldok eta Riktrudisek jauregian (149 or.) eta “inguruan etxekorik geienak prankotarrak esaten zituen gudako gertaerak entzuten” egoten zirela.

Nahi bezain barkagarriak izan arren, kontraesan gisako horiek bistan jartzen dute Agirrek eskuarki eleberriaren bide paralelo batetik joango balitz bezala hartu ohi duela hizkuntzen arazoa.

Hortaz, argitzen-edo duen kontu bakarra euskaldunen arteko elkarrizketa-mintzairarena da eta inoiz edo behin, haren parekoa zen frankoen artekoarena¹⁷⁸. Gainerakoetan, nahiago du behin ere argi ez uztea euskaldunen eta frankoen arteko harremanak zein aharantzatan burutzen ziren oro har¹⁷⁹, eta are ilunago utzi nahi izaten du Auñemendiko okupatzaileen eta inbadituen arteko harremanen hizkuntzarena¹⁸⁰, nabari baita Agirrek ez duela oldoztu ere egin nahi frankoen kolonizazioak eta erlijio berriak dakartzaten akulturazio-efektuez, eta are gutxiago

baldin efektu horietakoren bat hizkuntzaren –hots, euskararen– gainbeherakada izan badaiteke. Agirre, izan ere, bai bizitzan eta bai fikzioan zinez baita euskaltzalea eta euskararen arazo soziolinguistikoak kezkatzen duen gizona. Baina, dirudienez, sinesmenen eta ohituren bestelakatzea ikusarazten ez dioten betaurreko erlijiosoek berek lausotzen diote hizkuntz errealitatearen arriskuaz ohartzea.

Dena den, frankoek Euskal Herriko lubakietan euskaraz mintzatzeko lortzen zuten gaitasuna gora eta “Erbeste”-n beti euskaraz zihardutenen frankofono-maila behera, Riktrudis euskarari atxikia bizi dela adieraztean Agirrek haren leialtasun irmoa erakutsi nahi du, eta aldi berean, Riktrudisek ez zituela inolaz ere merezi “euskaldunak bere kontra artu zituen neurriak, eta Auñemendiko aideak esaten zituen gauza okerrak” (147 or.) aldarrikatu, funtsik gabekoak omen baitziren hura bezalako euskaldun peto bati leporatzeko.

Hizkuntzen erabileraren atal honetan bada, azkenik, ohargarri izan litekeen beste puntu bat, Agirrek gatazkaren muinean jartzen duen aitzakiarekin ezin estuago lotua dena, baina azalpenik gabe utzi arren esplikazioen bat beharko lukeena.

Izan ere, Adalbaldok Portunekin izan zuen aurreneko iskanbila ospetsu hartan –gero ondoko gudu-nahi eta gorabehera odoltsu guztien motorra izango ei zena– zalantzan da noraino ulertu zuen franko iritsi berriak bertako gazteak euskaraz –ez bide zekien besterik– esan ziona, eta noraino ez ote zuen gero Adalbaldok Portun bera iraindu erabili zuen hizkerarekin –frankoera? latin mordoiloa? sasieuskara?–. Hizkuntzaren balioaren abstrakzioa –hobe, ukazioa– egiten da eleberriarren unerik erabakigarrienean, hau da, arerioen arteko komunikazioak berebiziko garrantzia duenean eta guduari ekiteko erabiliko diren ustezko gorrotoak eta aitzakiak sortzen diren unean bertan.

Eta egia esan, ideia sakon askoak edo ez hain erraz adierazteko eta ulertzeko modukoak –lehiakide haietako batentzat deus ere esaten ez zuen fedeari buruzkoak, bestalde– trukatu zituzten euren artean¹⁸¹.

Baina ez da horretan amaitzen arazoa.

Harrigarriena narratzailearen ikuspuntuaren enpatia-asimetria da. Hori dela eta, kanpotar kristaua irainduta sentitu omen zen Portunek esandakoagatik, baina Portunek ez omen zuen erdeinua sentitzeko eskubiderik izan bere betiko eta bertako sinesmen zaharrak –animistak, panteistak, politeistak edo zirenak zirelakoak– hankaz gora botatzen zituen baieztapena entzun zuenean, hots, “Jesukristo da Jaungoiko egiazko bakarra...” (58 or.).

Jakina, elkarren artean ulertu ala ez, Portunek kontrako baieztapena jaurtiki zion, orduko edozein menditarrek kanpotar azpiratzaile bati jaurtikiko ziona baino ez, hain zuzen:

–[...] Zure siñistea ta zure gisakoena guzurra dala diñotsut, guzurra Jesukristo ta guzurtokiak zuen Elizak (58-59 or.).

Eta inflexio-puntu bihurturik, une hartan hasi zen, Agirre elizgizonaren eskutik ehunduta, holako edo halako hegemonia duen ororen jolas asimetrikoa, orrialdeetan barrena eleberriratutako hagiografiaren xede nagusia – kristautasunaren lehentasunarena–

perfilatzeraino eramango zuena, harekin uztarturik zeuden inbaditzaile frankoaren kolonizazioa eta akulturazio-prozesu larria hutsaren hurrengo bailiran alboratuz.

Logikoa, beraz, bere burua inbaditurik, kolonizaturik, bestek irentsirik atzematen duen Herriari eman zitzaion mezuaren azken korolarario –aholku– lasaigarria:

–Kristinaua baziña, jakingo zenduke eroapena zer dan, kurutzea maitetuko zenduke, ta lurreko zorientasuna trukauko zenduke zerukoagaitik (110 or.).

Deskolonizazioa kolonizatuta gaudela ohartzean hasten dela dioen tesia Txomin Agirreren habian egiaztatzerako joan baledi inor, lumatu samarturik atera liteke segidan, zinez onartu beharko bailuke aurrenik aski ohartua zela ondarrutarra garaiko errealitate latzaz, eta halaz ere begirada lauso eta bestelakatuarekin ekin ziola eginkizun narratiboari eta, okerrago dena, era berdintsuan amaitu zuela bere buruari jarritako erronka hura. Lerroalde honetako hasierako hitz larri horiek berarekin ez balihoaz bezala.

Izatez, Agirrek –esango luke, hipotesirik balego, urrikalkorrenak– ez zuen eleberriak gatazkari buruzko hausnarketan sakontzeko eskaini zion aukera baliatu nahi izan. Eta arrazoia ez zetzan, diogun berriro ere, Zumaiako paradisu lasaitik haratagoko errealitateaz ez jabetzean, begien hondoan ezarriak zituen borondatezko dioptrietan baizik¹⁸².

Eta irudi du –segituko luke hipotesi onberak esaten– behialako añaemenditarrak bezain motz eta interesatutzat¹⁸³ dituela Agirrek bere garaikide euskaldunak ere, eta uste duela azken hauei kalte besterik ez liekeela ekarriko jasaten ari ziren errealitate gordinaz ohartarazteak.

Zaila zuen, bestalde, inguruko mundutik zetorkiokeen irakurleria indartsuena kristaua eta erlijioidea bai, baina ideologiaz nagusiki aranista zuela ez ikustea; eta are zailago oraindik – eta une haietan bereziki!–, beste errelato mota bat, errealitatearekin objektiboki estuago uztartua, eskatzen ari zitzaioela ez ikustea.

Baina Agirreren eskema beste bat zen, karlismoaren ikuspuntuetatik inolaz ere aldentzen ez zena, eta horregatik geratu zitzaion hain agerian eleberrian, kristautasunaren osagaia lehenetsiz, ideologiarena lausotzearena. Nonbait politikoki urrun sentitzen zituen posizioetaraino iritsi ahal izateko. Lortu ez bazuen ere.

Egiaztatzeaz geldituko litzateke, ordea, ea zenbateraino baloratu zuen areagotuz zihoan esparru ideologiko haren jokamolde anticolonialistaren ahalmena eta noraino, erlijioaren indarrarekin estaliko zuelakoan edo, gutxietsi zuen.

Balegoke, bestalde, jorratu beharreko beste hipotesi-muturrik ere, ondarrutarrarekiko gupida gutxiagokoa beharbada, eta Aranaren munduari hark, kristau-begien aurrean ezarriak zituen betaurreko karlistak jantzita, erantzun politiko garbia eman nahi izan ziola berretsi lezakeena. Mezua, aratza: garaile dituen etsaiekin adiskidetu behar du beti fededunak, euskalduna izan arren, eta kolonizatua sentituko balitz ere.

Egiazkoa izatekotan, korolario argia eta xumea izango zuen aukera horrek eleberriaren irakurketan, Txomin Agirrek erabat legitimatuko baitzuen kolonizazioa, Historiari naturalki egitea legokiokeen beste urrats bat bailitzan edo.

Eta ondorioak zituen horrek, jakina, bizi-biziak eta latz samarrak gainera, eta batik bat behialako Auñemendi gatazkatsu hura Agirreren garaira transferitzean edo paralelismoak bilatu nahi izatean. Batetik, anaien arteko maitasun kristauaren aldarriean, gaitzetsi egiten zelako inbaditzaile arrotzaren kontra altxatzea, eta horrekin batera, haren aurkako borroka oro deslegitimatzen. Bigarrenik, beste mundu zoriotsuaren agintzaria –edo, kasurik txarrean, erresignazio kristaua– lagun, kolonizatzaileekin ongi eta fraternalki konpontzeko mezua zabaltzen zelako.

Eta hori guztia, diogun berriro ere, “euskalduna” edo izan zitekeen identitatearen beraren gainetik, hura ezabatu nahirik eta, betiere, ezartzen zen kristau “nortasuna”-ren izenean, zeharo ahantzita eta ahantzarazita euskal munduaren akulturazio faktore ezin eragingarriagoa izan zela gainezarritako nortasun hura.

Horren aurrean, liburuak irakurlerik izan balu, eta batik bat euskaltzale kritiko edo militante ideologizatuen sektorekorik –eta susmatzekoa da horrelakoa izango zela eleberrira hurbilduko zen gehiena–, zalantzazkoa zatekeen ea irakurketatik ateratako ondorioek egiatan lagundu(ko) ote zuten liburuaren zabalkuntzan eta arrakastan.

Uste izatekoa da –uste hutsetan geratu behar, ez baita hipotesia berretsi dezakeen testigantzarik– garaikide askorentzat ez zela Agirrek berak “noveluca” eta “pobre hijuela mía” zeritzon hartan, euskara hutsezkoa izateak eman ziezaiokeen balioaz gainera, erakargarri gerta zitekeen bestelako amurik, ez eta sintonia ideologikorik ere, erlijioaren esparrutik etor zekiokeenetik at¹⁸⁴.

Eta horrexegatik, hain zuzen, ez da erraz ulertzen nola ireki zitzaizkion hain azkar Auñemendiko Loreari argitaratua izateko ateak. Azkuek –apaiz ideologizaturik egotekotan, huraxe baitzen une haietan batzokiaren ateetaraino iritsi zirenetako bat– egilearekin zuen adiskidetasuna arrazoi bat izan daiteke, jakina, baina XIX. mendearen amaierako kultur basamortu hartan euskarazko lehen eleberri mardula izatean bilatu beharko litzateke benetako zioa. Horretan eta, noski, hain antzu eta soildurik genuen baso narratibo haren faboretan jokatzen hasteko premian, zinez espero bide baitzuen Euskaltzalek –Azkuek– hurrengoan akuilu eta eredu bilaka zitekeela Agirreren ahalegin hura¹⁸⁵. Atzendu gabe, agian, inguruko kristau “argi laburreko” mogeldar haiei¹⁸⁶ eleberria bezain bide moderno batetik iritsaraz zekiekeen bazka espiritualaren banatzeko beharrezana.

Ez dirudi, horratik, Azkue moduko gizon bizkor eta zoli bati nobelak kilika lar eragin ziezaiokeenik¹⁸⁷, batik bat ordurako Vizcaytik Bizkaira eta Sasi-eskola bezalako lan ideologiko ausart-gordinak idatziak zituela gogoratzen bada, eta batez ere, Agirrek eleberrian garatzen duen tesia hain politikoki extemporanea eta retrotopikoa zela ahazten ez bada.

Azkentza

Lan honen hasieran mahairatutako galderei berriro hel bageniezaie, luze segi genezake oraindik solasean, Agirrerri biziaren errealaren bide zion apaizgoagatik atxikitako mantra erlijiosoak eta harekin sintonian nahi zuen ideologia politikoak nekez lagun baitzietzaioketen haie(ngati)k sorrarazitako kolonizazio-akulturazioaren arazoan burua barneratzen edo, behinik behin, haien efektu bestelakatzailen larriaz erreparatzen.

Guztiarekin ere, egileak eleberrian esaten duena arakaten saiatu gara hemen. Eta argi da ideologikoki gogoan zuenaren ildokoak direla, bete-betean, itzuri zitzaiona eta idatzi zuena, hein batez espero ez zuen adarren bat, oharkabean edo lar kalibratu gabe, sortu izan bazitzaion ere.

Gaitza eta hitsa, halere, Agirre gazteak bere buruari bizkarreratu zion erronka. Gaitza eta hitsa, zeren eta, azken batean eta idazle gisa bederen, ez baitzien XX. mendearen hasierako euskaldunei garaiak laskez eta gatazkaz behar zuen errelatoa zuzendu, eta bai, ordea, hagiografia izateari ezin utzirik, euskal munduaren kolonizazioa eta are akulturazioa zeharo legitimatzen zituen narrazio latz eta lakar bat igorri.

Nolanahi ere den, badakigu Auñemendiko Lorearekin beste saioaren bat gehiago burutzeak ez lukeela erabat agortuko zalantza eta kezken zerrenda, baina ziurra da lagun lezakeela aske utzitako lokarriaren bat edo beste lotzen. Hori guztia, baina, beste baterako utzi beharko da.

BIBLIOGRAFIA

Agirre, Tx., 1898: 1986, Auñemendiko Lorea, Bilbo.

————— (S. Onaindia, biltz.), 1964, Ondarrak, Bilbo.

Arana Goiri, S., 1897, El Partido Carlista y los Fueros Vasko-Nabarro. (Polémica), 1897.03.28, Bilbo.

Azkue, R.M., 1893: 1986, Bein da betiko, Donostia.

—————, 1897: 1986, Batxi Guzuzur, Donostia.

—————, 1923, “Agirre, beretergoan”, in Itzaldiak. Bigarren salla (Euskal Esnalea agerrikariko), Donostia, 67-80.

—————, 1925: 1969, Morfología vasca, II, Bilbo.

Azurmendi, J., 1979, Arana Goiri-ren pentsamendu politikoa, Donostia.

—————, 1992, Espainolak eta Euskaldunak, Donostia.

—————, 2017, Hizkuntza. Nazioa. Estatua, Donostia.

Bustintza, E., “Kirikiño”, 1984, Edo geuk edo iñok ez. Euskerearen alde, Bilbo.

Coloma, L., 1891, Pequeñeces, Bilbo.

Elizanburu, M., 1889: 1993, Lehenagoko Euskaldunak zer ziren, Donostia.

Etxegarai, K., 1898, “Auñemendiko Lorea. Itzaurrea”, Euskalzale, 1898.01.13, 12-13.

García Gual, C., 1999, “Luces y sombras. Novela histórica y biografía apologética”, in Sobre el descrédito de la literatura y otros avisos humanistas, Bartzelona, 148-162.

Gartzia Trujillo, S. (arg.), 2008, Txomin Agirre. Gutun bilduma, Bilbo.

Giussani, L., 2007, Curso básico de cristianismo, Madril.

Haddot, P., 2001: 2009, La filosofía como forma de vida, Bartzelona.

Irigarai, P.F., 1930, “Kanpion, jakintzu eta langille, Euskariana dala ta”, Euskal-Esnalea 313, 1-3 or.

Lapitz, 1867: 1986, Bi saindu heskualdunen bizia, Donostia.

Larrañaga, K., 1992, Euskal Herria Antzinate Berantiarrean eta Lehen Ertaroan. Materiale eta agiriak, Bilbo.

Larrañaga, K. eta Azkarate, A., 1988, “La cristianización del País vasco. Estado de la cuestión y supuestos metodológicos para la redefinición de los términos de un debate secular”, en II Congreso Mundial Vasco. De los orígenes a la cristianización, Donostia, 1. lib., 325-366.

Lhande, P., 1920, “Domingo de Agirre”, RIEV XI, 148-160.

- , 1923, “Agirre, irakurgaikiña”, in *Itzaldiak. Bigarren salla – Euskal Esnalea*, Donostia, 97-121.
- “Larreko”, ik. Irigarai, P. F.
- López Antón, J.J., 1996, “El debate sobre el izendegi sabiniano. Una visión retrospectiva de la cultura vasca en 1907”, *Sancho el Sabio* 6, 137-154.
- Mañaricua, A.E., 1986, “Cristianización del País Vasco. Orígenes y vías de penetración”, *Congreso de Estudios Vascos. Vizcaya en la Edad Media*, Bilbo, 39-48.
- Marko Aurelio, *Meditaciones* (itzulp.: R. Bach Pellicer, 1977, Madril).
- Menjoulet, 1869, *Saint Amand, Apôtre des Basques*, Auch.
- Navarro Cabanes, J., 1917, *Apuntes bibliográficos de la prensa carlista*, Valencia.
- Onaindia, 1964, *Ondarrak*, Bilbo.
- Pavese, C., 1946, “Il compagno”, *L'Unità*, Turin, maiatzaren lehena.
- Salaberri, P., 2004, *Euskal Klasikoen atarian*, Iruña.
- Toledo, A.M., 1989, *Domingo Agirre, euskal eleberraren sorrera*, Bilbo.
- , 1999, “Auñemendiko lorea (1898): euskal eleberrigintzak ahun urte”, *Euskera* 44-1, 365-376.
- , 2011, “Auñemendi mendiak XIX. mendeko euskal narratiban”, *Iker* 26, 253-270.
- Updike, J., 1961, “A&P”, *The New Yorker*, 1961.07.22.
- Xaho, A., 1835: 1995, *Voyage à la Navarre pendant l'insurrection des Basques* (erabilitako pasartea, gaztelaniaz: *La leyenda de Aitor y otros relatos*).

ERANSKINA

Mixel Elizanbururen Riktrudis

Joannes-Baptistak: Arrazoin beraz, aita ama prudenten haurrak dire komuzki haur onak. Nik egun irakurtu dudana familia saindu baten ixtorioak net ongi frogatzen du egia hori.

Kattalinek: Atseginekin ginezake, Xobadinek eta nik, ixtorio hura entzun zure ahotik, bainan mintza zaizkigu eskuaraz; badakizu guk frantses arras guti dakigula.

Joannes-Baptistak: Borxatua naiz goraskodanik hastea ene ixtorioa.

Dagobert, Frantziako errege batek, formatu zuen erresuma ttipi bat, Karibert deitzen zen bere anaiarendako; bainan Karibert hil zenean, nahi izan zuen, erresuma hartako probintzia gehienak berriz beretu, nahi Kariberek utzi zituen hirur seme.

Eskualdunak altxatu ziren aita galdu zuten hirur printze haien alde, eta orduan zuen igorri Dagobert erregeak, gure arbasoen kontra, armada bat ikharagarria, edo berdin ongi errateko, hamar armada ttipi, baxotxa bere jeneralarekin.

Hamar tropa heien guzien jeneralen jenerala deitzen zen Xadoing.

Jeneral hetarik hat bentzutua izan zen Xuberoan, edo bertzenaz, sabantek uste dutenaz, Salbatoreren eta Mableren artean.

Arimbert jenerala Eskualdunek han hil zuten. Xadoing puxantak bazituen bere azpiko anhitz duke, konte eta markes, eta hetarik bat zen Adalbaud, Douai deitzen den hiri batetako dukea. Gazte, gaztea zen, kalitate ederrenak zituena, merezimendu handitakoa, eta horiek baino gehiago dena, giristino ona, khartsua, pietatez bethea, hitz batez saindua.

Gure herrirat jin eta ikhusi zueneko Riktruda, Eskualduna, hura bezala familia handi batetakoa, berthute giristinozko guziez beztitua, edo osoki sainda, nahi izan zuen haren eskua galdatu.

Elgarrekin esposatu eta ukhan zituzten lau haur, osoki heiek iduriak, edo sainduak.

Elizako, Martyrologe izena duen liburuan, edo sainduen herronkan ezarriak izan dire seiak: San Adalbaud, aita; Santa Riktruda, ama. San Mauronte, semea, eta Santa Glothesenda, Santa Aldesenda, Santa Isoie edo Eusebia, hirur alabak.

Familia handi hori uros bizi zen, aisa da konprenditzeko, noiz eta ere Adalbaud Dukeak jin behar izan baitzuen, bere hiritik, gure herrietako alderat. Piaia hartan hil zuten, ez dakigu non, ez eta nork hil zuen. Guk dakiguna da Santa Riktruda, gazterik alharguntsa gelditu zela, lau haur arras ttipirekin. Ez zuen nahi izan, deus ere gisaz, bertze esposik hartu, nahiz erregeren gortheiko zenbait jaun puxantek galdegin zuten.

Gure saildaren kontseilari eta gidaria San Amand aphezpikua zen. Aphezpiku harrek egin zituen bi misione Xuberoan, bai eta ere naski Baxe-Nabarren, lehena 633an eta higarrena

663an. San Amand izan da beraz Xuberotarren apostolua, nola, bi ehun eta berrogoi bat urthe berantago, izan baita San Leon, Laphurtarrena.

San Amandez bertze alde baziren bertze saindu batzu laguntzen zutenak Santa Riktruda bere abisuez: hetarik bat zen San Riquier, abadea, edo izen hori bera ekharri izan duen komentu batetako superiora.

Santa Riktrudak saindu hari zion bathaiarazi Mauronto bere semea.

Egun batez San Riquier jin ondoan bere bisitaren egitera alharguntsa sainduari, eta harekin jainkozko gauzez mintzatu ondoan, abiatu zen bere komenturat itzuli behar zuela, eta bere zaldirat iragan zen.

Santa Riktruda, Mauronto ttipia besoetan, athera zen bere jauregitik, sainduaren laguntzeko zenbait urhatsetan, oraino hola egiten den bezala, norbait nahi denean ohoratu. Gazteluko bertze jendeak ere jin ziren bortha aitzinerat.

Separatzeko azken hitzetan zirelarik, ama sainda harrek nahi izan zuen haren seme inozentak ukhan zezan San Riquieren benedizioea, bai eta harenganik musutto bat.

Hortakotz eman zuen haur maitea bere eskuetarik sainduarenetarat.

Zaldiak senditu zueneko karga berri, batere phisua ez zen hau, abiatu zen, bainan poseitua, bat batean izan baliz bezala, zalapartan, jo harat, jo hunat, jauzi handi batzu eginez eta bere hortzak erakutsiz, norbaiten ausikitzeke bezala.

Ixtorio hau khondatu duten autorrek erran dute, eta hek errana aise sinhesteko da, ifernuko izpiritu gaixtoek ikhusiz zer gerla San Riquiek egiten zeien, eta berdin San Maurontok zer egin behar zakoten, entseiatu zirela heien bien xahu araztera.

Santa Riktrudak, ikharan bere ume maitea fundi zakion, ez zuen gehiago zaldiari behatzen ere.

Haren etxeko hortha aitzinean zaudenak ere heia gorazlhasi ziren.

San Riquiek egiten du hirrisku hortan othoitz bat khartsua, eta hoirra non kausitzen den Mauronto haurra lurrean, dremenden minik gabe.

Ixtorioak erraten du haurra zalditik jautsi zela xori oraino ez aski lumatu hat, bere hegalak dardarikatuz, emeki, emeki, lurrean pausatzen den bezala.

San Riquieren zaldia apazegatu zen bat batean, eta abade saindua ereman zuen bere monazteriora.

Bere ustez izpiritu handia eta azkarra duten gizon batzuek erranen dute haurrak ez bazuen minhartu, hori izan zela, bakharrik errekontru uros bat, edo haren orduko zorthe dohatsu hat, finean, bertze hitzez, hala beharra.

Arima jainkotiarrek nahiago dute sinthesi san Riquieren eta santa Riktrudaren othoitzer esker izan zela beiratua minhartetik Mauronto ttipia.

Iduri zaut gisa huntan mintzatzeko moldeak balio duela hertzea, zoinaren arabera, Jainkoaren plazan behar bailitazke eman errekontrua, zorthea, hala beharra eta bertze holako elhe

sentsurik ez duten batzu. Guk zentzurik balin badugu, erranen dugu bethi: «Jainkoak nahi izan edo ordenatu du holako eta halako gauza edo bederen utzi ditu gertha ziten, debeka zitzazkellarik.»

[...]

Jadanik erran dut nola Adalbaud hil zuten gure herrietarat egiten zuen piaia batean. Haren bizia, osoki edifikagarria eta berthute girstinozko guziez edertua izan zelakotz, jadanik erran dutan bezala, saildu deklaratu izan zen.

Santa Riktruda, haren esposa, eskualduna, jadanik badakigu, bere haurrak alxatu zituenean, sarthu zen Marchiennes izena zuen toki hatetako monasterioan.

Hango abadesa edo superiora eгина izan zen, eta grado horrekin sailduki bizi eta sailduki hil zen.

Santa Clothesenda, bere ama bezala, eta haren ondotik, komentu berean abadesazat hautatua izan zen eta kargu hartan ere zen hil.

Santa Eusebia berdin sarthu zen Hamaiko komentuan, eta han sailduki bizi eta hil zen.

Santa Aldesenda, arras gaztea zelarik, jua zen zerurat.

San Mauronto, hirur sailda haien anaiak, abade gisa zuhurki eta sailduki gobernatu zuen hil artino Breuleko monasterioa. Hil izan zen hirur hogoi eta zortzi urthean.

Horra, beraz, familia bat zoinaren menbro guziak sailduak eta saildak izan baitire.

(M. Elizanburu, 1889: 1993, Lehenagoko Eskualdunak zer ziren, 68-72; gurea da letra etzana).

- 1- “Hagiografia eleberrirantz erroizten hastean (Arratsalde bat Auñemendiko Lorearekin I)”, Egan 69/1-2, 2016, 129-162 eta “Hagiografiatik kolonizazioaren legitimaziora (Arratsalde bat Auñemendiko Lorearekin II), Egan 70-1/2, 2017, 13-80.
- 2- Besterik uste zuen Onaindiak: “Auñemendi'ko Lorea, alan be, etzan edozelako nobela. Agirrek ba-ekian ordurako zelako lurra zapaltzen eban, aurretik be idatziriko lanak argi ta garbi diñoskuenez” (1964, 24 or.).
- 3- Gorago aurreratu bezala, hemen ez zaio begiratuko idazlearen teknika orojakileegiari edota bere burua eleberrian tartekatzeke erakusten duen zaletasunari, Agirre “gazteak” darabilen argudiatze diskurtsiboaren osagaitzat baino ez baitira hartuko horiek guztiak.
- 4- Iruzkindu gabe utziko ditugu eleberria garatzen den garaian sortzeke zegoen Frantzia delako kontzeptuaren erabilera eta geroago ere datozen hainbat anakronismo, itxuraz, narratibo-didaktiko.
- 5- Hemen ere ez dugu Onaindia irizkide: “Bizkaieraz dago, euskera errez ta aisa aituteko modukoan” (Onaindia 1964, 23 or.).
- 6- Euskaldun zenbaiten kritikak zirela eta, bazuen Agirrek, bai, normalean zerabilen euskararen zailtasunaren inpresioa: “Ba-dakigu zer esango deuskuen. Geiegizkoa dala euskereari emon gura deusagun garbitasuna” (“Zergatik galduten yakun euskerea”, Euskalzale 1899, 258 [in Onaindia 1964, 241 or.]).
- 7- Adskribapen ideologikoak gorabehera, iritzi argia zuen Lhandek irakurle xumearengana iritsi ahal izateko behar zen hizkeraz: “jakintza gabeko nekazari ta langileak, ta, xuberotarrak dionaz, jende 'xeek' irakurtzeko gutunak zuzendu nai baditugu, euskera adi-errea erabili biar degu” (Lhande 1923, 106 or.; gurea da letra etzana [aurrerantzean laburtua: g.l.e.]).
- 8- Ezaguna da euskaldun irakurleak aitzakia gutxi behar izaten duela euskaraz idatzitakoak ez irakurtzeko edota baztertzeko, eta are gutxiago baldin beste euskalki batean onduak badira testuak. Ezin euskaltzaleagoa zen “Kirikiño”-k berak 1916an konturatzeke konstatatu zuen moduan, hurbilagokoa egin ohi zaio bera bezalako edozein bizkaitar adituren gogo-belarriari Kanpionek goi-mailako gaztelania landuan egindako testua, Gregorio Muxikak gipuzkeraz egindakoa baino. Honatx haren hitzak: “Kanpion jaunak irakurri eban itzeikizun bat, Queiporen elez –gaztelaniaz, alegia–, baiña zelan? Euskerearen aldezkuntza ederragorik ezin entzun leike”; desberdina da egoera G. Muxikarenaren aurrean, ordea: “gipuzkera garbiz itz egin arren, an gengoan guztiok ederto ulertu geuntson” (1984, 147 or.; g.l.e.). Harrigarriro, gurean, gaur egun ere kontzesio-partikulak eta aurkaritza horiek hizkuntza bereko aldaerei jarri ohi zaizkie, eta ez hizkuntz sistema desberdinei.

9- Areago bizkaieradun ez direnen artean. Kontu hori, dena den, euskal irakurzaletasunaren malefizio endemikoekin lotua ere da eta ez da hau, ageria denez, haren aurkako exorzismoak egiten hasteko toki aproposena.

10- Beldur gara ez ote genukeen antzera pentsatu beharko –nahiz eta gaia, hangoa bai, baserritarren gogoko eta oso hurbileko izan zitekeen– hainbeste laudatu izan den Peru Abarkaz beraz ere. Autuon irakurketa ez gutxi, Azkuek prestatutako gaztelaniazko bertsioaren bitartez burutu direla sumatzeko bidea ireki izan da behin baino gehiagotan. Edota, are okerrago dena, –“fruituengatik ezagutuko baitituzue” zioen harako ebanjelari hark (Mt 7:20)– interes merkantilista hutsek burututako argitalpenetan oinarriturik (ikus, esaterako, azken urteotan gupidarik gabe argitaratu diren edizio irenduak).

11- Asaldatua gera ez dadin, ohar bekio hasieratik irakurleari ondarrutar idazle honek hikako formaren erabileran metodikoki dagien sarraskiaz. Ikus, besteren artean –eta ez dira gutxi “besteak”–, honako pasarte hauek: “Zergaitik, alabatxoa? -diño andra Luziak. Ik ondo jakin bear don. Iru egun da Arnaldo etxera agertu ez dala, ta bildur naz, guda barriren bat or beeko prankotarren kontra asmauta, eure Aita euskaldun gudarien buru ta zuzentzaille ipiñiko ez ete daben. Ta ez da gaur orain ogetamar urteko gizona [...]” (Agirre 1986 [1898], 27 or.; gureak dira aurrekoak eta ondoko aipamenetan datozen letrakera etzan guztiak); “Ez da ire Aita aspaldietan eizera joan” (27 or.). Edota beste hau: “Dana dago emen zarra, etxea ta etxeokak, eu izan ezik, Riktrudis. Gure semeak il ziran ezkerotik, Aita zarrak zankoa loturik dauka etxean, zu ikustean dauka bere poztasun bakarra, ta ez dau [...] Larunbat goizean, eu elizan intzan bitartean, Ozinbelzko Otxoaren morroi bat etorri jakon eske, ixil-izketan egon ziran biak, eta joan ziran, neuri agur bat egin baga, ta euri bere ez, Riktrudis! Astelen arratsaldean gagoz, ta ez da iñondik agiri, ezeren barririk ez da. Zer deritzan?” (28 or.). Edo alaba amari mintzatzen hasten zaioneko berorika-modu berehala kamustua: “Baiña, nondik, Ama, datorkioz ain bidebagako gogamenak?” (27 or.), eta handik gutxira: “Arriturik nauka, Ama, zuk Euskalerruari izan destazun maitetasunak” (31 or.). Eta hitanoaren esparruko azken bat, latza berau ere: “Bai, bai, ori bai; bein bere ez don, Jaunari eskerrak, gurasoen onerako ez dan gauzarik egin: maite dozuz ta maite abee; baiña zelan sartu az gizonen gauzetan, ta neuk ezer jakin barik?” (32 or.).

12- Honako irakurle honen adiskide batek (goraintzi, Karolina!) inoiz ez du ulertu nola R. M. Azkue jakintsuak ez zion ondarrutarrari arima garbitu, nahi beste penitentiarekin bazen ere, haren eleberria bere-berea zuen Euskalzale aldizkarian argitaratu baino lehen. Eta ezin, antza, nik adiskideari buruan sar lekeitiarra ere ia –ia hori ondo azpimarratua baina– ondarrutarra bezain hika-irristatzaile krudela izan zela lehen idazlanetan. Ez da haren Bein da betiko lanari (1893: 1986) begiratzea baino, horretaz ohartzeko: “Erruki aut, Katalin: erbien begiak dirudie ireak; edegirik dagoz, baiña lo; eta (auxe dogu damugarriena) iratzartueran negar egingo dabe [...] euskaldun garbien semea dozu [...]” (64-65 or.), “Aotik kendu daustak, Erroke; neu bere orixe itanduteko egon naz” (71 or.), “Ezai umea izan, Txanton; ori baiño gora-bera ta lor geiago dauko ak biotzean. Eu gaur Elizara baga, e?” (71

or.), “Au baiño barriraztasun arrigarriagoa iazo da an. Ago puskatxu baten” (74 or.), “Egon ai, Txanton; txarrena agertu dot eta egon ai” (78 or.), etab. Eta ez du joera hoberik erakusten Batxi Guzur izenekoan ere (1897: 1986): “Ulertu dok? Esaterako, neu naz iretargie ta iri begire naiagok, eta ik niri arpegi guztie maitraile biekaz ikusten deustak” (154 or.), “Egon adi, neurea esan daidan [...] Nik ikusi eztodan gauzarik eztago” (156 or.), “Eztot uste; baie euk gura dok eta eurrera” (156 or.; gureak dira aipuetako letra etzanak).

13- Ikus Lhande 1920 (frantsesez) eta 1923 (euskaraz). Balorazio-lanok, halere, ez ziren Txomin Agirre hil arte argitaratu.

14- Oso argi bereizi nahi izan zituen Lhandek lehendabiziko eleberria, zeharo gutxietsia, eta ondoren etorri zirenak. Haren iritziz idazle-trebetasun izango zirenak ere Auñemendiko Lorearen porrota eta gero garatu zituen Agirrek.

15- Era akademikoagoan adierazia zuen frantsesez, handik hiru urtera euskaraz eta iseka eginez idatzi zuena: “L'oeuvre [...] n'atteignit pas le grand public. La langue se pliait mal à ces exposés d'histoire ancienne et torturait dans une déclinaison difficile les noms barbares de Chilpéric (Txilperiko), Childeber (Txildeberto), Theodoric, Bladaster, Adabald et autres vénérables héros de l'époque” (Lhande 1920, 150 or.).

16- Pasarte horretan ondarrutarraren lehenengo eleberriaz baizik ez da ari baionarra, haren ustez “ondo asmatu” baitzuen Agirrek Garoa eta Kresala izeneko eleberriekin: “Orrelaxe, irakurgaikiñak bere gai mardula egiaren piperraz, itz samurraren gatzaz autzaztatzen dakianean, irakurleari Jaungoikoa'ren erakuspen samiñak polli-polliki isetsarazten diozka. Badira, bada, onddo onak bezela, irakurgai onurakorrak. Ori bera ondo jakitea izan zan Agirre'ren doai ederrena. Bazakien gure baserritarrak irakurtzen oituak eztiralako, gure gutunak laster bazterrera botatzen ikusi nai ezpaditugu, arlo goi ta meyak mutzirik saill errex ta adigarriak orientzat idatzi biar ditugula” (Lhande 1923, 105-106 or.; g.l.e.).

17- Onaindiaren ustez ere –Lhanderen ildo berean–, Agirrek ez zuen asmatu “erriari irakurgai ariñak, adi-errezak, gai ta arlo ulergarriak” emateko orduan (Onaindia 1964, 23 or.), izan ere, “gure baserritarrak ez eben ezagutu irakurgai au, eurai atsegin yaken gaia ez ebalako antza” (idem 24 or.; g.l.e.).

18- Geroago ere aipatua izango den Mixel Elizanburu, apaiz eta Salletarren Hazparneko ikastegiko buru izan zenaren lekukotasuna dugu horretan bortitzena –bakarra, agian– euskarazko literaturan: “nik ere erran nahi dut ez dezaketala begien bistan sofri neskato gazeta irakurtzalesak eta gutiago oraino hetarik zenbait itsusi, izilka eta gordeka roman deitzen omen diren liburuak leitzen dituztenak. Gizon gazte guziek jakin behar lukete halako neskatak hobego direla hartzeko baino uzteko” (1889 [1993], 64 or.). Eta inolako zalantzarik gera ez zedin, espresuki kondematzen zituen A. Dumas, G. Sand eta haiek

bezalako nobelagileen liburuak: “surat, surat, beharko dire aurthiki eta han erre liburu hek” (idem, 63 or.).

19- Jakina da Azkueri zor zaiola eleberriak daraman behin betiko titulua. Honatx lekeitiarraren hitz argigarriak: “Agirreren irakurgaiak izentzat Auñemendiko lorea artu eban. Egileak berak beste izen bategaz batzaldiratu (konkurtsuratu) eban. Riktrudis eritxon yaio baino lehago. Bere egilea Bilboratu zan baten «gizona, esan neutsan, Riktrudis izen gogorra da euskaldunen ezpanetarako, belarrietarako garratza. —Izen orixe eukan Arnoldoren alabeak eta... —Ba gorde Arnaldoren alabearentzat izen zakar ori, berea dabenezkero; baiña irakurgaiari, zeure buru ta biotzeko alabatxo oni, beste izen gozoago bat ezarri. —Zein?». Luzarotxo gogoketan egonda “Txomin, esan neutsan neure adiskide maiteari, frantsesez Pic d’Any deritxon mendi andi buru-zorrotz bati ango euskaldunak Auñemendi esan oi dautse. “Auntz-kumeen mendia” esan gura dau. Eta zure Riktrudis ori inguru aretantxe bizi ta gainera ona ta polit-polita zalako ¿Auñemendiko lorea ezin ezarri ete lekio izentzat?”. Izen auxe emon eutsan irakurgaigileak bere lanari. Arrezkero gure arteko askok zuberotarren Auñemendi Pirineotzat darabile. Agirrek berak bere lanaren lenengo orrialdearen bekoaldean oar auxe dakar: Auñemendi Montes Pirineos erderaz” (ik. Gartzia Trujillo 2008, XIX).

20- Musikazale sutsua izanik, begien aurrean zituen Azkuek Frantziak XIX. mendean eman zuen konposatzailerik ospetsuenarengan nobela huts hark sorrarazi zuen sedukzioa eta, zeharka izan bazen ere, sedukzio hark ekarri zuen probentzeraren munduaren proiektzioa. Mistralen eleberrian oinarrituz Charles Gounod-ek 1864an idatzi zuen Mireille opera entzutetsuaz ari gara.

21- Hori baino ez du erakusten adiskide zuen R.M. Azkuek hartaz egiten duen soslaiak: “Berez ere mendu ona, ayurri egokia, izakera bikaina zuen gure ikaskide Agirre'k, lur ongi layatu ta ezo batek galazia artzen duenez, apaiz baten ontasunak (birtuteak), artzeko. Paketsua zan, apala zan, etorkorra, ortzargia ta otzana. Ezti utsezko breska, argizai gabea zirudien aren biotzak. Arantze gabeko arrosarik eztala diote. Ura belarkia izan balitz bai. Odol-gorri izateak baditu odol-zurbilak eztauzkan alde bat edo bestetxo, alderantziak geyago. Odol-gorri geranok, lanean asteko, zainetan darabilgu baikortasuna: odol-zurbilak geyenak izan oi dira ezkor. Odol-gorri geranok iraunkorrago izan oi gera geron asmoetan, lanetan sendoago; baina gizartean bizi izateko, alde andia daukate aurpegi-txuri, ayurri biguñdun gizonak” (Azkue 1923, 71-72 or.).

22- “Iduritu zitzayon [Agirreri], lenago Villoslada'k bere Amaya omen aundikoa erderaz idatzi zuan bezela, berak ere euskeraz orrelako arlo zar eder bat bururatuko zezakeala, ta, Erriktruda donearen bizitza autaturik, argitaratu zuan bere Auñemendi'ko lorea” (Lhande 1923, 107 or.).

- [23](#)- “[...] le studieux cabinet où il avait tâché de faire du roman basque en compulsant les vieux livres d'histoire” (Lhande 1920, 151 or.; g.l.e.).
- [24](#)- Liburu bi hauen berri izateko ikus Auñemendiko Lorea liburuko 57, 83 eta 171 orrialdeetako oharra.
- [25](#)- Idem 167 or., 2. oharra.
- [26](#)- Ikus lan honen amaierako Eranskina.
- [27](#)- Urtarril-apirila bitarteko santuen bizitza baino ez zuen bertan eskaini.
- [28](#)- Maiatzekoa bide da Santa Riktrudisen jai erlijioso, 12koa zenbaiten ustez, 17koa, aldiz, Haristoyren eta beste hainbaten iritziz (Txomin Agirre barne).
- [29](#) - Topikoen artean geratu da Villosladaren idazlanak Unamunorengan sortu omen zuen zirrara.
- [30](#)- Onaindiaren hitzak dira: “Agirre'k bere lenengo nobelarako, Viloslada'k bere Amaya idatzi eban lez, berak be olako gai zar bat arrotu leikela-ta, Riktrudis deunaren bizitza aukeratu eban” (Onaindia 1964, 24 or.; g.l.e.).
- [31](#)- Honela mintzo da Agirre “Il gaua” kapituluaren hasierako lehen oin-oharrean: “biak irakurri dituanari nire Il gaua guztizko txiro ta narratsa irudituko jako” (111 or.).
- [32](#)- Antzeko xede liturgikoa erakutsia baitzuen hamabost urte lehenago Menjoulet bikarioak ere bere Saint Amand liburuxkan: “Souhaitons que la sagesse épiscopale trouve opportun d'y introduire, suivant toutes les règles canoniques, l'office de saint Amand et celui de sainte Rictrude, puisque le martyrologe romain n'a oublié ni l'un ni l'autre” (Menjoulet 1869, 31 or.; g.l.e.).
- [33](#)- “Quelques historiens en ont fait une fille de l'Aquitaine ou de la Gascogne; mais c'était incontestablement une Basquaise. Qu'elle soit née à Toulouse, comme l'avance un seul auteur, contre toutes les apparences, ou dans quelque autre ville de la Novempopulanie, il n'en est pas moins vrai qu'elle était de «la race agile et guerrière des Vascons», suivant l'expression du plus autorisé des biographes, Hucbald, qui a soin d'ajouter, avec toutes sortes de détails, que ces Vascons étaient les anciens Vaccéens du haut des Pyrénées” (Menjoulet 1869, 23 or.).
- [34](#)- Nonbait jesuitaren hizkera gordinagoa delako ez da hitzez hitz itzulia lehendabizi (1890-1891 bitartean) Bilboko Mensajero del Sagrado Corazón de Jesús aldizkarian agertutako eleberraren pasartea. Hona jatorrizkoa “Al lector” izeneko hitzaurretik hartua: “aunque novelista parezco, soy sólo misionero, y así como en otros tiempos subía un fraile sobre una

mesa en cualquier plaza pública y predicaba desde allí rudas verdades a los distraídos que no iban al templo, hablándoles, para que bien lo entendieran, su mismo grosero lenguaje, así también armo yo mi tinglado en las páginas de una novela, y desde allí predico a los que de otro modo no habían de escucharme, y les digo en su propia lengua verdades claras y necesarias que no podrían jamás pronunciarse bajo las bóvedas de un templo” (Coloma 1890, 3-4 or.).

[35](#)- Besterik pentsatu ahalko balitz ere, inoren kuriositatearen eta erdal aldizkariren baten testu-premien seinale hutsa zen –baina ez inondik ere eleberriaren arrakastarena– Agirrek Azkeri eleberria argitaratu baino egun batzuk lehenago idatzitakoan atzematen dena: “¿Que hay de Riktrudis? Como ni «Euskalzale» ha dicho una palabra, ni tú me has escrito acerca de esa pobre hijuela mía [...] Si, como presumo, no te gusta la noveluca, remíte[me]la por favor para que corregida y aumentada y traducida, vea la luz pública en San Sebastián, de donde me piden” (ik. Gartzia Trujillo 2008, 36 or.; g.l.e.). Era berean, eta tinte folklorikoak gorabehera, ustezko arrakastatik bainoago, obrekiko hurbiltasun ideologikoagatik etorri zizaion Agirreri eleberria “Comunión Tradicionalista”-ko El Correo Español agerkari karlistan argitaratzeko gonbita. 1909ko gutun batean zioen bezala, “aquel periódico madrileño” interesatuta zegoen Kresala eta Auñemendiko Lorea eleberrien gaztelaniazko itzulpenak atalka (“como folletín”) kaleratzeko (ibidem, 115 or.).

[36](#)- Zerbait laudatu behar zela eta, kontraesan diskurtsibo guztien artean honako elementu hauek ikusi zizkion Lhandek aurrerago ondarrutarrari aldeko: “Agirre'k dauzkan iru trebetasun bereziak: gai errexia, izkuntza jatorra, arlo goxo ta parrebidetsua” (Lhande 1923, 106 or.). Baina horien eskasiak ere ez dirudi, ez, lehen eleberriaren porroterako arrazoi aski.

[37](#)- Gogoratu “lenagoko kondaira zarrak jostea” omen dela Agirrek gaizki egiten duena (Lhande 1923, 107 or.).

[38](#)- Dena den, Lhandek euskaldunago bilakatu zuen emakume santuaren izena bere idazkietan, Agirrek etengabe zerabilen izena gorabehera, Erriktruda deitzea erabaki baitzuen bere artikuluan.

[39](#)- Aitortu ala ez, Marchienneseko monasterioaren eraginez Hucbaldo San Amandokoak hamargarren mendean idatzitako Vita sanctae Rictrudis delakoa antzematen da iturri gisara. Agirrek Menjouleten erreferentzien bidez ezagutu zuela ematen du. Eleberriaren izenak ere handik eratorria dirudi “Sic ex eisdem impiis et sine Deo prodiit hominibus, veluti solet rosa de spinosis efflorere sentibus”, edo Menjouletek ematen duen moduan, “elle brillait au milieu de ses compatriotes idolâtres, comme une rose brille parmi les épines du buisson” (Menjoulet 1869, 23 or.).

[40](#)- Ezagunak dira euskaldunen kristautzearen kronologiaz mintzatu direnen arteko eztabaidak eta desadostasunak. Batzuk goiz-zale, berantiarrago besteak, VI. menderako ia zeharo

bukatua iritzi izan diote zenbaitek kristautzeari. Honela orokortzen du Mañaricuak, esate baterako: “la Evangelización de los vascos se desarrolla cronológicamente al igual que en el resto de los países vecinos de Europa. Ni se adelanta, ni se retrasa” (Mañaricu 1986, 48 or.). Nolanahi ere, kronologikoki babestuago uzten du Agirrerren eleberria Larrañaga Elorzaren hipotesiak: “la termoluminiscencia y el carbono 14 han venido a dar razón, según parece, a los que, a partir de otras vías de aproximación, habían retrasado hasta los años críticos en torno a las postrimerías del primer milenio el momento de las últimas y decisivas batallas contra el paganismo de ciertos reductos del área pirenaica y de la zona holohúmeda del país, batallas de las que los relatos sobre los jentillask y el mítico Kixmi serían un eco” (Larrañaga Elorza 1991, 621 or.).

[41-](#) Agirrek ezin hobeto ezagutzen zuen Menjouleten liburuxkak dioenez, “[...] c'est la grande guerre que les Vascons eurent à subir en 637” (Menjoulet 1869, 8 or.; g.l.e.).

[42-](#) Eleberriaren gerta-tokia mugatze aldera, eta Agirrerengan izan zezakeen eragin zuzena tarteko, Menjouleten aierua liteke berriz ere ohargarriena: “[...] on pourrait induire légitimement que le quartier-général des Vascons était en Soule et que Mauléon, avec son fier château perché, comme un nid d'aigle, sur un monticule escarpé, était la capitale de ce peuple «agile et belliqueux», ainsi que les chroniqueurs l'appellent” (Menjoulet 1869, 10 or.).

[43-](#) Menjoulet-ek dioenez, bi bidaia egin zituen Amandok Baskonia delakora, lehendabizikoa 633. urtearen inguruan –Agirrerren eleberriari dagokion garaian, hortaz– eta bigarrena 665ean, eta “tel fut le succès de cette double mission qu'à partir de cette époque, les chroniqueurs qui continuent, pendant près de deux siècles, à raconter les nombreux faits d'armes des Vascons, ne parlent plus ni de leurs superstitions, ni de leurs pratiques payennes” (Menjoulet 1869, 3 or.). Hots, Amandorekin zeharo kristautu omen zen euskaldunen lurralde oro. Hortik, bada, Baionako bikarioaren liburuxkaren izenburua: Saint Amand, apôtre des Basques.

[44-](#) “Beste euskaldunak”, Agirrek eleberrian dioenez, kristauturik zeuden ordurako, igorri zitzaizkien misiolariei esker: “Naparroako erribera aldean [...] Done Paulo Jenteentzat Bialduak”, “Done Saturninok Iruñan”, etab. (ik. Agirre 1898: 1986, 82-83 or.), “baiña aretarikorik etzan mendietaraiño eldu [...] Geroago, pixkaka, pixkaka, sartu zan Auñemendi zeruetako argitasuna, ta oraindio ez gara kristiñauok ain asko” (83 or.). Hala moduzko kristauak, edonola ere, Mendiolatarrak bezalako familia batek kristauki jokatzegatik gorrotatua eta iraindua izan zenean, inor ez omen zen haien alde agertu: “ez egoan Auñemendin orretarako ausardirik eukan gizonik” (133 or.).

[45-](#) Ongi asko zekien Agirrek euskaldunaren eta fededunaren arteko fusio mistikoaren diskurtso- eta legitimazio-jolasean ari zela eleberri hartan.

- [46](#)- Honako hitz hauekin aurkezten du Agirrek Peru padarraren gizarte-eginkizunaren garrantzia: “Igarle baten antzera itz egiten baekian” eta, frankoen aurkako guduei ekin behar zitzaienean, “bere aotik urtendako itz gorituak euskaldun gudarienak berotu oi zituan” (ikus Agirre 1898: 1986, 45-46 or.).
- [47](#)- Ezin nahas daiteke honako irudi hau kristauren batek proposatu zuen “kristau anonimo” delako kontzeptuarekin, baina baluke, bai, euskal literaturak ekarpen honekin teologia larriaren liburuetan agertzeko motiborik.
- [48](#)- Oso da interesgarria lauburuaren erdigunean ere ikusten den gurutzeari oraindik kristautzeke zegoen Auñemendiko saltusean eman nahi izango zaion funtzio sinbolikoa, bertako sinesmen zaharren aienatzea ekarriko baitu erlijio berriaren –kristautasunaren– ikur honek. Horrela, nonbait bertako erlijio zaharra sinbolizatzen zuten laminen –espíritu gaiztoen– kontra borrokatzeko euskaldunek erremediorik ez zutenean (“gizonik indartsuenak adore baga geldituten ei ziran lamiñak ikustean bakarrik, eta ez ei zan iñor azartuten euren kontra il edo bizi jokatutera” [Agirre 1898: 1986, 78 or.]), “etorri zan Euskalerrira kanpotar on bat, elizgizona edo olangoa, paparretik bera kurutze eder bat ebalá; ta kanpotar orrek esan ei eban berak [...] kurutzearen izenean kenduko zituala lamiñok gure lurretik”; eta, halaxe, fede berriarekin lotutako erritualen bat burututa (eta, besteren artean, honako hitzok esanda: “kurutzean ildako Jaungoikoak ondatu zaizala inpernuko leize zuloan” 78 or.) lortu omen zuen laminak zeharo kanporatzea: “ordutik aurrera ez ei da ikusi lamiñarik gure lur ta ibaietan” (idem). Kristautzea sinbolizatu nahi zuen ipuin gisako haren atzean, halere, Riktrudisek argi ikusten du “bere erakutsia badauka[la]” (79 or.), “orrek esan nai dau kurutze doneak inpernuko gaizkin danen kontrako indarra daukala, bertan, kurutzean, gure Jesus maitea il zalako” (idem) eta are gehiago, “esan gura dau gaiñera kurutzean ustekida andi bat euki bear dogula, ta kurutzetarrak, naiz ta euskaldunak izan ez, izan leitekezala maitegarriak, kanpotik on egitera egorri zan elizgizon ori legez” (idem).
- [49](#)- Ezin ahatz daiteke erlijio bat –kristaua, kasu honetan– sustatzen duten osagai funtsezkoak direla santuak eta santuek islatzen duten sinesmena, eta haien bizitzaren kronikaren garapenerako puntualki elementu mitologikoak edota errealitate fisikoan ezinezko direnak –egiten omen dituzten mirakuluak, esaterako– tartekatu ohi badira ere, errealitatearekin duten antza eta irudia direla azken batean nabarmentzen eta bilatzen diren faktorek, gainerako erlijioekideen artean sinesgarri eta eredugarri izatera irits daitezten. Ezinbesteko, beraz, egiantzekotasun-alderdia.
- [50](#)- Hemen horretarako aukerarik ez bada ere, interesgarria litzateke Riktrudisen santutze-bidearen irudia osatzen hastea. Esate baterako, gainerako ahaideak ez bezala (eta ez aita eta ez ama bezala), neskatoa larunbatean –Kristoren aurreko Lege Zaharreko sabbath egunean, jakina– elizara joan ohi dela esatean (Agirre 1898: 1986, 28 or.), Auñemendiko errealitate gordinetik at bizi zela aitortzen ari zaigu eleberrigilea, hogeita bost urte izan

arren ez baita ohartu ere egin frankoen azken jazarpenaz eta auñemenditarrak antolatzen ari diren erantzunaz. Hori bai, ordurako bi urte daramatza Amando gotzain frankoaren gidaritzaren pean eta hark dioena du eginkizun: “nire arimearen gidari zuzena ia urte bi onetan zu zara, zeure gogoa da nirea” (36 or.). Baita, geroago ikusiko den bezala, frankoen aurkako guda desmobilizatzeko orduan ere.

[51](#)- Gutxi batzuk baino ez, erbestera ezkontzera joan zenean ikusiko zen bezala: “Aide gitxi eroan ditu Mendiolako alabeak, zerren senitartekorik geienai txarto iruditu jakoen Riktrudisen labankeria” (1898: 1986, 131 or.; g.l.e.).

[52](#)- “Quelques proches de la jeune fille s'opposèrent à ce projet [ezkontza, alegia], par un sentiment de haine pour le sang français, peut-être aussi parce qu'Adalbaud était chrétien; mais Ernold et Lichie donnèrent volontiers leur acquiescement” (Mejoulet 1869, 24 or.).

[53](#)- “Adalbaud se rendait en Vasconie, pour des affaires de famille; avant d'y arriver et lorsque'il était encore dans l'Aquitaine, il fut mis à mort par les arents mêmes de Rictrude, toujours mécontents de son mariage (vers l'an 650)” (Mejoulet 1869, 24 or.), Eta antza denez, eleberrian irudikatzen den Auñemendiko jende guztiaren onespenearekin hain zuzen, izan ere, “Riktrudisen kontra danak [euskaldun kristauak eta fede gaiztokoak, alegia] ao batetik itz egiten eben” (Agirre 1898: 1986, 133 or.; g.l.e.) Adalbaldorekin ezkontzera joan zenean. Salbuespen bakarra Peru padarra izan omen zen.

[54](#)- Portunen ustez, kristautzean datza alienazioaren eta inbasioaren punturik garrantzikoena, hura gabe euskaldunek garbi ikusiko bailukete frankoen inbasioaren izaera eta zalantzarik gabe abiatuko lirateke haien aurkako gudura. Horregatik, besteak bestedio, dio: “Tximista batek erreko al ditu ba [kristau] danak! Danak gero, kristinauen astarrenik gure mendietan gelditu ez dedin” (Agirre 1898: 1986, 52 or.).

[55](#)- Agirrek ez bezala, “Auñemendi guztia[k]” eta “euskaldun agintari guztiak ere” (“Ubero zarrak berak [...] ez eritzola ondo Riktrudisen egitadeari”) uste zuten ezen, zigor bezala, “etxakoen itxi bear geiago Euskalerrian sartzen”, “bizi eitezala Erdalerrian beti” (Agirre 1898: 1986, 131 or.).

[56](#)- Eleberraren erredakzio-unean zertxobait lausoago agertu zuen Agirrek gerrarekiko jarrera: “Dunduritzen [txalotzen] det guda zuzena, bear danean,/ dierriaren [aberriaren] alde izatean,/ ta Eleizarentzat mesedezkoa;/ baiñan oiezaz gaiñetikoa/ eripetzen [kondenatzen] det nere anima bar-barrenean!” (“Ai balekite!” poema (Euskalzale, 1897, 266 or.; in Onaindia 1964, 144 or.).

[57](#)- Jakina, bigarren atalean ikusiko den bezala, ez du traiziotzat hartu nahi izango Agirre eleberrigileak Riktrudisek egiten duena. Areago, han edo hemen zalantzazkorik gerta ez dadin, kartsuki zurituko du haren portaera bitarteko kasikoenak eta topikoenak erabiliz (ikus

hamalagarren kapitulua): “Maite dot neure mendia; tokirik ederrena deritxot, eta beragaitik, beste Lurbira guztikoak salduko nituke. Emengo arri bat beste errietako jauregi bat aña badala uste dot, bertan daukadaz neure gomutak, bertan neure guraso ta anaien azurrak. Ez dot nik Euskalerrria alde batera itxiko egundaiño. Narioian tokira narioiala patuak edo Jaungoikoak, euskalduna eroango nau, euskaldun biziko naz toki guztietan. Neugaz joango dira erririk erri Euskalerrria, bere izkerea ta bere ekanduak; euskerea erakutsiko dot nonnai, neure erritarren lege zarra adierazoko dot, ald doan giñoan. Nire gomutea, nire adimena, nire biotza, nire izakerea, euskaldunarenak izango dira beti; ta edozein lekutik, nire begiradarik gozoena neure mendientzat izango da, ta nire arrenik bero, sutsu ta onena euskaldunentzat eta euskeraz egiña. Euskaldun izakerearen zabaltzaillea izan gura neuke nabillan tokian nabillela. –Zergaitik, ain onak bagara, zergaitik zabaldu ez geure ontasuna? Ez diñogu, ta egiaz, erbestekoak euren ekandu txarrak gugana dakarrezala? Zergaitik, bada, guk, areen ekanduentzat muga gogor bat ipinteari emen jarraituaz, ez doguz gureak erbestean zabalduko, ereti ona dogunean? Norabaitera joan bear dabenean, zergaitik euskalduna ez da izango euskaldun Lurraren alderdi guztietan, kristiñauak kristiñau izan bear daben gisara? Zergaitik gure arraza menditarra besteak baiño geiagokoa ta ohea dala ulertrazo ez?” etab., etab. (Agirre 1898: 1986, 128-129 or.). Azken buruan, “«Euskaldun nazan aldetik euskaldundu, kristiñaua nazan aldetik kristiñautu»: ori da nire oinkada ta ibillera guztietarako daukadan azalkai ta gogo errimea” (129 or.). Ez du, esan bezala, Agirrek traiziotzat hartzen Riktrudisena, baina bai, ordea, berak testuratzan dituen añaemenditarrek, eta saltusean, gainera, ez da santu izango denak egindakoa ulertzen duenik, ez eta sinesmen berria hartua dutenen gizataldean ere, zeharo sozializatu baita traizioa egin izanaren iritzia: “Gora-goraka dabilz Aumeñendin gizon ta emakumeak, zar ta gazte, andi ta txiki, aberats ta lander, kristiñau ta fedebagakoak. Riktrudisengaitik eta bere laguntzaille guztiagaitik, arao, birao ta zakarkeririk zatarrenak esaten ditue” (131 or.; gureak dira letra etzanak).

58- Ez da hemen aintzat hartuko arrazoi ez-ideologikoen artean dagoen aurrenekoa eta garrantzizkoena, hau da, euskaldunok kromosometan zizelkatua bide daragamun letra idatziekiko herra. Argigarria da, halere, Azkuek 1925ean euskaldunon irakurzaletasunaz egin zuen konstatazioa: “y esto es más de tenerse en cuenta tratándose de un pueblo como el nuestro, tan poco aficionado a la lectura” (Azkue 1925, 413or.; g.l.e.). Eta gogoratzeko modukoak, halaber, garaiko intelligentsiaren baieztapenak: “Euskaldunek ez dugu biziki maite ez irakurtzea ez idaztea; orgatik, Kanpion jaunaren azken gutuna bezelakoak andiegiak, lodiegiak dira guretzat. Ez orrialde aundia dutelako bakarrik, baizik eta jakinduriz aberasegiak diralako. Lan ortarako ni bezelako alperrak direnak gutun laburrak naiago ditugu larriak baño. Laketago zaizkigu erakaspenak itz gutitan ematen dituztenak; gutun lodiak izitzen gaituzte” (Larreko 1930, 1. or.; g.l.e.). Eta beheraxeago: “Bere oraingo gutun ori [Euskariana izeneko idazlanaz ari da, noski] ¿zenbat euskaldunek erosi ote dute? Eta erosi dutenatarik ¿zenbatek irakurtu ote dute?” (idem 3 or.).

- [59](#)- Eta horrezaz gainera, ikusi dugun bezala, emakume santu baten ustezko bizitzaren derrigorrezko irudikatze-errepresentazio literalak talka eta mugimendu larriak sor ditzake eleberriak berez irekitzen dituen aukera alegoriko-metaforikoen garapenean.
- [60](#)- Eleberriaren ohar batean aitortu bezala, “ez neuke gura neure Eliza Ama Done Maite Bedeinkagarriari ondo ez derizkion gauzarik txikiena erakutsi: lenago il” (Agirre 1898: 1986, 120 or.).
- [61](#)- Bere burua “zuhur” gisakotzat zeukan etxe barneko etsaien aurrean: “Hemos quedado en reunirnos pronto los del bloc de los sensatos en San Sebastián o en San Juan de Luz” (1909.03.11ko gutuna: Gartzia Trujillo 2008, 125 or.).
- [62](#)- Ez zen urruti Agirre 1893an, Zumaia-ko moja-komentuan kapilau zelarik, Donostian kaleratutako El Cántabro aldizkari karlistak lehen alean jaso zuen aldarrikapen hartatik: “Consecuentes con nuestros principios, defenderemos El Poder temporal del Papa, la Unidad católica, la reivindicación del régimen foral (legue zarra) y su corolario, la descentralización administrativa, la Monarquía tradicional, como único medio de conseguir los fines expuestos” (ik. Navarro Cabanes 1917, 195 or.).
- [63](#)- “Tres muy amigotes del señor Azkue, uno de ellos [Agirre] que habla y escribe bastante bien el euzkera, pero es un carlista furibundísimo, otro [Karmelo Etxegarai] que no es carlista y habla y escribe el euzkera, pero no bien y que debiendo escribir crónicas no las escribe, y el tercero [Julio Urkixo] que ni habla ni escribe el euzkera, pero habla y escribe acerca del euzkera” (ik. López Antón 1996, 144 or.; gureak dira parentesien artekoak eta letra etzanak).
- [64](#)- Konparazio baterako, honela baloratzen zuen Etxegaraik Agirreren idazlanak El Correo Español aldizkari gogaidean agertzearena: “No veo que la inserción de un trabajo literario que uno escriba, en el folletín de un periódico político, suponga identidad de criterio con este periódico ni las cuestiones que se relacionan con los Poderes públicos” (ik. Gartzia Trujillo 2008, 117 or.).
- [65](#)- “Hace tiempo que tengo aquí el prólogo de Echegaray: no te lo he querido enviar hasta saber tu resolución”, ziotson Agirrek Azkueri 1898ko urtarrilaren hasierako gutun batean (ik. Gartzia Trujillo 2008, 36 or.). Eta honela “erantzun” zion Euskalzalek –Azkuek, alegia– urtarrilaren 13ko alean, eleberriari hasiera emateko oharrean: “Geure poza ta lan apaiñ onen edertasunak adierazoteko esango gendukez gauza asko; baiña entzun Etxegarai-ri, guk baiño obeto ta zeatzago ta ezauera geiagogaz itz egingo dau-ta” (in Euskalzale, 1898.01.13, 12 or.).
- [66](#)- Ezaguna da liberalak bezainbeste kontserbadoreak eta integristak elkartu zirena Kubako espainiar aginte koloniala defendatzeko jarrera eta aldarrietan. Haiek sortutako giro

bortitzaren gordina zela eta, Aranatarrak bezalako abertzale zenbaitek alde egin behar izan zuten orduan etxetik eta erdi sasiraturik aritu.

[67](#)- Nahiz eta ez dirudien azken emaitzaren kalitatean sinesten zuenik. Honela mintzatu zitzaion Azkueri 1897ko irailaren hiruan: “Dirás que trabajo poco? Más que nunca: estoy entregado en todos los ratos libres a mi novela Riktrudis. No sé qué saldrá, pero saldrá algo que valga muy poco, pero que a mí me cuesta. Veremos si te satisface” (Gartzia Trujillo 2008, 33 or.).

[68](#)- Zalantzan jarri ezinezko euskaltzaletasun betekoa zen harena, 1899an “Zergaitik galduten yakun euskerea” artikuluan lehendabizi, eta geroago, 1916an, “Euskeraren alde” izeneko diskurtsoan erakutsi zuen bezala (ikus, hurrenez hurren, Onaindia 1964, 238-242 eta 255-259).

[69](#)- Eleberriaren uneren batean besterik dirudien arren, agerikoa da darabilen bibliografian bertan ez zela Agirre dokumentatzea, datak eta datuak zehatz eta exhaustiboki lantzea gogoko zuen ikertzailea. Ari dugun urtean bertan argitaratu zuen “Aita Larramendiren bizitzaren berri labur bat” artikulua “historikoan”, esaterako, “etorri narratiboak” hartzen du toki gehiena eta, harrigarriro, data bakar bat baino ez da hamaika orrialdetan barrena eskaintzen, andoaindarraren heriotzarena hain zuzen (ikus Onaindia 1964, 242-253).

[70](#)- Ezin jakin, dena den, zenbateraino zen Agirreraren inguruan hedatua Duvoisinekin Joanategiri euskal emakume santuaren irudia errebindikatzeko zuzendu zion proposamena.

[71](#)- Karlismoaren kontrako beligerantzia hark berak bulkatu zuen handik bi hilabetera Baserritarra igandekaria sortzera. Azpimarratzekoa da, edonola ere, Arana lortzen ari zen zabalkundea, El Partido Carlista y los Fueros Vasko-Nabarroren izenekoaren lehen bi edizioetako 15.000 aleak, esaterako, Nafarroa eta Lapurdiraino iritsi baitziren hamabost egunetan.

[72](#)- Proposamen orokorrean sorrarazten duen kontraste larriagatik azpimarratu nahi genuke eleberrian nabarmentzen ez den Erromako elizaren datua, izan ere, euskal unibertsoa – Auñemendiko– jende gehienak neskatoa traidore bezala hartuko zuen bitartean, unibertso horren akulturazioa ahalbidetu eta sustatu zuten indarren –Erromako elizaren– eskutik etorri baitzen gero haren beatifikazioa, euskal unibertsuaren nahien eta asmoen ikurra balitz bezala ezarrita utzirik.

[73](#)- Eleberri historikotzat hartzen bada ere, erdi ahazturiko tradizio erlijioso lauso batek ederreztatutako pertsonaiaren irudia da, ezer baino lehen, Agirrek libururatu nahi izan zuena eta, XIX. mendearen amaierari antzeman uste zizkion gizarte-paralelismo eta analogiez baliaturik, euskaldungoari eredu moral, sozial eta politikoa gisara aurkeztu nahi izan ziona.

- [74](#)- Agirrek berak aitortua da nolako dokumentazioa erabili zuen Euskal Herriaren kristautzeari zegozkion pasarte historikoetarako eleberriari heldu zionean (ikus 1986ko edizioan 57, 111 eta 171 orrialdeetako oharra; testua arintzearen, aurrerantzeko erreferentziak orrialdezenbakiarekin bakarrik emango dira).
- [75](#)- Zilegi baledi Azurmendik berriki idatzitakoa (2017, 46 or. eta hk) Agirreren garaira eramatea eta parafraseatzeko aukeraz baliatzea, zalantza liteke ez ote zuen orduko irakurleak honelatsu pentsatuko: “Inork ni kristau deklaratu nintzan baino lehen [...] banuen identitate bat: euskalduna nintzen hain zuzen. Gero etorri da kristaua izatearena, goitik ezarria, inbaditzaileek hala edo hola guri eratzikia. Zer dela-eta kontrajartzen dizkirate orain, bada, ezin nahas daitezkeen kategoriak? Zer dela-eta esaten didate kategoria haietako bat, nire identitateari gainjarri zaion estalki hutsa baino ez dena, lehenetsi behar dudala eta hura nire egiazko nortasun bilakatu?”.
- [76](#)- “Euskaldun, fededun” errefrauekin adierazi nahi izaten zena inor gutxi jarriko zuen ezbaian XIX. mendean. Ordurako euskal identitateak berezko osagaitzat zuen faktore kristaua. Alabaina Agirre prest zegoen “jakintzat emandako” horien jolasa historiaurreraino eramateko (kristau ote zen euskalduna Kristo baino lehen? Arnoldok baietz dio: “Euskaldunena izan da beti kurutzeari Lauburu-ren izenagaz” [79 or.]).
- [77](#)- Gogoratzekoa da, Riktrudisek egindakoa traiziotzat bizi dutenen perspektiba ez galtzeko, nola neskatoak bere Herriaren lege, sinesmen eta ohitura zaharrak baztertzen dituen eta nola erbestetik etorritakoek inposatutakoak –fede, lege zein agintari– bere-bere egiten dituen. Eta euskal agintari baten alaba izanda, eta bere jokamoldeak sorraraz ditzakeen distortsio politiko-sozialei eta gatazkei begiratu ere gabe, nola ez duen eragozpenik buruzagi inbaditzaileekin ezkontzeko eta, jaioterria utzirik, frankoen urruneko gortera bizitzera alde egiteko... maitasun-itxura hartzen duen nerabezaroko apeta huts bategatik.
- [78](#)- Haren inozotasuna eta argiztapen santua gorabehera (berea den erabakitzat hartu beharrean, zeruko aginduztat hartzen baitu bere portaera eta gertakari oro, “alan gurako eban Jaungoikoak” edo “datorrena datorrela, Jaunaren eskuetatik dator [...] Egin bedi beti Bere naigura donea” esanez [148 or.]), geroago ere, erbestera –Ostrabentora– bizitzera joandakoan, gogoan finko iltzatua izango du nolakoak izan ziren bere traizioaren tamaina eta oihartzuna: “Riktrudisek bialtzen zituan Euskalerrira bere begiradarik bigun, gozo ta eztitsuenak... eta Euskalerritik biurtuten jakozan Riktrudisi arao ta birao donga ta ikaragarritzkoak. Riktrudisen biotzak: «maitea! neure maitea!» esaten eutsan Auñemendiri... ta Auñemendiko basoetatik erantzuten jakon: «madarikatua zu, ta madarikatuak zureak!»” (147 or.; g.l.e.).
- [79](#)- Fama hori dauka Portunek, horrelakoa omen baita “umil eta itz biguneko” agertzen denean ere, batzarrean Mendiolako Arnoldori zuzentzen zaionean bezala (ik. 43 or.).

[80](#)- Gertakari akulturatzaile nagusia eleberria kaleratu aurretik zetorren laburbildua, zuritua eta nabarmendua Karmelo Etxegaraik prestatutako hitzaurrean: “Euskalerrriak bere kondairan duen gertakizunik aundiena da Euskalerrriaren kristautzea. Biotza poztutzen digun gauza da, Aitor-en semea izatea, ¿baiña Kristoren semea izatea ezta milla bider aundiagoa? Aitor-en semeak Kristoren seme biurtu ziranean agertu ziran Euskalerrriarentzat egun berri zoragarriak. Ori ikusi nai ez duena, txit itsutua dago” (Etxegarai 1898, 12; g.l.e.).

[81](#)- Ezin ahantz daiteke Arnaldo ez dela “beste” euskaldun bat gehiago, agintari nagusietakoa baizik: “ia bere bizitza guztian euskaldun gizonen nagusi izan da” (27 or.). Are gehiago, une batean Riktrudisek aipatu dituen eta “esango dozan gizon guztiak baiño izen andiagokoa da ire Aita” (29 or.; g.l.e.). Horrez gain, odoleko konpromisoa darama zainetan iltzaturik: “Arnoldok bere zanetako odolagaz ortxe busti dau sarritan gure lurra ta ortxe nunbaiten ikusi ditu jausten bere seme morrosko biak” (27 or.).

[82](#)- Agirreri nahi gabe eta behar baino gehiagotan itzuri egiten zaion pertsonaia bizi, gaizto eta harroputza izateaz gainera, maite duenaren menpean egoteko bezain sentibera ere bada Portun fedegabea (ik. 53-55 or.). Eta areago, baita sanoa (“zer dauka zer ikusirik siñiste bat edo beste eukiteak gizonak geiago edo gitxiago balio izateko?” [54 or.]) eta hipokrisiarik gabekoa ere bai (“ez dot nik sinisten ez dodan gauzarik esan gura, ta ez dot esango bere” [idem]). Dena den, asko itxaron behar du irakurleak –ia kristau bilakatzeko unera iritsi arte– Portun “fedegaiztokoa” benetan nolako liderra den jakiteko: “Portunen izenak beste Euskalerrriko guztiak illunpetan daukaz, jana. Ez da bera motel ta argibakoa, azkarra da, sendoa, zala, okerra, ausarditsua, esku biak nun daukazan dakiana” (145 or.).

[83](#)- Maiz asko “Euskalerrria” delakoa azaltzen da Auñemendiren orde z jarria, beronen sinonimo garbitzat (ikus, esaterako, 27 or., 28 or., 31 or, 62 or., 116 or., etab.). Eta ez du besterik erakusten “euskaldun” hitzak ere, Auñemendiko biztanleak adierazteko agertzen baita beti.

[84](#)- Tasun hori eta gerlari-senaren ñabardura zehatzenak Gaixpar, Uberoren morroi kristauari zor zaizkio (ikus 145 or.).

[85](#)- Irakurleak ondo dakien bezala, maitasun zapuztu batetik eta berekoikeria eta jeloskortasun-egoera hutsetatik bailetarren agertzen da irudikatua eleberriaren problematika nagusia, deribazio kulturalak eta politiko-militarrak barne, eleberri honetan konstante bat baita istoriorako interesgarria ez den errealitate historikoari muzin egitearena eta zinez soziopolitikoak ziren arazoak pertsonalak balira bezala tratatuz agertzearena.

[86](#)- Monoteismoetan ohikoa, fede kristauak ere egia eta arrazoiaren monopolioaren erabateko ziurtasunaz bedeinkatzen ditu hartan sinesten dutenak. Hortik, gero, fede-kontutan inoiz ez agertzea erru-aztarnarik, errudunak beti baitira “besteak”, sinesgabeak, baita fede berri hori estrategia kolonialistekin nahasturik doanean ere. Errukiorki eta frankoak auñemenditarren zapaltzaile direla ahantzirik lasaitzen du, esate baterako, Adalbadok emaztea honek

“neuretarrak zeuri ez ondo begiratuteak min emoten deust” esaten dioenak: “Eta zer egingo deutzazu? Gurea al da errua? Errua gurea balitz, orduan izango litzateke gauza mingarria, baiña ez dan ezker, arima garbia daukagun ezker, ez daukagu zergaitik miñik artu” (138 or.). Barka biezat irakurleak paralelismoa, baina, beste Franko hark hain ondo zekien bezala, nonbait ez dago “arima garbia” izatea bezalakorik nahi beste sarraskiri espiritualki jabal-jabal ekin ahal izateko...

87- Adalbaldok Portunez eta hura bezalako euskaldunak zeukan iritzia –iraina, akaso?– garbi asko islatzen da euskaldunaren ustezko irainaren ondokoa jasotzen duen pasarte honetan: “Orduan biurtu nintxakon, ta bapere aserre barik eta euskaldun fede gaiztokoaren biotza Jesusentzat irabazteko gogoagaz [...]” (58 or.; g.l.e.).

88- Hamargarren mendean, Marchienseseko monasterioaren eraginez Hucbaldo San Amandokoak idatzitako Vita Rictrudis delakoaren arabera, neskaren gurasoak lehenagotik ziren kristau eta frankoen kolaboratzaile.

89- Nahiz eta ongi asko ohartua den Luzia gudatan ibiltzeak sortzen dituenek: “Ez dakin ondo, Riktrudis, zenbateraiño dan negargarria” (30 or.).

90- Amando gotzain frankoaren eraginez nonbait, ustekabeko mezuak agertzen hasi da Riktrudis amaren aurrean, batetik gerra defentsiboa bera egiteko eskubidea zafratuz eta, bestetik, euskaldunak has dezaketengudun “legezkotasuna” zalantzan jarriz: “Guda bat beti da txarra, ta askozaz txarragoa zuzenbidetik ez datorrenean...” (32 or.; g.l.e.).

91- Bukaerarik ez bide duen menderakuntza frankotarraren aurka zaildua izateak aterarazten dio Luziari, bat-batean eta barren-barrenetik, ondoko desioa: “Ain nago prankotarra buruaren erdian beste zartada bat emoteko gogotsua!” (36 or.).

92 - Ez da faltako klasiko bilakatzen ari zen goia/behea eskema ere: “Bizi bitez arrotzak ordu onean euren erri beietan nahi daben erara; baiña itxi daiguela guri gure baso errian. Beian betarrak, goitarrak goietan, bakoitza bere tokian” (31 or.).

93- Haren hilondokoetan padar koblakari euskaldunak hil berriari zuzentzen dizkion hitzak argi mintzo dira Arnoldok garai batean inbaditzaileen aurka erakutsitako jokamoldeaz: “Euskalerraren kontra etozan bakotxean, zenbat prankotar amaitu zenduzan! Zenbati, aizkorakada baten, kendu zeuntsen arnasea” (116 or.). Kristau izan aurretik, nonbait. Alabaina, diskurtsoaren arabera, Agirrek nahasi eta lausotu egiten du aurretik/ondoren arteko marra ere, honela irudikatuko baitu gure Arnoldo mezu kristaua nabarmentzea egokitzen zaionean: “Kristiñau bizi ta kristiñau il zara” (115 or.), “Euskaldun ona ta kristiñau benetakoa izan zara” (117 or.), etab.

[94](#)- Ildo berekoa da Riktrudisen apreziazioa ere, frankoen aurkako guda-gidaritza planteatzean honako hau eranstean duenean: “Euskalerrriak badaukaz gizon goiendeko zintzoak” (28 or.; g.l.e.). Eta nolakoak gainera: “[...] indarra besoan, argitasuna adiñean, sua ta garra beregaindeko biotzean; [...] gizon leiala ta zuzendari burutsua” (idem), etab.

[95](#)- Kontu desberdina da, zeharo, teoria horretatik praktikara igarotzean euskal buruzagi politikoak egiten duen bira, bere sen –kristau– onak ez baitio franko –kristau– inbaditzaileengan ezer txarrik edo gogorrik atzemateko ahalmenik uzten. Nonbait, denbora bertsuan jasan izan duen akulturazioak mengeldu eta itsutu egin du frankoen menderakuntza gordinez ohartzeko.

[96](#)- Erantsi beharrik ez da pare bat orrialdetan barrena erakusten duen ezagutza historikoak berak ematen diola Luziaren diagnostikoari gainerako pertsonaienari baino sinesgarritasun gehiago; iritzi bestelakatu samarra duen arren, badakielako nolakoa izaten ari den frankoen ezarpen-politika, alegia.

[97](#)- Osorik irakurtzea merezi badu ere, ez dira esangura gutxiagokoak ondoko pasarte hauek ere: “Bosteun ta larogeta seigarrengo urtean egin zan beste sarrera on bat; eta bosteun ta larogeta zortzian beste bat, gogorragoa ta ohea [...]” etab., harik eta “gureak” –hots, euskaldunak– “[...] prankotarren odolagaz erreka zabal gorriak egin bazituen bere, menderatuak izan ziran” arte (29 or.).

[98](#)- Ez da inondik ere harena maitemintzeak kutsaturiko hautemate desorekatua, errege frankoak berak “zeregintxoak” egitera bidalitako buruzagi zoli baten pertzepzioa baizik. Baina badaezpada ere, argi utziko du Agirrek nolako zuzena eta egokia behar zuen frankoaren iritziak, ezin baitzen besterik espero hainbeste bertutez –“onoidadez”– jantzitako gizon batengatik: “gizon jakintsua zan Adalbaldo au, guztiz aberatsa, Jesukristoren lege zalea ta onoidade andiakaz apaindua” (57 or.), “bakezalea” (137 or.), “gizona baino geiago aingerua zirudiana” (148 or.), etab. (ikus halaber 149 or.).

[99](#)- Erantsi beharrik ez da horrelakoetan, “bortizkeria” erabili beharko luketela adierazten dutenetan, jarraian “leungarria” erabili ohi dutela frankoek, agerian utziz jarrera bortitzeakoak añaemenditar “fedegaiztokoak” baino ez zirela. Honako hau Adalbaldoren kasuan: “Bakezalea naz, badakizu zeuk [Amando gotzainari mintzo bazaio ere, irakurlea da mezuaren hartzaile zuzena], eta bakean nai neuke joan Euskalerrira, anaien artean legez, ezpanetan irribarrea ta biotzean poztasun andi bat ditudala” (137 or.).

[100](#)- Ezin, tamalez, adibidetan exhaustiboak izan orrialde-kopuru mugatuko lan batean. Bada, edozelan ere, pasarte interesgarri bat non, hitzak eta asmo onak gorabehera, ezin argiago geratzen baita Adalbaldok ondo baino hobeto ezagutzen zuela Añaemendin zuen aginte-indarra. Hots, Ostrabenton jakinarazten zaienean Riktrudisi “Añaemendik, Erriak, euskaldunak” kendu eta nazionalizatu-edo egin dizkiotela bertan zituen ondasun guztiak (ik.

135-136 or.), Adalbaldori zer bururatu eta, “zure Auñemendiko ondasun guztiak Euskalerriko landerrentzat iztea” proposatzen dio emazteari (138 or.). Berandu samar, pentsa lezake irakurleak; baina ez, goi agintaria dela dakien batentzat inoiz ez da berandu beren legeaz baliatzeko eta galdutakoak berreskuratzeko. Kristau eskuzabal eta apal huts agertzea nahi lukeen erantzun esplizituan datza, beraz, gakoa: “Orretara ikusiko dabe zure erritarrak zure ondasunen billa ez nazala ibilli, orretara ezagutuko dabe Euskalerriko agintaritzearen zale ez nazala” (idem; g.l.e.).

101- Artean, Riktrudis bizitzaz ezer gutxi dakien “neskatila” xalo eta tolesgabea baino ez da, oraindik Amando gotzainak bereetarantz “tolestu” ez duena. Berehala ikusiko da, halere, nola den fede berrirantz bideratua (“zeure gogoa da nirea” aitortzen dion neskatoak gotzainari [36 or.]), kontrastez eta kontraesanez beterik utziko baitu elizgizon frankoak “gure” lehen santu honen nortasuna, neskak sarri ohi duen aitopenaren sakramentuaz baliaturik (ik. 35 or.). Egia da, esate baterako, elizkoia bederen badela neskatoa (gertakariak, esaterako, “larunbat goizean, eu [Riktrudis] elizan intzan bitartean” sortu ziren [28 or.]), eta agian kristaua ere bai, amari ez baitio gezurrik esaten (“egia esango deusut, beti legez” [32 or.]) eta mezu kristauak zabaltzen baititu han-hemenka (“gizonak anaiak izanik” [30 or.], etab.), baina egia ere da alaba onaren aurpegiak berekoikeria nabarmena –“eurezkor” deitzen dio Luziak alabari [32 or.]– islatzen duela inbaditzaileei aurre egiteko prestatzen ari ziren gerraz jardutean, jarraian ikusiko den bezala. Egia ere da, bestalde, ohi baino ausartago irudikatu nahi izan zuela Agirrek xede –kristau?– haiek lortzeko unean, amak ziotson bezala, gizonenak ziren gauzetan sartu baitzen (32 or.), emakume euskaldunek inoiz egin gabekoetan hain zuzen (33 or.), kontzientziari kasurik egin gabe (“orrek erakutsi bear euanan etzala ona ik darabilnan asmoa” [32 or.]), eta amari ezer esan gabe gainera.

102- Geroago ere adieraziko du Riktrudisek bere martiri-sena: “prankotarrak eta gu adiskide izateagaitik ontxe emongo neuke neure bizitza” (66 or.). Agirrek berak, ohar batean, bere buruaz agertzen duena bezain erlijiozkoa eta erromatarra, beharbada (ik. 120 or.), nahiz eta neskatoari bizkarreratzen zaion gogoeta biologiko-emozionalak bakerako arrazoiak buruzko zalantzarekin ere utzi dezakeen irakurlea: “Riktrudisek [...] gogoan eroan eban dukea, esanaz bere artean, barru-barruan, ta ixil-ixilik: orixe bai dala gizon bat ona... ta ederra!” (67 or.).

103- Pedro Mari otseina tarteko, egia osatzera letozkeen kontraesanezko arrazoiak ere luzatzen ditu Agirrek neska santuaren ahotik: “orregaitik, Pedro Mariren bitartez esan deusat Aitari, gure arimen bakeagaitik, anaia prankotarraren kontra ez dedilla ezertan asi, oraingoan beintzat” (33 or.; g.l.e.). Aurretik emandako arrazoiak ere egia horren osagarri lirateke: “gure etxearen onagaitik, zeu [ama] atsegin apur bateaz ikustearren...” (32 or.; g.l.e.).

[104](#)- Riktrudisek, bidenabar gogora bedi, ezin hobeto baliatuko dituenak: “bere alaba ederraren begi ederrak malkoz beterik ikusi zituanean, andra Luziari biotza samurtu jakon, damutu jakozan esanak guztiak [...]” (34 or.).

[105](#)- Avant la lettre bada ere, kristau anonimoen gisara mintzo zaio alaba amari elkarrizketaren une batean: “zeu, Ama izan arren, kristinau benetakoa zara gaiñera, zuek uste dozun baiño obea” (34 or.). Luziak, halere, ez du horretaz hitz egin nahi eta gainean duten gerraren gaiari heltzen dio segidan: “Itxi daiogun gauza oni bakean, ta esan eidan gudarako bide onen jatorria zelan jakin donan” (35 or.).

[106](#)- K. Etxegarai ondo bereizirik utzi zuen eleberriari jarritako hitzaurrean “zer nolakoak ziran Kristoren lege donea biotzez maitatzen zuten euskaldunak: Arnaldo, Ubero, Riktrudis, euskaldun zintzoak, leialak, beren erriari naitasun aundia ziotenak, baiña beren erriari naitasun andia izanagaitik, bakoitzari berea ematen zekitenak. Eta oen aurrean, Adalbaldo bat, arrotza izan arren, euskaldunak maite zituena, kristauak ziralako. Eta guztien gaiñetik, Amando apezpikua, Kristoren legea zabaltzea bere egitekotzat zuena, eta orregatik guztientzat ona, zergatik Kristoren irudi ta antzera bizi danak guztientzat ona izan bear du” (Etxegarai 1898, 12 or.).

[107](#)- Auñemenditarren artean Mendiolarren aurkako mesfidantza zabaltzen denean, Portunek argi uzten du Amandoren eragina familiaren traizioan: “elizgizon arrotzaren esandek entzunda, edozetara jarri zen” (132 or.). Jakina, Txomin Agirre orojakileak atzerriko izate huts hartan ipini nahi izan zuen kritikaren azentua, eta ez franko inbaditzailea izatean, haien interesen alde jokatzean edota burutzen ari zen manipulazioan: “Amando bere, gizon ona zan baiña, erbestekoa zan eta... Amandoren kontra etziran ainbeste azartuten euskaldun kristiñauak, fede gaiztokoak bai” (133 or.; g.l.e.). Nolanahi ere den, euskaldun kristauak ere, gehiago ala gutxiago, Amandoren aurka agertzen ziren...

[108](#)- Menjoulet kronikari erlijioso franko-gaskoiaren begiradaren bitartez ikusi zuen Agirrek beti Amandoren irudia. Hainbat arlotan, halere, ez bide zuen haren informazioa aintzat hartu nahi izan: “Hucbald dit encore que, dans son exil, saint Amand alla instruire Rictrude dans sa propre patrie, c'est-à-dire, ajoute-t-il, en Vasconie... avec l'espoir d'y être martyrisé” (Menjoulet 1869, 23; g.l.e.). Horren arabera, Amandok oso garbi zekien zer-nolako eginkizun akulturatzaileek zeramaten Auñemendira eta nola har zitzaketen bertakoek bera bezalako pertsonak.

[109](#)- Gogoan izatekoa da nola darabilen Riktrudis inozoa informazioa jasotzeko. Esate baterako, Amandok ez du inolako eragozpenik neskatoaren aitoren espirituala entzun bezain azkar –eta nonbait haren hariarekin eten gabe– “Aita non dozu, Riktrudis?” (35 or.) galdetzeko. Erantzunaren ondorioz (“orain iru egun dala etxetik kanpora dabil, non ez dakit” [idem]), gotzain frankoak berehala atzeman ahal izango du zerbait ilun eta klandestinotan ari direla euskaldun buruzagiak; eta mihia askatzeko atea ireki diezaiokeen hipotesia ere

formulatu du jarraian: “Ozinbeltzeko batzarrean egongo jatzu” (idem). Neskato kokoloak konfabulazioaren hariak osatzen lagundu dio, izan ere, “euskaldunak zeregin astunen baten gaiñeko batzarra dauke?” galdetzean, gotzainaren erantzuna azkarra bezain zakarra baita: “gauza onerako ez” (idem; g.l.e.). Geroago ere, errege frankoaren aginduz zerabilen espioitza-jokamoldeaz mintzo da Uberorekin izandako elkarrizketan euskaldunei eta egoerari buruzko galdera: “Ez dakit ezer garbiro ta jakiteko ustean nator zugana. Zer darabilzue?” (141 or.).

[110](#)- Etxegaraik eleberriaren hitzaurrean irakurleei ohartarazi bezala, “Portunen antzeko euskaldunik ez degu bear, gure erri maitea geroago ta maitagarriago ikusi nai degunak [...]” (in Agirre 1898: 1986, 13 or.; g.l.e.). Zergatik zioen hura? Eleberria mintzo da: “Riktrudis ezkondu zanean Portunek zabaldu zituan txinpartetatik etorri ziran gero errientzat ainbeste kalte, ainbeste odol-erreka, ainbeste arimen ondamendi” (155 or.). Eleberriaren arabera, Portun geratuko da euskaldunen eta frankoen arteko gudu historikoen errudun bakartzat. 638. urtetik kristautu arte, bederen.

[111](#)- Manipulazio gogorrak jasan beharko ditu neskatilak eta ingurukoek oro har, besteak beste, Amandok euskal “erri guztiari agergarri on bat [frankoarekin ezkontzea, alegia] emon bear jakola diño[ela]” (83 or.), guraso eta ahaide guztien izen ona ezaindurik gerta dakiokenean Riktrudisi. Eta ez da hona ekarriko haren hitzetatik etengabe isurtzen den paternalismo manipulatzailearen adibiderik, tartean neskatoarengana zuzentzean “enetxoia” bezalakoak eransten baditu ere (128 or.), etab.

[112](#)- Bi urte dira Portunek Riktrudis ezagutu zuenetik (53 or.). Une hartan 23 urtekoa zen, beraz, neska.

[113](#)- Lehentxeago amari “bera [Portun] dala guda onetarako zirikaria aitu dot” (32 or.) esan dionean, argi erakutsi du Riktrudisek Amandorengandik baino ezin etor dakizkiokeen zurrumurruak eta informazioak darabiltzala gogoan.

[114](#)- Adalbaldo frankoak kontatu ohi dionaz gainera, “Aitzbarrengo kristinauak” ditu, antza, euskaldunen munduaren barneko berrien informatzaile zintzoenak.

[115](#)- Hitz horiekin kalifikatzen da gotzain frankoa Menjouleten liburuaren tituluan bertan.

[116](#)- Nekez alda zezakeen Agirrek ezer, behin betiko finkatu baitzuen eleberriaren hasieran bertan haren nortasuna: “Kristoren erakuslea” (35 or.). Eta bere alter ego gisa harturik edo, eredutzat du eta jartzen du beti gotzaina, baita erlijiotik harago ere, besteak beste, euskaldunen errealitate politiko-militarra (ez) ikusteko moduan eta Herrien arteko egoera disimetrikoak (inbaditzaileak vs menderatuak) “ahaztean” (ikus “Amandoren lana” kapitulua).

[117](#)- Harrigarria, edonola ere, hurbil baino hurbilago baitzuen ondarrutarrak 1876ko karlistaldiaren amaieratik zetorkion “franko” –hispano– kristauen paralelismo politiko-ideologikoa ezertaz ere ez ohartzeko.

[118](#)- Ez dirudi Luziak –Riktrudisen amak– atzerritarrez fidatzen direnetakoa; halaz ere, elizgizonak alabarekin burutu duen manipulazioa onartu nahi ez, eta mesfidati samar mintzo da, nahiz jadanik kristau gisako jokamolde sinestuna ere agertzen duen: “Ondo... bai, Amandok esan deunana egia bada... eta egia izango da, apezpiko jaun egizalekoak esan dabenean” (36 or.; g.l.e.). Izan ere, arrazoiak garbi agertzeko premiarik ez bada ere – “gidoiak eskatzen duela” baino ez, edozelan ere–, Luziak kristau egin nahi du bere burua: “Nik bere, beste gauza guztien gaiñetik kristiñau izatea gura dot ba” (36-37 or.). Eta egin ere egiten da, jakina.

[119](#)- Nabarmentzekoa da Riktrudisen aitak Amandorekin erakusten duen konfiantza Pedro Mari otseinak honako hau dionean: “alan esan ei dau apezpikoak”. Harrigarriro, ordura arte fedegabe-edo zirudien Arnoldoren erantzunak ez du zalantzarik uzten: “Eta alan izango da. Amando... ondo ezagututen dot neuk Amando, ta badakit gauza bat ondo jakin baga esango ez dabela” (40 or.; g.l.e.). Inozoegia da, nonbait, Arnaldo Amandoren azpijokoaz ohartzeko, eta ez bide dio manipulazio-zantzurik ikusten Adalbaldoren aurrean gotzainak galdekatzen duenean euskaldunek bezperan izandako batzar sekretuaz: “Baiña ez dozue orain prankotarren kontra gudarik asiko? Zetan gelditu ziñan Ozinbeltzen?” (63 or.; g.l.e.).

[120](#)- Amandoren eginkizuna ez da aholku espiritualetara mugatzen, eta etengabe ari da muturra berez berari ez dagokion arloan sartzen eta, nola edo hala, bere estrategia jendearen aurrean zabaltzen. Honela mintzo zaie parean egokitzen zaizkion euskaldunei: “lotsagarria ez da Portun fedegaiztokoaren azpian euskaldun kristiñau guztiak egotea?” (145 or.), “gizon orrek [Portunek, alegia] ez dau Euskalerra bide zuzenetatik eroango” (146 or.), etab.

[121](#)- Baluke frankoen espiritu kristau horrek ere Agirrek garatzen ez duen interpretaziorako lekurik eta ifrentzurik. Adibidez, euskaldunek Adalbaldo hiltzen dutenean, Ostrabentoko gorte kristau guztia prest dago mendekurako eta auñemenditar guztiak akabatzeko: “Riktrudiseri gizon asko joan jakozan dolamen ta errukia erakustera. Kurrukarako itzak esaten zituen danak: mendi guztiak erre ta kiskaldu, gaiztakerirako bakarrik bizi zan jende dongea bein betiko amaitu: aizkora bat jasoteko altasuna eukan guztia Auñemendira eroan, gizon basatai euren leize zuloetaraiño jarraitu, ta il danak antxe basurdeak ilten diran gisara; ori gura eben” (168 or.; g.l.e.).

[122](#)- Frankoen armen itzalpean ezarritako erlijio berriaren indar faktikoa baliatzen du eginkizun desmobilizatzailean, berdin “arima garbiko” Ubero ezpeletar nagusiaren laguntza izateko nola Mediolako etxekoena edo beste inorena.

[123](#)- Azpimarragarria da nola, orrialde berean, enfatizatu eta ziurtatu nahi dituen Amandok Riktrudisen leialtasuna eta morrontza: “Zeuk neure lanbidean lagunduko deustazu; ez da alan?” (36 or.).

[124](#)- Geroago ere aitortuko du zertan aritu den eta zer lortu duen: “Neu joan naz Euskalerriko Loregaz Ostrabentora, neuk bedeinkatu dot bere ta Adalbaldoren alkartuerea, ta ondo egin dodala-ta nago” (141 or.).

[125](#)- Horrexegatik, hain preseski, manatzen zaio gotzainari euskaldunen artean erlijiosoegiak ez diren mezuak eta mehatxuak zabaltzeko ardura (ikus 156 or.).

[126](#)- Frankoen erregeak Adalbadori zuzendutako hitzak lekuko: “noiz edo noiz euskaldunakaz darabilgun gudea amaitu nai neuke [...] ta erabagi dot joan zaitezela zeu gureen artera, ta begiratu daizula prankotarrak urte ez daien beren errietatik kanpora, ta Amandok barriz zabaldu daiela menditarren artean albistea: ez dogula guk geiago euskaldunakaz gudarik nai ta baketu daitezela” (156 or.).

[127](#)- Alabak aurreratu du jadanik nola balia dezakeen aitak dion maitasuna ere: “Zeuk esaten deustazu, Ama, nire Aitak maite nabela, ni ikustean daukala bere poztasun bakarra, neuk bere badakit Arnoldo zarraren biotz leiñargiak zenbateraiño naberen maite, bere mingostasunen eztigarrizat naukala, bere aingeru jagole zerutarkotzat, milla bidar adierazoten emon deustanez. Orregaitik, bada, nire esanak beragan indar pizka bat eukiko dabela uste dot; baiña ez baleuka bere, badaezpadan bere [...]” (31 or.; g.l.e.). Eta errepikatu beharrik ez da nola erabili nahi izango duen, orobat, Portunek agertzen dion maitasuna ere aita gerrara joan ez dadin (ik. 32 or.).

[128](#)- Nabarmena Ozinbeltzeko batzarreko bozketak zioena: “batzuk guda zorrotz ta ikaragarritzko bat gura eben; beste batzuk (ez geienak, baiña onenak bai) [...] barrero gudetan asteko mugonean egozala ez eritxoen” (45 or.); Arnoldok, ordea, honako –gezur?– hau komunikatzen die Amando eta Adalbadori: “prankotarra bakean iztea erabagi genduan” (64 or.). Are gehiago, bera hil ondoren gertatuko bada ere, jadaneko ez du agintari bati etorkizun laburrean jazo daitekeena aurreikusteko eskatu behar zaion sen politikorik ere. “Auñemendi guztia sutan dago, gorrotozko sutan. Erri guztiak bekaizturik aurkituten dira. Burrukarako deadarrak galgarrienak urteten dabe euskaldun askoren bularretatik” (131 or.; g.l.e.), frankoen aurkako “egiteko entzungarri bat” (idem) eskatzen ari ziren auñemenditarrek, “prankotarren kontra guda gogorra, eten bagea, betikoa, asteko ordu ta garaia etorri zan” (132 or.), baina ematen du Arnoldok ez duela jada sumatu ere egiten deiadar haren arrazoia, hots, “euskaldun agintari baten alabea [berea, alegia], alaba bakarra, aberatsa, argia ta ederra, bere aide ta ogipeko bazukaz, prankotar bategaz ezkonduko asmoan erbestera joan da” (131 or.; gurea da parentesi barnekoa).

[129](#)- Hots, “prankotarren besoetan ez naz egundo egon, baiña... etzara zu besteak langoa: zulango gizonakaz adiskide izan nai dot” (64 or.; g.l.e.)

[130](#)- Primario eta basati huts gisara irudikatua, Portunen kasuan hori ez da eragozpen berehala ohar dadin zer-nolako izaera egokitu zaion Historiaren errelato manikeoan: “kristinauak [...]. Eurak ei dira onak eta zintzoak” (52 or.).

[131](#)- Marko Aurelioren hitzak adibide: “Defentsa-modurik hoberena, haiek beretua ez izatea da” (Oldozpenak, 6. lib., 6. atala [Marko Aurelio, 1977, 113 or.]).

[132](#)- Eleberria utzi eta Historia larrira iraganez, frankoekiko gorrotoari –inbaditzaileen aurkako lehen jarrera defentsiboari, alegia– egotzi zion Baionako bikario kristaua zen Menjouletek arrazoi nagusia: “Quelques proches de la jeune fille s'opposèrent à ce projet, par un sentiment de haine pour le sang français, peut-être aussi parce qu'Adalbaud était chrétien” (Menjoulet 1869, 24 or.).

[133](#)- Gogoangarriak haren hitzak: “nigana baletor erabagi baten bila, egi zuzenaren alde erabagiko neuke, zein euskalduna ta zein prankotarra dan begiratu barik” (40 or.).

[134](#)- Iraindua izan omen zenaren ahotik isurtzen denaren arabera, iraina egiteko gogoia baino gehiago, frankoa espioiren bat ez ote zen galdetzeko premia datza Portunen hitzetan. Izan ere, lehendabizi “prankotar lapur” (58 or.) bezala kalifikatu zuen arrotza bere lagunei mintzo zitzaizela, baina ez Adalbaldori zuzenean jaurtikiz; are gehiago, Portunek egia zioela iruditu zitzaion frankoari ere: “gogoratu jatazan gutarrak euskaldunai egindako lur ostute eta beste dongakeriak, eta alderen batetik egia ziñoala neritxon” (idem; g.l.e.). Bigarrenik, frankoa sutzen hasi omen zuen esaldia ere Portunek berriz lagunei zuzendutakoa izan zen: “Eta Elizara doia gero bera, Elizara astegun buru zurian. Esaten dot bada nik guzurtiak dirala prankotarrak eta guzurra euren sinistea” (idem). Portunek garbi asko bide zekien elizara jai-egunetan baino ez zela joan behar izaten, ez edonoiz; zerbait susmagarri zegoen, beraz, Adalbaldoren portaeran. Frankoak esan uste zuen gezurretik aurrerakoa orokortze-logikaren aplikazioa baino ez zen izan, hortaz: egia esatea prezeptiboa duen erlijio bateko kideak gezurra esaten badu, haren erlijioa bera gezurra delako izango da...

[135](#)- “Prankotarrak atara dau Jesukristogaitik arpegia, ta neuk bere bai, emen, edonun, noiznai” (41 or.) erantsi zuen Uberok.

[136](#)- Kristauen aurkako mehatxu-egoera irudikatu nahi izan zuen Agirrek hartan: “Jende guztia asi zan gora-goraka ta garraxika, mingain danak iñakin ta erasorik oker, gaizto, zorrotz ta mingarrienak esan, ta eztarri guztiak oiua ta deadarrik garratzenak bota zituen; etzinda egozan gudari asko euren lekuetatik jagi ta batzarreko nagusien inguruan jarri ziran [...] Zer zan ango lazka ta matasea!” (41 or.).

[137](#)- “Ozinbeltzera batu ziranetik geienak onetariko gizonak ziran: biotz-andikoak, euskaldun guztien antzera indartsu ta azkarrak, mendian jaiu ta azirikoan taiuan” (44 or.; g.l.e.). Ez zegoen, beraz, haietaz mesfidantza izaterik. Hori bai, agintariek ziotenaren aurrean umeak baino zintzoagoak –eta edozertara eramanak izateko errazak, esan nahi baitu Agirrek–: “baiña bai agintarien esana errez siñistu, ume batek gurasoarena legez. Ta bein siñistu ezkeru, olango gizonak siñismenaren alde ipinten dabe laster adimen ugartua, euren biotz andia... ta ukabil gogorra” (45 or.).

[138](#)- Uberoren pertzepzioa mutur batetik bestera aldatuz joango da Riktrudisen traizioaren ondoren. Honela esan dio elkarrizketa mamitsu baten erdian gotzainari: “Ezin geinke guk prankotarren artean lagunik euki” (141 or.); eta Amandoren galderaren aurrean (“Orretan zagoz zu bere? Benetan diñostazu?”), ez du zalantzarako tarterik uzten: “Orretan nago, ta bene-benetan esaten dot” (idem). Eta guztia adierazteko, ohartu ere egiten da izan duen aldaketaz: “Ara nondik len bere alde izan ta, gaur u...” (143 or.). Dena den, geroago ere erakutsiko du ordura arteko uzkurkeriaren ildoko seinalerik Gaixpar morroiaren hitzak bere egitean: “emen entzun doguzanak entzun ezkeru, ezingo gara gudetara joan” (145 or.).

[139](#)- Kristo eta Legearen jatorriarekin egiten duen identifikazioa erakusten duten pasarteetan oihartzuna du Arnoldoren “bada neuk diñotsuet” horrek (ikus Mateo 5, 21-44). Analogia areagotze aldera, eta Giussani neokontserbadore katolikoak ohartarazi bezala, “ante todo Jesús se identificó con el origen de la Ley. La palabra Ley era el sinónimo que más empleaban los fariseos para referirse a lo divino. Decir que algo era según la Ley quería decir que era según Dios. Para quien le escuchaba debía de ser algo inaudito oírle repetir: «Se dijo... pero yo os digo» [...] Jesús modifica lo que para los fariseos representaba el comunicado divino al hombre, identificándose de este modo a sí mismo con la fuente de la Ley” (Giussani 2007, 298 or.). Lege berria (frankoena eta kristaua) aldarrikatzean erabilitako hizkerari hori medio, Kristo berriaren irudikapena eta balioa ematen dizkio Agirrek Arnoldori euskaldun fedegabeen aurrean.

[140](#)- “Euskaldun ontzat naukazue? [...] Ukatu deusat nik iñoiz Euskalerrinari nire beso ta nire odola?” (42 or.) dira batzartuei zuzentzen dizkien galderak bere zintzotasuna erakusteko eta euskal munduari traiziorik egiten ez diola aldarrikatzeko.

[141](#)- “Epaia beti egiaren alde emon bear da, ta Aitzbarrengo gertaldi orretan egia euskaldunaren kontra dago, edo garburoago esateko, euskaldunarena da errua” (42 or.).

[142](#)- Eta Portunek ere badaki nolako indarra duen haren hitzak: “Berak esan baleu «gudara!» euskaldun guztiak gudara joango ziran” (52 or.).

[143](#)- “Ozinbelzko jauregia ez da kristoren sinismeneko, beste euskal etxadi asko ez diren legez” (42 or.), dio narratzaileak.

[144](#)- “[...] edonoiz dagoz Mendiolako atea zabalik, edozeiñek arkituten dau etxe atan abegi ona: erbestekoak, eta euskaldunak ez diranak bere bai, Kristiñauak dirala ta ez dirala... Badabil or kristiñauon elizetako nagusi bat, Amando edo dana-dalakoa...” (54 or.).

[145](#)- Agirrek erabilitako kroniketan aurretik kristauturik agertzen dira gurasoak: “Son père Ernold [Arnaud] et sa mère Lichia ou Lucie, étaient l'un et l'autre de bons et fidèles chrétiens”, dio Menjouletek (1869, 23 or.).

[146](#)- Baina ez beti, egia esan. Adibidez, Riktrudisen afera eta gero, “gure Erritik kanpoetan ibili [ondoren] zeregintxu batzukaz” (141 or.), Amando Auñemendira itzultzean, ezкусиarena edo egin zuten euskaldunek gotzainarekin: “Ez eutsen abegi onik egin, baiña txarrik bere ez. Arpegirik ez emotea zan guztia, apezpikua alde batetik ikusi ebenean, beste aldetik iges egitea, agurrik egin barik” (139 or.).

[147](#)- “[...] Neurea dala errua berak! Eta zergaitik? Nik prankotarra iraindu nebalako? Ta zer?” (52 or.). Gainera Portunek argi du ez dela bera ezeren errudun: “Uste dau Riktrudisek gudan asi bear dogula; gogoratu jako bere Aita orretara jarrita badago, iñok ez dabela atzeratuko; ni nabillela guda billa ta neure eskuetan egoala gudarik ez izatea esan deutse [...]” (53 or.; g.l.e.).

[148](#)- Amandok aitortzen duenez, Adalbaldo “aspaldietako neure adiskidea da, kristiñau benebenetakoa” (60 or.).

[149](#)- Konfabulazio horretan, Riktrudisen hitzak (“gizon guztiak alkar maitatuteagaitik, poz-pozik neure odol guztia emongo neuke” eta, areago, “prankotarrak eta gu adiskide izateagaitik ontxe emongo neuke neure bizitzea” [66 or.]) aitak izan zitzakeen zalantza apurra ezabatzerako datoz. Ezin da ahantzi Riktrudis ordurako guztiz “irentsia” zuela Amandok bere federako: “se laissa pénétrer par les rayons divins –kronikariek diote–, como une étoile accepte la lumière d'un astre plus brillant” (Menjoulet 1869, 24 or.).

[150](#)- Agirreren jolas manikeoen otarrean sartu behar dira Gaizkiaren presentzia dramatiko indartzera datozen honako toponimo hau, bertako jauntxoaren deitura (“Otxoa”), tokiaren deskribapena (38 or.), etab.

[151](#)- Mendiolako Arnoldoren ildoko euskaldun “zintzo” legez agertzen dira Saratzuko Lope, Ametzuko Gaispar, Etxegoieneko zaldun gaztea, Urdatzeko Gonzalo nafarra, Ubero Ezpeletakoa eta, frankoen arazoa zeharo garbi ez badu ere, Diego Etxalar bera, ondoko aipameneko “beste batzuk (ez geienak, baiña onenak bai[...])” horien buruzagia, alegia. Euskaldun kristau ospetsu gehiago zerrendatuko ditu beranduago Amandok berak: “Araneder, Askonbegi, Arbide, Sasiondo, Aritzemendi, Ibaiñeta, Aialde, Otegain ta beste” (145 or.).

[152](#)- Kontrajarritako bi “batzuk” orekatzaile horiekin amarru erretoriko xelebrea darabil Agirrek irakurlearen aurrean, batetik, gerraren aurka zirenei besteenak baino arrazoi eta balio moral eta intelektual garaigoak egozteko eta, bestetik, eta bidenabar, gehiengoak hartu –nahi– zuen jarrera zeharo neutralizaturik geratu –behar– zela “uler” zezan.

[153](#)- Jarrera eta erabaki berria kantatu aurretik, honela gogoratu ditu beste garai batean frankoen kontra egindakoak: “Zenbat aldiz berotu dot/ Euskal gizonen biotza!/ Zenbat bidar ikusi dot/ Nire ondoren eriotza!// Zenbat aldiz odoldu dot,/ Neure aizkora zorrotza!/ Zenbat aldiz amaitu dot/ Bizar gorridun arrotza!// Zenbat bidar ikusi dot/ Gure mutil menditarra,/ Besoetan ipiñiaz/ Ekaitz guztien indarra!// Begietan tximistea,/ Ta infernuko su ta garra.../ Ta aren aurretik igesi/ Mendiz beera prankotarra” (47-48 or.).

[154](#)- “Ez gaitezuz geiegi oillotu, biar edo etzi iñoiz baino gogorragoak izan bearko dogu-ta. Ea, esaiguzu gudarako eresi bat” (47 or.).

[155](#)- Berak urteen poderioz irabazitako zuhurtziari egozten dio zioa: “Bitartean idoro dot/ Urtien erakutsia” (48 or.).

[156](#)- Ureekin ustez irabazitako zuhurtzia gorabehera, horrek berak eramango du gero heriotzara, Riktrudisen traizioak auñemenditar oro sukarturik duenean, zer bururatu, eta “eliza aurreko enparantzan, gizon aserre askoren erdian, asi zan” Mendiolarren alde kantatzen (133 or.). Jakina, “il eben Peru gizagaixoa, salkindarien lagun oker ozkil bat zala-ta” (idem), eta inork ez zuen protestarik egin, alderantziz baizik, auñemenditar guztien ageriko onespina izan baitzuen zigorrak: “«Ondo egin jako –ziñoen danak– berea da errua, barritsu zitala ez izatea baiño ez eukan»” (idem; g.l.e.).

[157](#)- Ez, ordea, hizkuntzaren errealitateari, hartan zuzenago agertu zen ondarrutarra, nahiz eta euskarak edo euskararen aitzakiak –adibidez, Riktrudis protagonista euskararekiko leial agertzeak– gainerako traizioak ezkutatzeko tresnatzat ere balio izan zion eleberrian. Edonola ere, ondoko pasartean islatu bezala, ikuspuntu argia zuen Agirrek euskarari zegokionez: “Zeintzuk dira, gaur dan egunean bertan [1897an, alegia], gure Euskalerrri errukarriaren samiñak gozatuteko lanean diarduen gizon berezko argitsuak? Euskal izkuntza ederraren gaiñean bear dan era ta sakontasunagaz lan egiten daben gizonak zenbat dira? Iru edo lau, edo bost edo sei: edozetara bere gitxi: beste guztiok bataren edo bestearen eritxikoak gara; baiña geure aldetik ondar ale bat ez dogu ipinten...” (44 or.).

[158](#)- Anekdotikoa lirudikeen arren, botere hegemonikoaren jabe sentitzen diren jaunxoen ohiko portaera harroputz arruntarekin irudikatu zuen Agirrek Adalbaldo gaztea. Alegia “zelai batean gizon talde andi bat [...] indar neurketan burdin luze bat jaurtika” ikusi zuenean, zer bururatu eta, “danen artetik igaro nintzan”, hori bai, haziera oneko paternalismo-puntuak eramanda, euskaraz jakin gabe, “egun onak emonez” (58 or.; g.l.e.).

[159](#)- Krudelagoa da haren kronikariek diotena: “Il voulut aller porter à cette nation la lumière de l'évangile, trop heureux, disait-il, s'il y trouvait la palme du martyre!” (Menjoulet 1869, 17 or.; g.l.e.).

[160](#)- Eta amaieran ere bai, erantsi beharko litzateke segidan, lupukeria gordinarekin (ondoko pasarteetan ezin argiago) eta, aldi berean, frankoei laguntza zuzena ematearekin –haien aldeko espioitza egitearekin– lotu behar baita Amandok Riktrudisi aitortzen diona, hots, errege frankoaren agindua betetzen dabilen Adalbaldori “bein baiño geiagotan emengo albisteak bialdu deusadaz” (127 or.). Beraz, Riktrudisen inguruko informazioa, batetik, eta añaemenditarrei buruzko informazio politikoa, bestetik, inozoa edo litzateke bestelako interpretaziorik ateratzea konfidentziaz.

[161](#)- Nabarmena da, berriz ere, gotzain frankoaren manipulazioa ezkontza politikoa lortu ahal izateko. Lehendabizi Adalbaldori esaten dio nolakoa zen Riktrudis: “Riktrudis euskal mendietako aingerua” (67 or.). Gero neskatoari: “Ez eutsan bada Amandok esan [Riktrudisi], Adalbaldo eta bera, Riktrudis, alkarrentzako jaiorikoak legez zirala, ta biak alkartutea errientzat guztiz ona izango litzatekeala? Prankotarrak euren nagusi bat euskaldunagaz ezkondua ikus ezkeru –esan eutsan Amandok– euskaldunai obeto begiratuko deutse; ta euskaldunak, Arnaldo izen andikoaren alabea ta Adalbaldo bat eginda ikusitakoan, ez dira auzokoen kontra ain amorratuak egongo” (81 or.; g.l.e.). Alegia, xede politiko-militarra lortua geratzen zen horrela: frankoek euskaldunak hobeto begiratuko, eta euskaldunak inbaditzaileak bakean utziko. Hortaz, franko gaztearen onoidade fisiko-espiritualak tarteko, Riktrudis ere prest zegoen maitasunezkoa ere zirudien ezkontza politikoa hartan parte hartzeko: “Elizearen onagaitik eta errien bakerako, gurasoen gurariko bategaz alkatu bear izan ezkeru, ezkontzeko doskaiña [sagrifizioa!] bear bazan, ezkondu egingo zan” (82 or.; letra etzana eta parentesia gureak dira). Gogoratu behar da, Amandoren manipulazio politikoa argiago ikusi ahal izateko, egun bakar bateko ikustaldi hutsean oinarritua zela gazte haien arteko “maitasuna”; Riktrudisek berak aitortuko zuen bezala, Adalbaldo senargaiak “bein baizen ez nau ikusi ta” (127 or.). Eta hori baino okerragoa zena: gurasorik gabe geratzean, zeharo umezurtz sentitzean (ikus XIII. kapitulua) bideratu zuen gotzainak neskatoa ustez maite zuen frankoarekin ezkontzera (XIV. kapitulua).

[162](#) - “Erregek bialdu nau zeregintxo bategaz Euskalerriko marra edo mugaraiño” (58 or.; g.l.e.), dio une batean, misterioa gordeaz. Edonola ere, mugetarainokoa baino behar ez zuen eginkizunak ez bide dio eragozten Euskal Herrian barneratzea eta istilutan hastea. Eta zintzoki mintzatuko balitz ere, ezin da ahaztu antzeko aitzakiak erabili ohi direla gerra modernoagoetan ere: “orain, Jaungoikoari eskerrak, baketan gagozalako, ta bake eretian euskaldunak gizon onak dirala dakidalako, zeuri –oso ezaguna zuen Amando gotzainarekin ari da Adalbaldo– agur bat egitea otu jatan, emengo Elizatxoak bide batez ikusiaz. Asmo onetan, baninoian lengo batean Aitzbarrengo Elizara, arrentxo bat egin ondorean zeu non ete zenbiltzan ango Eliz gizonari itauntzeko usteagaz” (58 or.). Geroago ere azalduko da

Uztaritze, Kanbo, Azkaine, Sara... aldera daramatela zereginek frankotarra (ikus VI. kapitulua), oraintsuago beste hispano-frankotar zenbaiten antzera agian.

[163](#)- Honela mintzatu zaio Amandori lerro batzuk gorago: “[...] bat batera gogoratu jatazan gutarrak euskaldunai egindako lur ostute ta beste dongakeriak” (58 or.).

[164](#)- Kasualitatez bezala, esaldi hori bera errepikatuko du gero Amandok “maitetasuna” eta “bihotza” hitz samurrak tartekatuz eta esanahi kristau sakona emanez (ikus 65 or.).

[165](#)- “Sinesmen orrek agintzen deust neure arerioa maitetuteko, ta maitetuten dot, ustez” (63 or.).

[166](#)- Euskaldunak “gudetan ikusi zeinkez Anibaltarrakaz, aurren aurrengo beti, edurrez estalduriko mendi Apeninos ta Alpes deritxenetatik zear, mundu guztiari azurretaraiñoiko ikarea sartuaz” (62 or.).

[167](#)- Interesatuegia, antza, Amandok Adalbaldori kontatutakoa: “Arnoldo zan, apezpikoaren esanez, gizon burutsu, on ta euskaldunen artean eskubide andikoa” (67 or.).

[168](#)- Nabarmenak Amando frankoaren poztasun “erlijiosoa” eta lausenguak Arnoldoren jarrera-aldaketaren aurrean: “Jaungoikoak bedeinkatu zaizala, Arnoldo”, “Jaun zerukoak saritu zaizala” (64 or.). Oro har, Amando dugu koipe gehien banatzen duen pertsonaia. Bereziki azpimarratzekoak dira Riktrudisek Adalbaldoekin ezkontzera –traizioa burutzera– doala eta, bere burua baretzeko esaten dituenen aurrean Amandok erantzuten dizkionak: “Ondo diñozu, Riktrudis [...] ondo diñozu ta zu ondo zoaz. A! Euskaldun guztiak bide orretatik jarraituko balebe!” (129 or.), “zuk olan gura deutzazu Euskalerrinari; erri guztien gaiñetik dozu maite, zeurea dalako ta erririk onenentzat daukazulako. Maite eikezu aurrerantzean bere, maitegarria da-ta” (130 or.).

[169](#)- Horretan ere Agirrek dilematzat utzi nahi izan zuen egoeraren motibazioa (“edo ez diñozu egia, edo prankotar ori gizon doneren bat da” [86 or.]), hain zuzen ere, hirugarren aukera bat tartekaturik trilematzat planteatzen zezakeenean erraz asko (hots, “edo aita burutik nahasia dun dagoeneko”, esanez).

[170](#)- “Olan gertatu jakon –esaten du Txomin Agirrek– Mendiolako Arnoldori. Andia zan bere izena Auñemendin, Euskalerrinari on ugariak egin eutsazan [...] adiskide asko zituan, uste zanez. Baiña usteak ustean gelditu oi dira sarri. Asi ziran jentek ortik eta emetik bata ta bestea esaten [...] danak euken Arnoldoren izen garbiari loikeri apurren bat bota bearra” (88-89 or; g.l.e.). Eta espero zitekeena Agirreraren hegatsetik: “siñismen gaiztokoak zirala okerrenak Arnoldoren kontra”. Eta okerragoa, edonola ere, “non ziran orduan Arnoldogaitik arpegia aterako eben adiskideak? Inondik eztira agiri” (89 or.; g.l.e.). Auñemenditar gehienak, beraz, Arnoldoren aurkako.

- [171](#)- “Batzuk, lotsagaldukoena edo biotzik baltzenetakoak, [zioten] salkindaria [traidorea] zala Arnaldo; beste batzuk, alabea ezkonzeagaitik prankotarren adiskide zala” (89 or.; gureak dira parentesiak).
- [172](#)- Aldaturik geldituko ziren sinesmen zaharreko ekandu guztiak aurrerantzean. Besteak beste –eta adibide bat baino ez da–, Luzia hildakoan, “Arnoldok eriotzako orduan euki eban kurutzetxoa bere ezpanen gaiñean eukala” aurkitu zuen Riktrudisek ama (119 or.).
- [173](#)- Eta demokratikoki (“zar ta gazte, nagusi ta morroiak batera” [74-75 or.]), nahiz eta fede berriaren itxura zuen giroan (“anaitasun jaungoikozkoan” [75 or.]).
- [174](#)- Santu izendatuko zuten neska euskaldunak bere “Euskal Etxean” edoski eta barneratutakoaz inolako zalantzarik gera ez dadin, honela hasten da kapitulua: “Riktrudis Adalbalderen etxadian [erbestean, beraz] prankotar emakumeai onekandu guztiak erakusten bizi zan” (147 or.).
- [175](#)- Aldi baterako abandonatu, halere, ez betiko, Agirrek hain ongi ezagutzen zituen topikoei jarraikiz, barkaezinezko traizioa baitzatekeen arrazoi bategatik edo bestegatik atzerriratutako euskaldun batek Euskal Herrira itzultzeko asmorik ez izatea. Auñemendira bakean itzuli bitarteko behin-behinekotasun horretaz mintzo zaio Adalbaldo emazteari Ostrabenton daudenean: “Zu ta ni, Riktrudis, –jarraitu eban andreari begira– ementxe biziko gara bitartean, ekarri dituzun aide ta etxadikoakaz batera, Jaunaren legea gordeaz ta gorde eragiñaz, arrenetan beti [...]” (137 or.; g.l.e.).
- [176](#)- Ostrabentora joatea traizioarekin lotua zegoen heinean, hura ere zuritzeko premian aurkitzen da Agirre. Oso modu bitxian, halere. Hona Uberoren baieztapenari (“Beti da txarto Sorterritik kanpora arerioakana joatea”) Amandok/Agirrek emandako erantzuna: “Zertara joaten dan. Sorterriarentzat lagunak egitera joaten bada ez beintzat” (141 or.; g.l.e.). Riktrudis euskaldunen enbaxadore nonbait.
- [177](#)- Dena den, ez dirudite ekandu horien ildokoak Riktrudisek seme-alabei jarritako izenek: Mauranto, Klotsenda, Eusebia eta Adalsenda (154 or.).
- [178](#)- Frankoak “euren izkuntzan” (57 or) mintzo ziren haien artean, Amandok Adalbaldo dukea Auñemendi aldean lehen aldiz ikusten zuenean bezala.
- [179](#)- Oraintxe bertan ikusi ditugu Ostrabentoko Euskal Etxean suertatzen ziren batzaldi bitxiak, non, frankoen hizkuntzan burutuko zirela pentsatu arren, ez baita ezer argitzen.
- [180](#)- Amandori bere elizgizon-aztura ateratzen zaio inoizka, eta latinez mintzo da, baita oso beharrezko ez denean ere: “Pax hic domini, et omnibus habitantibus in ea” (101 or.). Dena den, ez dirudi soziolinguistikako esku-liburu askotara hurbildu beharko litzatekeenik inbaditzaileen hegemonia linguistikoa –ere– noraino iritsi zitekeen irudikatze.

Amandoren hizkuntz trebetasunak direla eta, Menjouleten hipotesia da egiantzekotasun gehien duena, egin zuen lehen bidaian zekarren hizkuntz mailari dagokionez bederen: “probablement accompagné de quelques moines, qui connaissaient la langue du pays, il entra dans la terre des Vascons” (Menjoulet 1869, 20 or.). Berrogei urte inguru bide zituen ordurako, eta, Auñemenditik alde egin aurretik, hogeita hamar bat hilabete besterik ez zuen egin euskaldunen artean. Riktrudis kristauen artaldera eramateko aski, dirudienez, baina ez horrenbeste ustez euskaldun elebakar ziren Arnoldo eta besterekin jariotasunez –edo itzultzailearik gabe– komunikatu ahal izateko.

[181](#)- Ezin ahantz daiteke Adalbaldo frankoarena dela eleberriak gatazkaren muina haizatzeko onesten duen testigantza bakarra (ikus 58-59 orrialdeetan).

[182](#)- Dioptria ideologikoak eta erlijiosoak, alegia. Hortik, gero, sor zitezkeen eragozpenak gainditu ahal izateko, auñemenditar zaharren eta auñemenditar berrien egoera politikoa formulazio simetrikotan planteatzearena. Agirrek, esaterako, bere egiten ditu Amando gotzainaren hitz berdintzaileok: “Ez da gauza on bat Erri bi baketutea?” (142 or.). Eta ustezko simetria horretan –harrigarriki– franko inbaditzaileak izan omen dira baketze-lanari heldu dioten lehenak: “Ta era orretan –uste neban nik [Amando mintzo da, Risktrudis eta Adalbaldoren ezkontza dela kari]– ainbeste gizaldian gorrotoz bizi izan diran Dierrri biak adiskidetu leitezke... Nire usteak, Ubero –jarraitu eban apezpikuak– nire usteak prankotarren aldetik beteten asi dira” (idem). Eta errua euskaldunena da: “Zeuek zara [=zarete] Adalbaldo [etsai frankoa] ezagutu ez dozuenak. Ez dozue ezertarako astirik artu. Ozinbelzko gizon gorrototsuaren deadar ta izutaldiak entzunda tora goraka jagi zara [=zarete]”(idem). Eta areago: “Gizon on batek, Padarrak esaten eutsuen egia ez dozue aitu gura izan [...]; itsutuak zagoz [=zaudete] danok, eta Jaungoikoak bakarrik daki zuen gaiñera zenbat kaltek etorri bear daben” (idem).

[183](#)- Irudikatzen dituen buruzagi intelektualki bizkorrenak ere ez dira zama horretatik libratzen. Nabarmentzeko modukoa, esaterako, Uberoren –hots, lehen frankoen alde eta gero kontra dagoen kristau euskaldunaren– ezpainenetan Agirrek jartzen duen argudioa: “Maite diran gazte bi alkarregaz ezkontuteari, euren ta Errien onerako bada, ez deritzot txarto, zuri [Amando/Agirre elizgizonari] entzun ta gero; baiña euskaldun baten aberastasun, etxe ta lurra prankotarren eskuetan gelditzea, beti da euskaldunentzat gauza kaltegarria” (143 or.; ikus, halaber, buruzagia “haurtua” erakusten duten ondoko lerroak).

[184](#)- Ideologikoki hain konplexuak eta arazotsuak ez ziruditen gaiak garatzera hurreratu zen Agirre ohitura-eleberrietan, hurbileko garaikideen pentsamoldeekin talka egin zezaketen osagai ideologikoak gehiago lausotuz eta margulduz, eta elkartze-puntu izan zitezkeenak indartuz. Eta akaso hori ere zela medio –hizkeraren erabileran eta “ofizioan” irabazitako eskarmentua ahaztu gabe– gertatu ziren gero arrakasta gehiagoz jasoak eta irakurriak – Lhandek dixit– Kresala eta Garoa, hala irakurle xumeen artean nola adituagoen artean.

[185](#)- Eta halaxe suertatu zen, harrezkero nobelagile bilakatu baitzen ondarrutarra hitzaren esanahirik, diogun horrela, osoenean.

[186](#)- “Jende argi laburreko”-tzat zituen Peru Abarkaren egileak euskal “nekezale, behargin, atxurlari, olagizon, ikazkin, emakume gorula, ehula, jostuna ta honelako jende meta bekokiko izerdi larriarekin ogia bilatu behar dutenak”. Edo zehatzago, zalantzarik gera ez dadin, “gure euskal herrietako gizon ta andra, neskatx ta mutilik gehien-gehienak dira, jakituriaren aldetik, haurtxoak bezala” (ik. Salaberri 2004, 123 or.).

[187](#)- Gorago ikusi bezala, hori bera uste zuen Agirrek honako hau idatzi zionean: “ Si, como presumo, no te gusta la noveluca [...]” (ik. Gartzia Trujillo 2008, 36 or.).